

Светозар Марковић
ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

I-XVII

В Предприятіи 1869 г. Копіе

№ 18723

1.

Господину

Уважаю Вас и благодарю за Ваше письмо от 15-го сего числа, в котором сообщено, что Вы желаете получить сведения о состоянии дел в отношении моего дела. Я имею честь сообщить Вам, что в настоящее время мое дело находится в стадии рассмотрения. По мере поступления необходимых документов и сведений я буду своевременно информировать Вас о ходе дела. В настоящее время я занимаюсь сбором материалов, касающихся моего дела, и надеюсь, что в ближайшее время смогу предоставить Вам более подробные сведения. Если у Вас возникнут дополнительные вопросы, пожалуйста, сообщите мне об этом. Буду признателен за Ваше понимание и терпение.

С уважением

А. С. Предприятіи 1869 г. Копіе

Человек Мертвее

ОДБОР ОДЕЉЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗА ПРИПРЕМУ ЦЕЛОКУПНИХ ДЕЛА
СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Председник

члан САНУ ДУШАН НЕДЕЉКОВИЋ
члан САНУ РАДОМИР ЛУКИЋ

Чланови

Др Добросав Бјелетић, др Перо Дамјановић, др Сергије Димитријевић,
др Јован Дубовац, члан САНУ Душан Матић, члан САНУ Чедомир
Попов, члан САНУ Петар Поповић, др Јашар Реџепагић,
члан САНУ Владимир Стојанчевић, др Андрија Стојковић
и инж. Душан Чкребић

Секретар
Ђорђе Митровић

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323(497.11) "18"

МАРКОВИЋ, Светозар

Целокупна дела. Књ. 6 / Светозар Марковић
; уредник Радомир Лукић ; [приређивачи Ђорђе
Игњатовић ... и др. ; фотографије Радомир
Живковић]. – Београд : Завод за уџбенике и
наставна средства, 1996 (Ниш : Просвета). –
XII, 314 стр. : илустр. ; 24 cm

На спор. насл. стр.: Oeuvres complètes /

Svetozar Marković, – На врху насл. стр.:
Српска академија наука и уметности, Одељење
друштвених наука. – Тираж 2000. – Стр. IX–X:
Напомене уз ову књигу / приређивачи. –
Белешке приређивача: стр. 259-287. –
Регистри. – Résumé.
ISBN 86-17-04604-X
929 : 32 Марковић С.
а) Марковић, Светозар (1846-1875) б) Србија
– Политичке прилике - 19в
ИД=45417996

ISBN 86-17-04604-X

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
- CLASSE DES SCIENCES SOCIALES -

SVETOZAR MARKOVIĆ
OEUVRES COMPLÈTES

Vol. VI

Reçu à la séance de la Classe des sciences sociales le 1 decembre 1995
à la base des rapports des membres de l'Académie
Obren Blagojević et Miloš Macura

Rédacteur

RADOMIR LUKIĆ
membre de l'Académie Serbe des Sciences et des Arts

MAISON D'EDITION POUR LES MANUELS ET FURNITURES SCOLAIRES
BEOGRAD
1996

10=271/7935

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
- ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА -

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ
ЦЕЛОКУПНА ДЕЛА

Књига VI

Примљено на седници Одељења друштвених наука од 1. децембра
1995. године, на основу реферата чланова САНУ
Обрена Благојевића и Милоша Мацуре

Уредник

члан САНУ РАДОМИР ЛУКИЋ

ЗАВОД ЗА УЏБЕНИКЕ И НАСТАВНА СРЕДСТВА
БЕОГРАД
1996.

ОДБОР ОДЕЉЕЊА ДРУШТВЕНИХ НАУКА
СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЗА ПРИПРЕМУ ЦЕЛОКУПНИХ ДЕЛА
СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Председник
члан САНУ РАДОМИР ЛУКИЋ

Чланови
др Добросав Бјелетић, др Перо Дамјановић, члан САНУ Чедомир
Попов, др Јашар Реџепагић, члан САНУ Владимир
Стојанчевић, др Андрија Стојковић
и инж. Душан Чкребић

Секретар
Ђорђе Митровић

~~1415767/6~~
~~4355413/6~~

Приређивачи:
др Ђорђе Игњатовић, Ђорђе Митровић др Андрија
Стојковић, др Драгоје Тодоровић

Рецензенти
др Перо Дамјановић и др Вера Пилић

Ликовно-технички уредник
мр Михаило Писањук

За извршног издавача
др Добросав Бјелетић, директор
Завода за уџбенике и наставна средства – Београд

*Главни и одговорни уредник у Заводу за уџбенике
и наставна средства – Београд*
др Петар Пијановић

Уредник у Заводу за уџбенике и наставна средства – Београд
Драгутин Ранковић

Технички уредник
Мирослав Митић

Лектор
Светлана Милошевић

Регистри
др Андрија Стојковић и Ђорђе Митровић

Фотографије
Радомир Живковић, уметнички фотограф

Коректори
Биљана Несторовић
Љиљана Митровић
Зорица Бачковић

2676/96

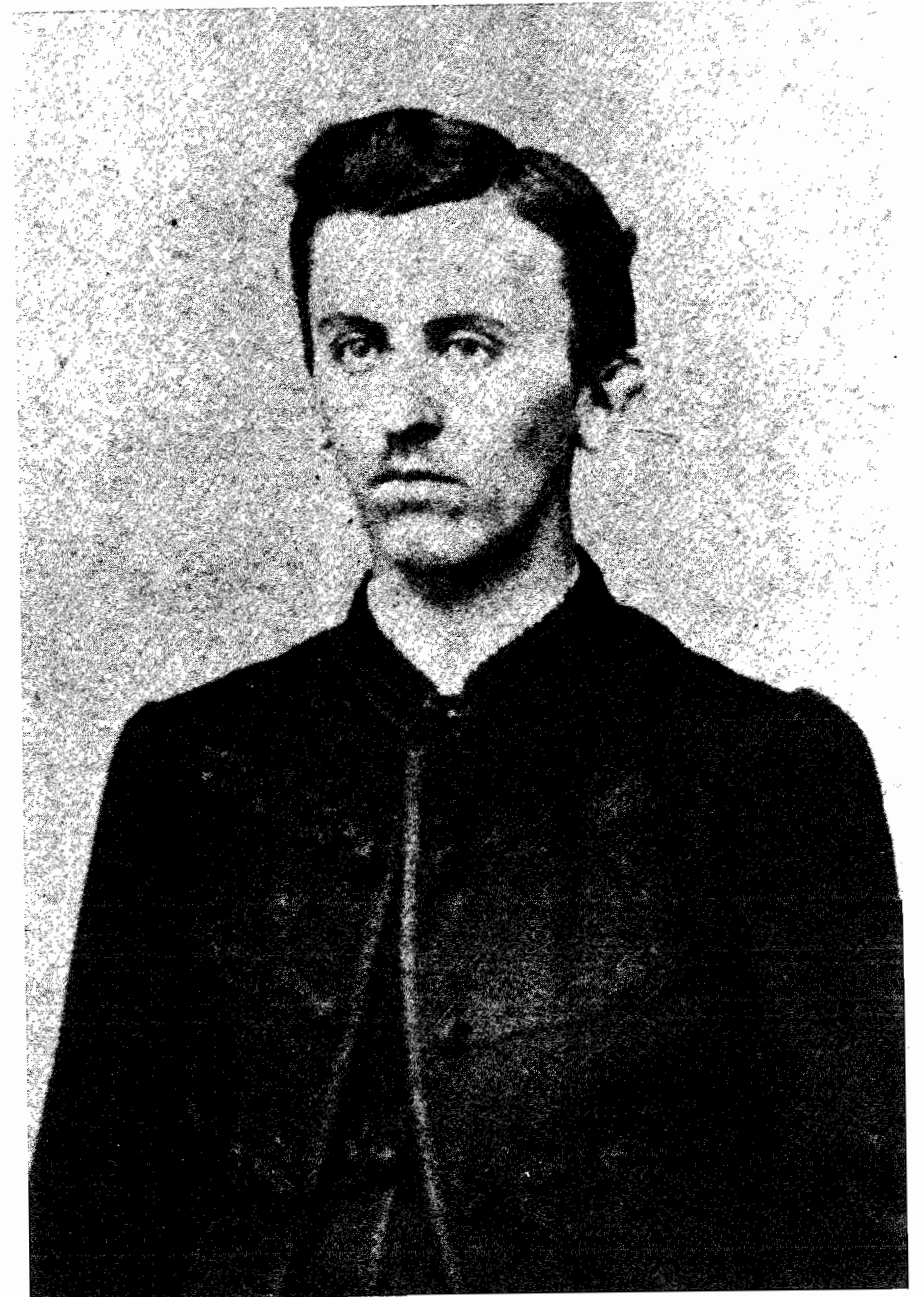
НАПОМЕНЕ УЗ ОВУ КЊИГУ

Ова, шеста књига, трећа је и последња из такозване „београдске фазе“ живота и рада Светозара Марковића. Као што је у *Предговору* овом издању речено (I књига стр. XVIII–XIX), у првом делу књиге су Марковићеве радови, у другом писма, у трећем документи и у четвртом „важнији полемички и дрући текстови“.

Од двадесет девет Марковићевих *радова*, колико их укупно има у овој књизи, три су из *Панчевца*, један из *Фолксштајна*, а сви остали су из *Рагеника* – првог листа који он покреће и de facto уређује. Сви ови радови су објављени у периоду од 29. августа до 30. децембра 1871. године. Истичемо да у овој књизи има значајних Марковићевих текстова који се први пут објављују у издањима његових дела, о чему ће се читаоци обавестити пажљивим праћењем белешки. Из поменутог периода је и преписка. На жалост, сачувана су само четири писма, од којих једно тако што је објављено као напомена уз његов чланак у *Панчевцу*. Треће поглавље, *документи*, такође је доста сиромашно прилозима. Неки важнији акти су нестали а неки остали нама недоступни. Највећи број прилога овог поглавља сачињавају анонимне доставе службених и личних доушника Намесништва и владе. Но, и поред свега, и овде има драгоцених података, на пример молба Светозара Марковића да преузме уређивање и издавање листа *Рагеник*, из које се види тачан датум његовог рођења и тиме исправља досадашња грешка, уверење о држављанству и друго. Последње поглавље, *Прилози*, поред полемичких текстова, садржи и одабране изводе из *Прошокола* Народне скупштине, који су од посебног значаја за праћење одјека деловања Светозара Марковића и његових присталица у овом највишем државном телу, када су, између осталог, посланици тражили и допуну казненог закона којим би се увеле казне за тзв. вербални деликт. При томе смо, треба то већ овде рећи, ишли на доста сужен избор, јер би доношење свих текстова који се односе на деловање Светозара Марковића знатно проши-

рило ово поглавље и пореметило сразмеру у односу на његове радове у овој књизи, о чему, с обзиром на дате узусе за приређивање ових дела морамо водити рачуна (видети белешку 206, и даље, посебно 244 и 271). У свему осталом држали смо се методологије која се примењује у припремању ових дела.

Приређивачи

Портрет Светозара Марковића из времена студија на Великој школи
(увећани снимак београдског фотографа П. Христића)

I
ЧЛАНЦИ

ПОСЛЕДЊИ СКУПШТИНСКИ ИЗБОРИ У СРБИЈИ

Од 1858 године на овамо код нас је узаконено да се сви закони „претресају“ на скупштини и у опште да се на скупштини говори о народним потребама.¹ Скоро на свим нашим скупштинама видела се једна општа појава: скупштинари вичу „амин“ на све што год влада реши. Ако се и нашао по који изнимац да рече нешто самостално, на њега је скочила што но веле и хала и врана и на скупштини и ван ње, да се је морао аратосиљати и што је уста отворио. Често скупштинари сами нису дали таквом свом члану ни до речи да дође; као што 1867 г. недадоше проти Јови² да прочита оделиту адресу, коју је био спремио. (Адресе у скупштинама или одговори на „престолне беседе“ којима кнез отвара скупштину, пишу скупштински секретари по „концепту“ владином). А још чешће секретари или сами министри упадаше у реч говорнику и с речима: „то је владина брига“, „о томе се овде не може говорити“ или тако што одузимали су скупштинару реч. А често је сам кнез лично звао скупштинара к себи па би га јавно нападао што се је усудио да мисли по мимо владе. Тако је још на преображенској скупштини кнез Михаило звао к себи посланика смедеревског Мату Поповића и грдио га пред 36 посланика за најневинији предлог што га је Мата изнео пред скупштину.³ Тако је исто звао кнез Михаило и Тодора Туцаковића и претио да ће се с њим заједно затворити у барутану па да заједно одлете у ваздух, ако Тодор и даље буде помагао да се остваре закључци св. андрејске скупштине.⁴ Овом претњом био је Тодор принуђен да се начини болестан и да се удаљи са скупштине. Сличним претњама служила се влада вазда да изнуди од скупштинара решења каква је хтела.

Али ова ванредна средства: да се сваки самосталан глас у скупштинама угуши нису била често потребна. Шта више, управо она нису била никако ни нужна осим у изванредним приликама. При самом избору скупштинара влада се је обично постарала да само они људи дођу у скупштину, који ће само оно радити на скупштини што им се каже. У варошима је начелник позивао к

себи кмета (који је зависио по свом положају од начелника) а по некад још кога од имућнијих и уваженијих људи у вароши и њима је саопштио да је владина жеља да тај и тај буде изабран за посланика, да тај „ужива владино поверење“ и да ће он са владом најбоље радити у интересу народа и т. д. То су обичне фразе, којим се задобијају прости и необразовани грађани. Осим кмета једва ли ко од грађана има личног интереса да служи влади, па при свем том сви јој служе, једино с тога, што њиховој сујети ласка да су „уважени код власти“ и да се власт на њих позивље. Као што начелник ради по варошима тако ради капетан по селима.

На тај начин саставља се скупштина из људи, који су владом „почаствовани“ да буду изабрани. Они незнају чега ради иду на скупштину и шта се од њих очекује. Они су савршено задовољни што се „виде и поразговоре“ са владом и кнезом; а ако се још који министар рукује с њима, он је већ постао „народни човек“, а још кад зове скупштинаре на заједничку шетњу, на ручкове и забаве, онда је већ очевидан доказ да ради о добру народа.

Таква је бивала вазда огромна већина скупштинара. Бивало је скупштинара, који су баш сасвим свесно били продани влади, који су радили из свог личног интереса; а било је и људи самосталних, који се нису дали поткупити ни владиним ласкањем ни почастима и обећањима – али и једних и других било је веома мало. Већину је састављала она „почаствована“ и бесвесно поткупљена гомила, која је радила све што влада хоће и незнајући да је то на штету народа, чије интересе треба да заступа.

У земљи где нема образованих људи ван чиновника (који зависе од владе и који немогу да буду скупштинари), где нема јавних зборована нити слободне речи у штампаницима ни на другом месту, природна је ствар да је народ веома мало обавештен о својим потребама, о својој праву и својој положају на народној скупштини. Народ није разумевао оно што је имао права и снаге да ради, а кад је народ у том стању, онда се вазда налази довољно људи у народу са довољном порцијом безобразлука, да га газе и да га вуку за нос...

Радови скупштински од 1858 године па до сад познати су, или боље рећи: српском народу познато је да све те скупштине неуредише ништа за народ што је народ од њих очекивао. Оне неумањеше тиранију полицијску над народом; неуредише судове и неумањеше безбројне парнице; неуништише криво суђење, каишарење и подмитивање на суду; неуништише пљачку јавних и тајних адвоката; неумањеше крађе, убијства и паљевине; неуништише зеленашлуке и презадуживање народа; неуништише кулуке; неподигоше занате, земљорадњу и трговину; неподигоше просвету; невидеше никад владине рачуне од толики пореза и

приреза од 1858 године па до данас; не спремише Србију ни до данас за српско ослобођење – једном речи: скупштине неучинише ништа, што су требале и могле да учине, већ су просто одобравале нерад и злорад владин, частиле се с министрима, примале своју дијурну, па се разилазиле кући.

После повтореног опита народ поче да увиђа, да је слаба вајда од онога што му се обећаваше непрестано од 1858 године, 1867 године показа се у скупштини први протест против владине самовоље у лицу проте Јове и неколико других скупштинара, који беху изабрани преко воље владине. У појединим општинама већ се беше грађанска свест развила толико, да грађани хтедоше једном да имају свој претставника, а не да га влада наменује. Прва изборна борба започе се у Јагодини која изабра проту Јову на скупштину. Влада Христићева интригираше свим средствима да му се пуномоћије одузме ма да је већ седео у скупштини; Мијалко Раденковић, познато оруђе Христићево, беше већ дошао у Крагујевац да га замени – само очекиваше да онога збаце, али општина одржа победу над полицијом. То беше први значајни пораз полиције при изборима у Србији после 1858 године. До тог времена опозиција грађана против полиције састојала се у томе, што су се најчеститији грађани вазда уздржавали од избора па је влада комотно шиљала кога је хтела.

1868 г. познато је са каквим је громким обећањима садања влада заузела свој положај. Народ беше заплашен изненадним, крвавим догађајем у Топчидеру.⁵ Народу говораху, да су могли понићи ужасни догађаји у Србији, да је Србија могла изгубити чак и своју независност. – Народ вероваше све то. Људи који својом „енергијом“ и „вештином“ одржаше „поредак“, прогласише се за спаситеље отаџбине и народ поверова њиховом прогласу. Тим сад више народ очекиваше, да ће они испунити своје обећање, да ће дати народу све услове за слободни развитак, а нарочито да ће уништити самовољну, бирократску систему управе која је народ гњавила и упропашћавала, и да ће Србију оставити напреднију и већу но што су је примили. Прост је човек вазда искрен и детињаст у државним стварима. Он мисли да се свака влада стара о свом народу као што се добар кућевни старешина стара о добру своје породице. Али ова вера трајала је веома мало. Управо ниједна влада у Србији није тако брзо проиграла своју популарност као ова садања.

Влада Блазнавцо-Ристићева задржала је све пороке Христићево-Гарашанске, само је своју тиранију вршила много вештије и доследније но пређашња влада – она је сва своја насиља протурала под маском „народне воље“ и народне слободе и напредовања. Она се није задовољила само да народу одузме сва права и

да ради без закона све што хоће, већ је уставом „народном вољом“ утврдила да ради све што хоће без икакве одговорности. По уставу народна скупштина *нема права ни да предлаже законе*, који народу требају, а камо ли што друго. А што је најгадније, влада не да се народу објасни каква права има. Тако је данашња цензура избрисала цео један чланак из „Раденика“ у коме ништа није било друго, већ су наведени чланци устава и по уставу се казивало каква права има народ.⁶ Влада није смела да допусти да се народу протумачи устав *који је сама написала и пописала*. Насиља владина над појединим грађанима, официрима и професорима позната су. Али најгаднија црта данашње владе, која се у пређашње владе није показивала, то је – *ненасиљна жеђ за новцем*. Како се код нас врше лифериције за све државне а особито војничке потребе, како се дели пљачка са родбином и како Србија вечито остаје „неспремна“, а војени министар зида куће, добија каруце и аљине на поклон од страних лифераната и носи басамаче, који су за скупе новце донесени из Пеште за киселу воду – све те и многе друге ствари познате су по Србији, али о њима нико несме да проговори на скупштини, јер народ нема права да прегледа рачуне владине и да контролише њен рад.⁷

Одмах после устава од 1869 године најсвеснији људи у Србији увидеше, да су сва владина обећања празне фразе. 1870 године кад се бираше прва законодавна скупштина по новом уставу, народа већ беше много мање при изборима. То је први знак народне опозиције у Србији. Али за нову скупштину 1871 године народ поче већ да излази из трпљења и да ступа у отворену борбу против владе. Ово је прва појава у Србији да се при изборима народ толико одупире влади, као што се то видело при изборима у Београду, Јагодини, Смедереву, Шапцу, Градишту и другим местима. У српским новинама о томе се неговори ни речи, јер влада не да се о томе говори. Услед тога у Србији изгледа све мирно на површини, али изнутра чује се потмула вика народна на незаконитост и насиље. Бурa се приближује – то сваки види у Србији, који само хоће да види.

Прва је по јачини била борба око избора г. Чумића, кога су бирали у Београду а хтели су и у Смедереву, Шапцу и Градишту. Влада је преко својих тајних и јавних („Ружа“) органа раструбила да је то кандидат „Кара-Ђорђевој“ партије.

Да ли је то истина или не, ми немамо дата да потврдимо нити одричемо. Но што се тиче самог г. Чумића, можемо да кажемо да је то један од оних људи у Србији, који се сматрају као „кандидати за министарске столице“.⁸ Г. Чумић никада није био борац за какво начело у животу. Он је био вазда лав у нашим бирократским

круговима, где је био страхан „опозиционар“ на језику против постојећег поретка државног, али никада није изнео као свој предлог никакав бољи поредак. На против у никољском одбору⁹ где је био члан, у место данашње самовољне монархичне управе предлагао је још самовољнију владу – владу олигархијску, почем је захтевао савет у коме би саветници владали за цео живот, што су хтели још покојни „уставо-бранители“. У први мах на катедри имао је обичај да своје ђаке грди именима „вампири“, „бубе“ и т. д. а у друштвима умео је својом геачком речитошћу да грди српски народ као „марву“, с тога што је народ сиромашан и неизображен. Једном речи г. Чумић припада оној најгорој сорти аристократије – умној аристократији. Рођен у сиротињи и васпитан народним новцима, он до последњег тренутка није помишљао, да је његова дужност да ради и жртвује сву своју снагу народу, коме има да захвали што и он није остао „марва“, као што он називље сав прост народ. Умна аристократија никад неустаје да се бори против тираније, да народ изведе из сиротиње и незнања, већ грди народ због његове несреће; свети му се што трпи туђу тиранију, а сама ради да се дочепа народних леђа и да га узјаше пошто је своје противнике отерала. Јер она тако високо цени себе, да мисли, да је свет само тога ради створен да она има кога јахати.

По целом свом пређашњем раду и понашању овој класи људи припада г. Чумић. До прошле године он никада није устајао да брани права народна, ма да је данашњи систем управе у Србији тако стар као што је и сам г. Чумић и још старији. Тек прошле године он је као кмет у београдској општини изишао као „опозиција“ влади, али и до данас он није нигде изишао јавно са својим начелима и својим програмом. Толико о г. Чумићу.

Што се тиче партије Карађорђевића, која као да такође имађаше учешћа у изборној борби, имамо да кажемо ово: У Србији је давно обичај, да сва велика господа, пошто изгубе места, постану „опозиција“. Разуме се ова опозиција никад не беше начелна, јер велика господа немадоше никад никаквих начела. Сама та опозиција није се водила никад јавно већ тајно по буџацама, преко разних кабинета, страних дворова, конзулских салона. А да би опозиција била страшнија, она је вазда истицала пред собом неку династију. У Србији осим неколико старих личних пријатеља и сродника династичних нема људи, који су стално „Обреновићевци“ или „Карађорђевици“. Сви наши велики чиновници, *почевши од намесника* па на ниже, бивали су и Карађорђевици и Обреновићевци – какве су кад биле прилике, да се згодније дође до владе, што је *главна цел* свима. У данашње време кад би г. Чумић

постао министар¹⁰ Обреновића IV, наше је мишљење, да би он био тако исто добар Обреновићевац као што су г. г. Блазнавац, Ристић, Р. Милојковић, Бели-Марковић или ма ко други.

Међу грађанима, особито богаташима, мења се тако исто династична боја као и код чиновника. Они који су у добром дослуку са министрима и разним начелницима, који дају њихове новце под интерес или посредују при државним лиферицијама – ти су вазда уз династију. Они који би хтели то исто да раде, а немогу, јер им је место заузето, вазда су уз противну династију. У осталом неби у Србији било нимало чудо, кад би и по неки неутралан необразован човек постао „Кара-Ђорђевац“. Данашња влада, која ђоја заступа династију Обреновића, брани је тако глупо терајући са највећим безобразлуком у редове Кара-Ђорђеваца све поштене људе, који не трпе владину тиранију, да ће на послетку и самим чистим Обреновићевцима постати тај безобразлук несносан. Белешевих, са својим органом „Ружом“, који заступа уста владина у тој грдњи и ларми против уображених Карађорђеваца, потпуни је израз умног и моралног ништавила и покварености целе партије, коју заступа.

Но ми бисмо се веома огрешили, кад бисмо казали, да они што гласаше за г. Чумића – да су људи везани за какву династију или да су гласали из каквих личних рачуна. На против огромна већина тих људи то су људи поштени, родољуби, који увиђају крајњу поквареност данашње владе, њену неспособност, да пође правим народним путем, да одговори народним потребама у нашој земљи и народним жељама у спољној политици. Ти грађани и ако су сами већином неуди, увидеше да им није вајде бирати у скупштину неука, па ма како он био поштен и родољуб. Они дакле хтедоше да бирају за скупштину човека *образована и самосјална*, који би хтео и *умео* да брани народна права од каишарлука владиних. Ето зато су они бирали г. Чумића. Ма да са свим иначе мислимо о правој вредности г. Чумића, опет морамо на жалост да признамо да грађани у Србији немадоше на избору много бољих људи. Да је г. Чумић свакојако бољи но прости трговачки шпекуланти као Кара-Биберовић, Арса Лукић, и њима слични који народно поверење употребљаваше вазда на своју личну, новчану корист – о томе нема сумње. Што се тиче наших извиканих либералаца као што су Вл. Јовановић, Каљевић и други, они се никад „непонизише“ да постану општински кметови или директори банке као што раде људи, које они називљу „Гарашанци“. Либералци вазда претпостављаше да живе готовански или од очевог наслеђа или из државне касе па ма то било из „диспозицијонс – фонда“.¹¹ Као кмет општине београдске, г. Чумић показао је да је ако ништа

друго а оно далеко способнији и карактернији политичар но наши либерални фразери. Према томе није чудо што грађани у овом тренутку сматраше Чумића као најглавнијег борца за народна права и што њега ставише као кандидата у исто време у Београду, Смедереву, Шапцу и Градишту. Он је био у последње време једина опозиција влади у *ојшићини* т. ј. баш на оном месту, где је она најважнија и где се до сада она није никад преносила из књига и новина.

С овога гледишта ваља дакле ценити кандидатуру г. Чумића и борбу народа с владом око његовог избора. Народ у њему није видео „Кара-Ђорђеваца“, „Гарашановца“ или у опште „нову владу“ већ просто *опозицију данашњој влади*. Народ је тиме просто изрекао да му је данашња влада дојадилa, да је њена либерална маска подерана, да народ више неће да се вара лажљивим обећањима и да трпи насиља у јавном и приватном животу, крађу у државним трошковима и издајство народних интереса у спољној политици – једном речи да народ више нетрпи данашњу владу. Што народ није кадар да стави начело слободе против тираније, већ опет своју опозицију везује за личности, то народ није крив већ његови образовани синови, који су требали да га обавесте и *они људи, који се користе народном пашњом и шпежњом за слободом и који народну борбу желе да ујошребе за своје себичне намере*. Које ваља износити на јавност, као што ми износимо г. Чумића.

Значајно је при избору у Београду то, што су сви имућнији и самосталнији људи гласали за човека, кога је влада јавно огласила за свога противника. За пријатеље владине и вечите скупштинаре, Кара-Биберовића¹² и Арсу Лукића, гласали су чиновници и у опште сви служитељи владини и сва сиротиња, која се боји владе, а нарочито њене полиције. А осим тога говори се да је на ове изборе влада потрошила до 7000 дук. од којих је највећа сума издата у Београду. Да ли је то истина ми незнамо поуздано, тек то је истина да влада нема ослонца у имућнијем сталежу т. ј. онде где треба да има најјачи ослонац свака монархична влада. Јер сиротиња, која живи од данас до сутра, која се још није толико образовала да схвати свој положај у друштву и прави узрок своје несреће, која се још није морално уздигла над својим ниским положајем и не тежи да га промени и да заузме прави човечански положај у друштву – таква сиротиња може се натеривати или поткупљивати владом, али тако исто може се придобити и сваком другом партијом, која само покаже силу и жртвује новац. А кад се сиротиња освести, онда она постаје најприроднији и најстрашнији противник владин. Свакојако то је необорива истина: кад средња, имућна и независна класа постаје противник владин, онда је то знак да је та влада

крајње покварена; да је изгубила сваку веру и сваки ослонац у народу те је принуђена да се држи силом и поткупљивањем. Таква је била влада Луја-Филипа у Француској пред своју пропаст 1848 која је јавно краља народ у договору са лиферантима – богаташима и другим предузимачима; која је авансовала само своје рођаке и своје шпијоне, којима је препунила Француску. Таква је била и влада Наполеонова од постанка па до своје пропасти.

Да је сва независна класа народа у Србији покренута да брани своја права од владиних насиља, видело се не само у Београду већ и у другим местима где је борба отпочета.

У Смедереву сви независни људи били су противни владином кандидату Милутину Спасићу кмету, који је као пропалица из милости грађана примљен за кмета. Али влада је ту просто употребила силу да свог кандидата протури. Из јутра још у 6 сати дођоше у општинску авлију до 200 људи неки са батинама неки наквашени,^{12а} а сви спремни да нападну сваког, који би се усудио да гласа за владиног „противника“ Чумића. Два-три што дадоше глас за Чумића бише простачки испсовани а један би избијен чим је изишао из општинске куће и прешао у кавану. Другима су претили истом судбином. Остали се поплашише боја па и недођоше да гласају. Поткупљена гомила ишла је целог дана по вароши, тукла је све грађане, који су били за Чумића, нападали су чак на куће и дућане људима – све са благословом полицајне власти. Своје нападаје продужила је иста гомила и три дана после избора: 10-ог Августа на кнежев дан рођења.¹³ Полицајна власт частила је нападаче, место да им стане на пут. Она је иста нешто преко својих агената (међу којима се особито одликовао Стева Јанићијевић, коме је зато обећана служба), а нешто сама непосредно спремила све те догађаје. Чланови суда Ђока Петровић и Ива Вукићевић узели су на се шпијунску дужност да јавно распростиру гласове да је Чумић бунтовник против владе и да су сви бунтовници, који за њега гласају, а помоћник је сам извршивао подплаћивање, где је било нужно. А пошто су извршена сва ова насиља, полиција, да се неби против ње тужба подигла, почела је силом и поткупом да тражи лажне сведоке да окриви оне што су били бијени и злостављани, како су они „противници владини“ (као да грађанин у уставној земљи несме бити противник владин, ако је влада рђава), како су „нападали на династију“ и т. д.

По ономе што смо ми изrekli о г. Чумићу, сваки ће видети да нама није стало до личности г. Чумића и да ми ни мало не жалимо што он није дошао на скупштину. Али је значајно то, што се влада служила најгаднијим средствима само да непусти *једног јединог* свог противника на скупштину – на ону скупштину где она шиље *целу четвртину својих чиновника* и где је и остала огромна ве-

ћина простих сељака, послушно оруђе владино. И што је најзначајније: овај владин противник није никад изишао ни с каквим „радикалним“ начелима и по томе: влада се није никако могла бојати његових слободњачких „претераних“ начела. Не – влада се бојала једино своје сопствене прљавштине, свог ништавила, своје незаконитости, својих каишарлука, што би их могао обелоданити њен противник.

У Јагодини, где је народни кандидат био Јефрем Марковић бив. официр,¹⁴ који је дао оставку усљед владиних насиља, огледала се најчистија борба између владе и народа. У Београду и Смедереву влада је могла говорити да је народни кандидат Кара-Ђорђевац, али у Јагодини са свим напротив, влада је *заједно с Кара-Ђорђевицима* ставила против Јефрема-Мијалка Раденковића. Познато је да је Мијалко био ревностан Кара-Ђорђевац и да је у оно време (ако се неварамо 1851 г.) кад се радило да Кара-Ђорђевића династија постане наслеђна, он највише агитирао и купио потписе у Јагодини за наслеђство поменуте династије. За време прошле владе он је био љубимац Христићев и у оно доба кад је по поузданим извешћима јагодинских трговаца био скоро пропао, наједаред је дошао до таквога богатства, да је могао озидати кућу и мејану у Јагодини. У Јагодини се јавно говори, да је он у два маха добио из тајног фонда 1800 дуката, што је као председник скупштине продавао народне интересе. Овај човек, кога презиру сви честити грађани, који је 1867 год. код свег упињања владиног пропао на избору а 1868 године кад је пропала влада Христићева добио је један једити глас – такав је човек постао 1871 године кандидат владин.

При овом избору сви стари Карађорђевици и Гарашански чиновници а садањи пензионaши гласали су за њега. Полиција (сам помоћник начелништва), старешине народне војске (Митка Димић, Петар Пауновић, Лаза Рајковић) који су у исто време и шпијуни владини, пандури и све улизице владине викали су јавно да је Јефрем Марковић „непријатељ владин“, да је „комуниста“ и т. д. При свем том на првом избору 6-ог Августа Јефрем доби 120 а Мијалко 108 гласова,¹⁵ али како ниједан немаде „савршене већине“ (више од половине свију који су гласали) то се нареди други избор. Полиција се беше поплашила страшно; начелник је трчао код најуваженијих грађана и *молио* да се „нечини брука“ и да се небира „владин противник“, пристајао је да поквари избор и за Јефрема и за Мијалка па да се бира неки трећи само ако влада одобри. Три дана ишао је непрекидни разговор преко телеграфа између министра унутарњих дела и начелника. По закону није се могао нов избор наредити, јер је већ било оглашено бирање између ове двоце, који су највише гласова имали; а начелник није

смео да каже да су избори „неуредни“ или „незаконити“, јер би тада изишло да је сва неуредност и незаконитост чињена од стране саме полиције. По народу се питало: „Зашто влада не трпи на скупштини ниједног ученог човека, кога народ пошаље?“ А по неки грађанин јавно је говорио да он хоће да иде *свузде проишв владе где год се владини и народни инџереси не слажу*.

На послетку начелник склони неке најимућније и најпопуларније грађане (као Тодора Аранђеловића, Јову Косовљанина, кмета Ранђела) да никако не гласају, пошто је првومه обећао да ће се избори покварити свакојако, само да „неутрална странка“ протестира ако Мијалко буде изабран, а Мијалкова ће протестирати, ако би Јефрем био изабрат.

Ваља да кажем да у Србији владе одавно имају обичај, да држе пријатељске свезе са главнијим људима по унутрашњости, особито с онима, који се дају употребити при изборима на скупштину и другим таквим приликама. Но садања влада поступила је још вештије. Она вазда ступа у пријатељске одношаје са људима, које никад ничим неможе да придобије, али који су својим поштењем и памећу чувени у народу. С њима се она пушта у преговоре и договоре као *раван с равним*, позивље се на њихов патријотизам и гледа да их *увери*, да ово или оно ваља урадити и на тај начин гледа, да их *превари* и да их у своју корист употреби. Такви су и они људи у Јагодини, на које се начелник обраћао. Али они су већ сазнали маневре владине и један од њих у очи је казао начелнику да се он истина неће мешати у изборе, али да ће народ избор Мијалка сматрати као незаконит и наметнут и да ће против њега протестовати.

Начелник је успео толико својим преговорима те је људе „од утицаја“ уздржао од гласања. Међу тим свима чиновницима, пандурима и суруџијама заповеђено је да гласају за Мијалка; кмет Јованча Цветановић је истерао све цигане,¹⁶ а поменуте старешине народне војске, обучени у војничко одело заједно са пандурима трчали су целог дана по вароши и ван ње док су накупили 250 гласова за Мијалка (Јефрем је добио на другом избору 168).¹⁷ Тако се је свршио избор у Јагодини. О њему је вредно да се говори толико, што се ту јавно водила борба око избора између народа, који није имао никаквог „вође“, и полицајне власти, и што су сви гласачи гласајући за Марковића знали да гласају за *непријатеља владиног* и то не каквог династијаша већ за „ученог“ човека, кога се влада „боји“, што хоће и зна да заступа народ.

Мијалко доби већину гласова, али бирачки одбор непотписа записника, већ уложи свој протест против притиска и утицаја полицајне власти и огласи избор за незаконит; а одборници општински изјавише да човеку, који није законито изабран, неће да даду

своје пуномоћије. И тако још и до данас у Јагодини Мијалко нема законитог пуномоћија да заступа општину Јагодинску на скупштини.¹⁸

Осим ових места, где је борба била највећа и најзначајнија, била је борба на многим местима и свуда се полиција показивала једнако ревносна, да протури владиног кандидата. У неким местима полиција је по свршеном избору просто брисала човека који је највише гласова добио, само ако се није влади допадао, а на његово место стављала другог. Тако је полиција радила у бањи алексиначкој што је у „Раденику“ било јављено.¹⁹ У Градишту опет, пошто је полиција поплашила грађане да небирају Чумића, изабран је опет Ђорђе Арнаутовић, прост грађанин, али човек поштен и одрешит у говору. Али и тај се избор влади није допао и ма да је избор сасвим законит и већ оглашен, полиција је наједаред прогласила да је избор незаконит, огласила нов избор и на њему је изабрала кога је хтела.

Још је вредно споменути избор крагујевачки, у који се полиција није смела мешати, бојећи се правих „Обреновићеваца“. –

Тамо је добио највише гласова Тодор Туцаковић, човек поштен и родољуб, а у исто време по фамилији пријатељ Обреновићима против кога влада није смела ништа предузимати. Па и он даде оставку на скупштинарство јер вели „неће да седи у скупштини са лажовима“ – тако он назва садању владу. –

Да завршим претрес наших избора:

У главnome је резултат тај, да је и ове године влада одржала мегдан; њена је огромна већина скупштинара по избору, осим оних што већ четвртину сама шиље. Узрок је томе, као што рекосмо, што прост народ још не сазнаје своја права и своју снагу. Тако ће и сада влада моћи најважније законе о порези, о ђумручној тарифи, о жељезници, и др. да удешава по својој вољи. Али по свему што се догађаше на последњим изборима може се закључити, да је ово последња трогодишња периода владине самовољне управе. Борба која се показала на овим изборима показује јасно, да народ почиње да увиђа шта га боли. Он види да нема људи који би хтели и знали, да га заступају на скупштини. Он тражи независне образоване људе и бори се да њих доведе на скупштину. Он види да влада неће у скупштини људе научене, који би кадри били да контролишу њена дела. Влада је ту открила нехотично, да она рачуна на глупост народну, да иде на превару, јер несме да пусти у скупштину изучене људе из народа, које неби могла да завара својим параграфима и празним обећањима. Ово уверење још није продрло у цео народ, али је већ заватило знатни део народа и што је најважније – народ је до тог уверења дошао својим сопственим опитом и размишљањем. У нашој штампи сме се говорити о стра-

ним питањима са најрадикалнијег гледишта, сме се бранити чак и комуна, али нико није у стању да народу објасни његова права, која има по уставу, који је у земљи примљен и пријознат. Ниједан штампар несме да печата такво објасњење, јер се боји владе. На тај начин народу је остављено да лаганим путем опита пробија мрак незнања у коме је рођен и одрастао, да руши оне бедемове званичне лажи и измишљотина, којима га окружава наша продана – званична и полузванична – штампа, и кроз све то, да долази до уверења, да он нема никаквих права, да је осуђен само да плаћа порезу и да служи за подлогу оној господи, која зида куће, купује каруце, иде по купатилима, прави параде и – даје народу његове рођене новце на зеленашки интерес.

На последњим изборима била је борба на предстражама између народне свести и владиних каишарлука. Ова нам борба својом јачином и својом тежњом показује јасно да је главна битка веома близу и да ће победа без сваке сумње остати на страни народне свести.

После избора 1871 године.

Из Кнежевине.

Панчевац, бр. 70 и 71, од 29. VIII и 2. IX 1871.

ОПЕТ СЕОСКИ ДУЂАНИ.²⁰

Ми смо уобичајили да никад не обраћамо пажњу на начела „Јединства“. Узрок је томе веома прост: прво – ми нисмо у њему никад нашли каквих начела, на која би било вредно обраћати пажњу и друго: наше су цели и путови са свим различни, тако различни, да их никаква наука неби могла изравнати. Али у 182 бр. „Јединство“ је изволело да се упусти с нама у препирку о сеоским дуђанима.²¹ С неком надменошћу, „Јединство“ одма објављује да „Раденик“ „почиње своја разлагања теоријом, продужује са збрком од појмова, а завршује с нечим што баш никако не одговара ни здравој свести а камо ли научно-политично-економском гледишту“. „Јединство“ нам тако исто пребацује што смо одбацили „правно гледиште“ и објављује да је наше „цело разлагање било више плод размишљања, него стварног испитивања“.

Да видимо шта је од свега тог истина.

Пре свега ми нисмо имали шта да говоримо с „правног гледишта“. Могли смо само рећи да српски народ има право да доноси онаке законе, који ујамчавају сваком грађанину право и могућност на свестрани развитак. Али овде је била реч о једној економској установи. Питање је чисто економско: дали та установа – сеоски дуђани – служи развоју свију грађана или обратно спречава тај развитак? Ово је „надлежан“ да реши само економист. Правник и законодавац морају свој суд оснивати једино на овом економском решењу.

Ми смо казали да тај предмет није био на скупштини исцрпљен, јер скупштинари не знадоше економске науке. Казали смо из истих разлога из којих сада кажемо „Јединству“ да оно не зна економску науку. „Јединство“ не зна шта то значи „зближити произвођача и трошача“ на економском језику. Оно мисли то значи довести свакоме трошачу дуђан уз кућу па ма то био пиљар, који је свој еспап купио из двадесете руке. На економском језику то значи са свим обратно: удаљити произвођача и трошача.

Ми смо били против оваких сеоских дуђана поглавице с тога: што се њима удаљава произвођач од трошача услед чега еспа-

пи постају скупљи; и што се њима умножава број трговчића, којих и онако имамо сувише. Ово доказујемо тиме: данашње сеоске дућане држе *гојово све без разлике варошани* калфе, пропали или уопште сиромашнији трговци из вароши, а често богме и веће газде понајвише у ортаклуку са споменутиим лицима. Они први немају готово никад толико капитала, да иду у Београд по еспап, већ пабирче из оближње вароши. Последњи купујући еспап за свој дућан у вароши, купују га и за село, али као што смо казали нема никаква узрока да га дају јевтиније но они који га купују из оближње вароши – јер немају конкуренције. Ако ко купује еспап из Београда то је изузетак. Да се неби о томе препирали узалуд, нека уредништво „Јединства“ – оно ће то моћи – покупи статистичка дата о свему томе па ће се видети *да је наше тврђење истинијо*, а мишљење „Јединства“ да се не оснива ни на „теорији“ и „размишљању“ ни на „испитивању“, већ је гола „прича“ од 2-3 трговца београдска. Узгред буди речено „Јединству“ да не зна шта је теорија. Теорија, која се не оснива на испитивању и која се не слаже с испитивањем, није теорија већ измишљотина.

Еспап у селу кошта скупље но у вароши, о томе не може бити спора. А зато што тамо нема конкуренције продајна се цена још већма увеличава но што износи повишица у коштању. Ради примера – да не идемо у село – ево Ужице: кад је у Београду фини шећер на крчму 8 гр. ока тамо је 12 гр. и то много лошији. „Али сељак уштеди време што би могао изгубити, ако би морао куповати еспапе у вароши“ (н. пр. 1 литру шећера што досетљиво примећава „Јединство“). Побијајући овај навод (који смо предвидели и ако то „Јединство“ не примећава) казали смо да сељак кад продаје своје производе у вароши може купити узгред шта му треба у вароши. Ако ли му буде дућан у селу он ће куповати у селу али ће у исто време и продавати у селу *своје* производе и то продаваће их јевтиније но што би могао у вароши, као што то и сада бива свуда где има сеоских дућана. Овај опет дућанџија продаје сељачке производе (восак, сир, лој, коже и т. д.) у варош и тако варошки трговац добија сељачке производе од прекупца т. ј. скупље но што би их купио од сељака. Сељак дакле купује неке еспапе скупље но што би их добио кад би у вароши продајући своје производе узгред куповао оно што му треба; у исто време сељак продаје своје производе у селу јевтиније но што би их могао продати у вароши, а варошанин плаћа их прекупцу скупље но што би их могао купити од сељака – јер посредник, сеоски трговчић од једног мало одкине, а другоме мало надкачи и од тога он живи и прави себи капиталчић. Да ово није голо „размишљање“ већ основано на испитивању ми поткрепљујемо тим што знамо да се „новац, ова куповна снага у народном газдовању гомила у руке ових посредника“, а

тако исто и непокретно имање. Позната је ствар у Србији да се дућанџије и меанџије по селима највише богате давањем новаца под интерес сељацима и зеленашлуком.

Да се и о томе неби препирали, нека и опет „Јединство“ (које зна „теорију“) покупи и о томе статистичке податке па ће се увидети да је ово наше тврђење истинито.

Ето из ових разлога ми казасмо (у 33 бр.): „Кад се народна привреда разматра у целини *истинито* је по народ да се оваки сеоски дућани отварају.“²² Ми смо дакле изrekli одсудно наше мишљење о сеоским дућанима, а „Јединство“ просто није разумело наш чланак.

По овоме нашем разлагању изгледа чудновато само то: по чему су за сеоске дућане били понајвише сељаци а против њи највише варошани.

Ми смо пређе казали да је њихова главна побуда била себични интереси на што је нагласио зајечарски посланик Никола Цоловић. Позната је ствар да у нашу скупштину са села долазе већином кметови и веће газде сеоске који се понајвише баве ситном трговином у селу. Ови рачунају већ и на своје личне интересе. Друга је побуда та, што сељаци желе да имају општински приход од дућана, да мање плаћају приреза. То је у опште погрешка простих људи, што они вазда воле да плаћају посредне данке но непосредне, ма да су први вазда неправичнији и тежи у самој ствари. Отуда долази поглавито, што су многе општине давале прозбе министру да смеду отворати дућане. Варошани на против, први су почели да отварају дућане по селима и они су наговарали и покретали општине да отварају те дућане, али кад је дошло да се свуда дозволе сеоски дућани они се поплашише да трговина не пређе из вароши у села и да вредност њиовог имања непадне – што би заиста и било.

Ето зашто смо ми били против сеоских дућана и против новог реда прекупаца – трговчића. „Јединство“ неразумевајући ни економију, ни наше чланке, ни економско стање Србије, попује нам о културном значењу трговца. Ми неодричемо тај значај: ено Индије, ено Америке Северне и Јужне и т. д. Свуда је трговац донео цивилизацију. Али кад је то тако зашто „Јединство“ није *доследно*? Зашто оно не тражи да се чивутима дозволи трговина по Србији? И они су носиоци цивилизације и то често далеко већи но наши трговци па нашто вечито се ограђивати од њих? Будите доследни!

Што се нас тиче ми знамо врло добро „културни“ значај трговца. Пошто је задобио текући капитал народа у своје руке и пошто је приличан број народа преобратио у пролетарце те је надница постала јевтина, он се више незадовољава малом произ-

водњом малог газде већ улаже свој капитал у зграде и машине; диже радијонице и фабрике – подиже индустрију. Од тог доба он постаје прави капиталиста, а народ се све више преобраћа у радника – надничара. Овим путем зиста су ишли сви цивилизовани народи. Груби нагони човекови: жеђ за богатством, за потчињавањем себи равних био је главна побуда те је човек нагомилао капитал – богатио се. Супарништво – борба за опстанак т. ј. за победу над другима, учила га је да ради и да се промеће по свету. Конкурентација је била душа трговине и индустрије у свету. Она је створила богатство европских народа и – милионе бескућника.

Треба ли и ми да идемо истим путем и морамо ли и ми да идемо истим путем? Да ли људска историја мора да се понавља код свију народа?

Ми то немислимо, а „Јединство“ може мислити шта оће.

Ми смо у „Раденику“ били за образовање окружних штедијоница – за образовање општинског кредита, место приватног; ми смо били за подизање индустрије радничким дружинама са њивим здруженим капиталом и са помоћу општинском и државном – место акционарских кумпанија. Ми смо из истих разлога изнели предлог да општине отварају своје дућане за своју потребу.

„Јединство“ налази да наш предлог нема ни здраве свести, ни економске науке већ је сан социјалистични. „Трговина без конкуренције не да се замислити“ – заиста не, али се даје замислити мена без конкуренције. У селима и сада дућанције су људи „специјалисте“ т. ј. бивше калфе и трговци. Они својом конкуренцијом неће никад понизити цене еспапа ниже, но колико им треба да живе и опет да праве капитал. Ако нема конкуренције већ је само један калфа или трговац у *ојшијинском* дућану, општина ће му просто *максимално* цене и ако не ниже зацело не више но што их таксира конкуренција. Ово могу да чине и прости, разборити људи, који и незнају трговину, јер свака зна шта коштају ти еспапи у вароши где постоји конкуренција па се према томе могу равнати. Разуме се да општина треба у своје дућану да држи само оне еспапе, који су *необходни свима члановима*, а таквих еспапа има веома много. Ако ли који члан општине оће и својим ћудима да угађа тај нека тражи пута да својој ћуди угоди. Напоследку ми смо изнели само мисао о тој установи а казали смо да се та мисао може извести поступно – са развитком образовања „оснивањем земљорадничких, занатлијских и индустријалних школа, отварањем кредита и другим *економским* мерама“.²³ Једном речи по нашем мишљењу ваља се постарати, да у селу производња постане разнороднија, да се подигну занати и сељачка индустрија без којих се не може подићи ни земљорадња, да се развија подела рада у друштву. У тако развијеном сељачком свету онаки су општински дућа-

ни са свим могући. Назадњаци веле за сваку реформу „немогућа је“, „народ није образован“, „утучен је сиротињом и робовањем“ и т. д. Али то не значи никакo да та реформа није могућа већ да *једна реформа без целога сисџема других рефорама није могућа*. То и јесте несрећа код нас што ми реформе сматрамо као закрпе, која се може ма где прилепити. Тако је „Јединство“ сватило наш прост економски предлог, кад га је утрпало у „социјалистичне снове“.

„Јединство“ дакле почиње своју препирку са незнањем економске науке, продужава са неразумевањем нашег чланка и незнањем економског стања српског народа, а завршује простим извртањем и нашег чланка и економије. Кад се то неотично ради онда се зове „бубање“, ако ли је отимично онда заслужује много горе име.

Рагеник, бр. 41 и 42, од 7. и 9. IX 1871.

Ђура Љочић, један од најближих сарадника Светозара Марковића, први номинални уредник листа *Раденик* (из збирке Историјског музеја Србије)

МУДРОСТ „ЈЕДИНСТВА“.

„Јединство“²⁴ у 187 бр. изишло је опет да одговара „Раденику“ и да „својим начином“ обавести своје читаоце т. ј. да измишљавањем и лагањем побија истине које је „Раденик“ изрекао. „Раденик“ је казао: „Скупштина не може никад решити да се неке установе измену или са свим укину, како би се у државним издатцима нешто уштедило – док то влада не предложи.“²⁵ Зар то није истина?

Али вели „Јединство“ чл. 58 устава каже: „Преглоџ, да се какав закон изда или постојећи измени, допуни или протумачи може књаз скупштине, а тако исто скупштина књазу учинити. Но формални пројекти долазе само од књаза.“ Сад је питање: може ли се нека установа државна укинути или изменути без „формалног пројекта“? Разуме се да не може. Дакле је истина да скупштина не може већати и *решиити* о промени државног устројства и у *ствари* учинити уштеду у државним издатцима без предлога (формалног пројекта) владиног.

Па шта побија „Јединство“? Ништа. –

А какви су предлози скупштине влади?

Ево какви су:

Лањске године скупштина је учинила многе предлоге влади н. пр. да се изда закон о општинама, о окружним скупштинама и г. д. Влада је те предлоге саслушала. Али је ли влада дужна да донесе „формалне пројекте“ о тим предлозима? По нашем уставу није никако дужна. Влада може бити убеђена, да ти предлози нису важни, а да су важнији предлози н. пр. о жељезници, о уређењу свештеничких прихода и т. д. па ће те предлоге изнети пред скупштину. А чл. 59 устава гласи: „Скупштина је дужна да *пре свега* узме у саветовање оне предмете, које јој влада поднесе“. – Сад, ако је скупштина оним својим предлозима хтела да умањи државне издатке: којим путем она може то решити, док влада не донесе формалне пројекте? Никаквим. Тако је по нашем уставу, а „Јединство“ може измишљати шта му је воља.

Сад долази нешто веома смешно. „Јединство“ нас пита: „Која је то још држава у Европи, у којој скупштина може формалне пројекте правити? Који је то устав у ма којој европској држави, који оставља скупштини право формалних пројекта?“

Да ли збиља „Јединство“ не зна да такве државе и такви уставни постоје? Сигурно. – Иначе нашто онако бацакање, кад таквих устава има веома много. Још у првом уставу француске монархије 1791 г. *само је скупштина* имала право да прави формалне пројекте закона.

Глава III. ск. 1. чл. 1. гласи: „Устав опуномоћава законодавну скупштину да предлаже и потврђује законе: краљ може само позвати скупштину да узме неки предмет у разматрање.“

По Белгијском уставу (чл. 27) скупштина па и појединце сваки члан скупштине (ако се петорица потпишу на његов предлог) може поднети формални пројект закона.

По прајском уставу (чл. 64) скупштина (доњи и горњи дом као и краљ) може предлагати формалне пројекте закона.*

По накарадном аустријском уставу (чл. 13) рајхсрат такође као и провинцијални сабори (чл. 17) имају право да предлажу формалне пројекте закона, који спадају у њихов круг, као и влада њима.

По отрцаном шведском уставу од 1809 г. скупштина такође има право да предлаже законске пројекте (чл. 89).

По данском уставу (чл. 44) тако исто.

По енглеском уставу (чл. 109) „Парламент има *суверено право* да прави законе, да их распростире или ограничава, укида или обнавља... он може да измени устав државни, да га обнови и да себе преустроји на другом темељу.“

По шпанском уставу кортеси имају такође право да праве законе (чл. 12).

По португалском уставу такође (чл. 13 и 15).

По грчком уставу такође (чл. 23).

По влашком уставу такође (чл. 33 и 34) и т. д.

Ето колико смо наређали устава, који дају скупштинама право да праве законе. Међу њима има и таквих који скупштини дају у томе искључиво право као што је енглески. Већина других устава даје исто право и влади и горњем дому (где га има) као и народном представништву. На послетку у републици швајцарској не само скупштина већ просто 5000 грађана могу начинити закон и предати га управном савету и овај је дужан да га преда на „опште гласање народу“ (устав циришког кантона).

* *Устави Европе и Америке*. Сабрао Лаферијер, Париз 1869 г., стр. 71, пословни ред скупштине.

Управо се може рећи, да само ситне немачке државице (и у неколико Холандија и Норвегија), које имају допотопне уставе: Баденска и Баварска од 1818 г., Виртембершка од 1819 г. и друге њима сличне, где су краљеви „даровали“ народу права, где су задржане многе средњовековне сталешке привилегије – да ту народно представништво нема право да прави законске пројекте. Занимљиво је, што баш ту већином уче правне науке наши државни питомци и одатле црпе своју уставну премудрост, коју сеју код нас по Србији.

Ама колико је смешно што се „Јединство“ само истрчало да каже како не зна уставе европске, на које се позивље, још је смешнија једна противност, коју „Јединство“ доноси у истом броју на истој страни. У беседи намесништва вели се скупштинарима: „Ви ћете се уверити да је овде држано оно спасоносно начело, које смо, при уставном преображавању земље вазда имали пред очима, а на име да основе науке свуда доведемо у сугласност с народним потребама и околностима.“ Како се с овим слаже што се „Јединство“ позивље на уставе европских народа, за које се извесно зна, да нису прављени ни по начелима науке, ни према нашим потребама? А добро је познато самом „Јединству“ како је за њега нужно да не долази у супротност са владиним назорима.

Устави западних народа имају своју прошлост и своју историју. У прошла времена народ и земља бише по праву и у самој ствари својина спаија и владара. После дуге борбе између народа и господареће класе ове су почеле негде да „даривају“ права својим поданицима, а негде да се пуштају с њима у преговоре. Како му драго, тек сви уставни европских народа поникли су услед борбе владајуће и подчињене класе народа и по духу који се у њима садржи – *то су уговори између владе и народа*, где су влада и народ стајали једно спрам другог као две половине, као два не- зависна тела, од којих свако има своја засебна права, која је требао устав да очува.

Владајућа класа, која је имала науку у својим рукама – под својом платом, протуривала је често ове *чистио сцијалешке предрасуде* под фирмом науке, па их је под научном фирмом трпала и у различите установе. Таква је сталешка предрасуда „да су влада и скупштина две половине, које сачињавају једно законодавно тело и које једно без другог не може ништа у законодавству решавати“ која је у многим уставима уведена.

Али српски народ у Србији створио је своју државу револуцијом. Наши су очеви и дедови протерали даије, јаничаре, спаије, субаше и сву осталу господу, која су народ сматрали као своју имовину. Нас нико није отео на сабљи после тога, и ми немамо никакве „владајуће класе“, да с њоме правимо уговоре. *Код свију*

слободних народа устав није уговор између владе и народа, већ је то основни закон, који одређује одношаје грађана једног спрам другог и одношаје појединих грађана спрам целог народа. Да ли су ти одношаји уређени према начелима науке и према српским потребама – то је једино гледиште са кога ми ценимо српски устав.

Ми знамо добро да код нас има и публициста и државника, који сталешке предрасуде европске владајуће класе, протурују као научна начела и ућушкују у наше установе (неки са незнања а неки отимично), али „Раденик“ ће се вазда борити против њих. То је „Јединству“ било познато и до сада, па нека зна и у будуће.

„Јединство“ нам даље пребацује што смо казали истину о нашим скупштинарима да су већином неуки и да немају свог мишљења о држави и њеним потребама. А зар није тако? То „Јединство“ и само не одриче. Нека се код нас уведу: општинска самоуправа, окружне скупштине, јавни зборови, нека се два-три извесна члана из закона о штампи измену или укину, па за 3-4 год. тога неће бити.

Напоследку нам „Јединство“ чита лекцију, да се ми слабо обазиремо на наше домаће интересе већ често идемо на руку страним интересима па и интересу саме Турске. Ово је проста лаж и ми смо такво лагање које је у моди код једног дела наше штампе, назвали једном *јавно шпијонисање*, па на то више нећемо одговарати. Сарајевски „Цветник“ није нам познат. Знамо само по чувењу да постоји. Оће ли он што прештамповати из „Раденика“ (и којим путем њега добија) то нас се не тиче.²⁶ А ми му не можемо забранити да наше списе употребљује за турске цели, као што и Мацинија²⁷ није могао да забрани да се „Јединство“ и његове на-задњачке „колеге“ у свима крајевима Европе не користе његовим списима против народне слободе.²⁸

Раденик, бр. 43, од 11. IX 1871.

НЕШТО О СЛОБОДИ.

По Жил Симону.*

I.

Човек долази на свет као слободан,²⁹ и по томе он има право а и дужност му је, да сачува ту своју слободу, без које се управо он не може замислити.

Да би човек могао лакше да сачува ту своју слободу, да би могао лакше да намирује своје потребе, како материјалне тако и моралне, он се удружио са другим људима и тиме образовао *друштво – државу*.

Почем је ступио у друштво једино с тога, да би могао лакше да сачува своју слободу и да би могао лакше да намирује своје потребе, то никаква организација друштвена неће бити законита, која нема за целљ лакше намиривање човекових потреба, заштиту и слободу човекову; и сваки човек који живи у неправично и рђаво уређеном друштву, има право да тражи и да ради да се та друштвена организација уништи, и да се замени новом, која ће боље одговарати његовим потребама.

Неваљало се пак друштвено уређење измењује или реформама или револуцијама, и по томе оне државе, где бивају револуције, показују да код њих друштвено уређење неваља, и да народ осећа то и рад је да га замени бољим. Људи, у којима су оличене народне жеље и тежње, и који највише раде да се неваљало друштвено уређење сруши и замени новим бољим, јесу *револуционари* и они нису ништа друго него добротвори човечанства, јер највише помажу његовом напретку.

Но сваки човек који дође да живи у друштво, који дакле прима заштиту друштвену, прима на се и неке дужности, као: потпомагати друштво у постизавању његових цели, бранити га од свију насртаја непријатељских, и својом слободом непоништавати

* Жил-Симон је данас министар просвете у Француској, па од како је добио то место одрекао се онога што је проповедао пре десетину и више година.

слободу другога. Отуда поникоше *права друштва – државе*. Права ова друштвена поникоше дакле из друштвене потребе, и она треба скоро да буду ограничена на ту потребу, тако, да у колико се ова потреба са напретком цивилизације смањава у толико је дужност државе да смањава њен рад и да даје све више места слободи држављана. Тако дакле са напретком цивилизације напредује и слобода, и неслобода може опстати само код народа на врло ниском ступњу образовања н. пр. Турака, Персијанаца, Индијанаца и т. д.

Нема сумње о томе, да је један човек образован слободнији, него један незналица и глупак, који свагда подлежи утицају других образованијих људи, и по томе није нигде потпуно самосталан и слободан. Из чега излази да *ширији науку, што је исто што и ширији слободу, спречавају пак ширење научних истина, што је исто што и спречавају слободу*. Први пак и најпречи услов за истинити развитак науке, дакле и слободе, јест *истиинна слобода* говора, јер где нема тога, ту нема ни науке ни слободе, већ се само оно што се слаже са вољом појединих власника, под именом науке и слободе протура. И дати човеку право да о начелу решава, а не дати му прилике да се за то спреми, то је исто што и дати слепцу слободу да иде сам без вође где му је воља.

II.

Да човек буде слободан треба двоје: *треба да зна да буде слободан и да хоће да буде слободан*. Где један ма који од ова два услова недостаје ту слободе нема. У свима деспотским државама нема слободе за то, што становници њихови живећи непрестано у ропству, *не знају да буду слободни*. Они осећају нешто да их гњави, они чезну за нечим бољим, они се буне, збацују поглавара, и постављају новог, али притисак и гњечење остаје оно исто, а остаје зато, што они нису променули неваљало друштвено уређење које их је гњавило, већ су само променули личност која извршује то уређење. Због тога све источне буне нису ништа друго *него само мењање једног ширана са другим*, па с тога све источне државе после неколико таквих потреса пропадају. Тако је пропала Асирија, Вавилонија, Лидија и т. д.

Људи, који су одрасли и васпитани у ропству, незнају ни да цене слободу, па с тога се често својевољно предају у ропство. Тако Рошер прича да се је 1812 год. у Хималају понудио путнику Муркрофту један младић за роба, ако хоће да га рани за време глади.

Слобода се може спречити или тиме, што се човек систематички заглупљава дотле докле неостане *Крејен* и онда незна да

буде слободан; или тиме, што се разним средствима убија у човеку воља за слободом. Да се обоје ово постигне била је целъ васпитања у средњем веку, када владаху калуђери, а и данас је у свима деспотским државама. Да видимо то у примеру. Шта вели закон енглески своје грађанину? „Ја нећу да радим ништа за те, али ћу те заштићавати у твојој раду.“ Тако остављен самом себи, он испитује своје склоности и прилике у којима је и избрав рад за који има највише воље и способности, он смело улази у живот, уздајући се само у се. А шта вели поданику отоманском или маџарском његов закон? „Ја владам за тебе и без тебе, ја судим без тебе, ја водим трговину, ја отварам занацијнице, ја се старам за све; и ти ћеш бити само пасивни агенат у мојим рукама, један точак у механизму кога ја покрећем.“ Па какав ће бити човек у такој држави васпитан? *Поглац и деспот*, како кад у ком положају буде, али човек не. Подлац пред старијима, а деспот према млађима.

Поглавито пак средство којим се убија у човеку воља за слободом јест страх или лењост, велика плашња од погрешке па дакле и од одговорности, превелика љубав к покоју тишини. – Њему се обично говори: „Употреб слободе веома је опасан, то је ватра која све сагори, то је бујица која све односи, то је клизав пут којим идући можеш на сваком кораку пасти. Мани се ње, скини са себе тај тешки терет и натовари га на човека, у коме имаш вере и који је познат са свога патриотизма. А знам, да и кућа напредује где један заповеда, а остали слушају!“ Ко невиди да ово ни чему другом неводи него само – убиству моралном? Војник, који је веран својој заклетви, јест човек који се одрекао своје слободе, јер се он заклео на слепу покорност. Он није одговоран за свој рад, јер он не ради по свом убеђењу, већ по заповести старешине и он није ништа друго него мртва машина, у његовим рукама.

Осим тога спречава се слобода и тиме, што се партији која је на влади, свима могућним средствима иде на руку да се њена начела што више шире по народу; а међу тим се противна партија цензуром и другим полицијским притисцима, спречава у раду и приморава на ћутање. А шкоди се слобода и тиме, када се напада на човекове мисли; када се натерују сви људи да по једном калуку мисле. Познато ће читаоцима бити шта је људске крви проливено, докле се људска мисао ослободила само од окова богословских. А колико ли ће се још пролити док се ослободи од окова, кои је данас стежу?

С. М.

СА СКУПШТИНЕ*

Престолна беседа, којом је намесништво отворило данашњу скупштину у Крагујевцу, позната је већ по целој Србији. Ми навалице не хтедосмо о њој ништа да говоримо. Наши читаоци, који су пажљиво пратили наш рад, могли су одмах да виде, да се ми не слажемо са назорима, који су у тој беседи изречени: ни у погледу на наш досадањи државни и друштвени развитак, ни у погледу на оне предлоге и установе, које влада сматра као најважније и које ставља на дневни ред пред скупштину. Ми смо за ово кратко време нашег рада показали, које су главне мане нашег народног живота и одакле ваља започети реформе. У данашњим околностима наше штампе, ми не бисмо могли да речемо ништа ново нашим читаоцима о беседи намесништва, што они сами неби могли смислити, само ако се послуже мало својом главом.

Адреса, којом је скупштина одговорила на беседу намесништва, позната је такође. Она је онака као што су биле све дојакешње адресе у Србији т. ј. „учтив одпоздрав“ влади, као што је

* Овај чланак и још један који ћемо првом приликом на јавност изнети, послао нам је г. Св. Марковић заједно са овим писмом:

Г. Уредниче!

Наша полицајна цензура не хтеде да пропусти у „Раденику“ ова два чланка: „Са скупштине“ и „Наша народна скупштина“ од којих је један писан приликом дебате о адреси,³⁰ а други још пре избора.³¹ По нашем новом закону о штампи полицији је остављена могућност, да „патријархалним“ начином – испод руке – не дозволи да се неки чланци пуште у свет (ма да су већ сложени и штампани) и ако у њима нема никакве кривице. Па и ту је полиција веома мудра: она не предаје писца ни уредника суду као што би требало да ради по закону, већ просто претрпа ствар без шума и шкандала, као да ствар до ње није ни дошла. Како то бива – могло би се само онда протумачити, кад би знали каква је одговорност наших штампара пред законом и какав је положај њихов. Свакојак то је факт да поменути чланци не бише пропуштени, ма да у њима ни сам Никола Недељковић или Марко Лазаревић не би могли наћи преступа или злочинства.

Но како сам ја грешни писац поменутих чланака, то нисам вољан, да мој глас буде сасвим загушен београдском полицијом „народно-монархично-уставне“ владе у Србији. Зато вас молим да их печатате у вашем листу, нека бар тамошње Српство види колика је слобода речи у Србији.

Свјетозар Марковић.

назвао владин посланик Живко Недић.³² Ми и на њу не бисмо обратили пажње, да се није о њој повела једна начелна препирка на скупштини, а то је: треба ли да адреса остане непрестано један акт учтивости или адреса треба да добије други значај? Г. Каљевићу припада част,³³ што је први потакао то питање и што је први предложио да у адресу уђу предлози или боље жеље скупштинске: какве предлоге законске она сматра као најважније и које ваља влада најпре да стави на дневни ред?

Заиста је чудновато да још има људи, који још мисле да законодавна скупштина сме пробавити 3-4 дана радећи неки посао а тај посао није ништа друго већ – акт учтивости – „одпоздрав“ влади! Скупштина је дужна у свима својима одношајима да је „учтива“ – спрема владе као и спрема приватног лица. То већ захтева проста уљудност. Али сабориште законодавне скупштине није место где се праве комплименти. Ако неки хоће да скупштинари баш особеним актом укажу пошту влади, то се може чинити *мимо свога њосла – ван скупштинине*. На послетку ваља још и то имати на уму, да сваки дан скупштинског саборисања кошта српски народ 4400 гроша чаршијских не рачунећи дангубу самих скупштинара, која може бити износи десет пута толико. Чудно је да о томе не воде рачуна баш они скупштинари, који се броје у нашу вајну интелигенцију, као што су Недић и Спасић.

Али и објасњење министра председника такође није тачно. У беседи намесништва не говори се само о томе, што је влада радила, па да се према томе зактева од скупштине само да каже: слаже ли се са владиним дојакешњим радом или не? На против, цела половина беседе говори о томе: шта је влада *намерна* да ради. Па кад скупштина у адреси изрече своје жеље: какве предлоге („формалне пројекте“) скупштина очекује од владе, онда се већ казује да ли се скупштинске и владине жеље подударују или не – да ли скупштина одобрава рад владин или не? Из овога следује сасвим јасно, да је предлог Каљевића био уместан. На послетку, кад скупштина изјави „жељу“ да је неки закон потребан народу – потребнији но они закони што их влада предлаже – ко има право да каже: тај закон није потребан. Да ли влада? А какав поузданији извор има влада да дозна народне потребе, но што је народно представништво?

Ми хоћемо да кажемо, да нема никаква разлога против тога: да народна скупштина *има право и треба* да искаже у адреси своје предлоге. Сад је друга ствар, да ли би народна скупштина за адресу усвојила баш предлоге г. Каљевића или какве друге. Што је влада спремила неке предлоге за скупштину, то ништа не чини: ако се они слажу са жељама скупштине – тим боље; ако ли се не слажу,

то је знак да влада није погодила најпрече народне потребе, па се владини предлози могу повући назад а оставити место онима, који су по схватању народног представништва пречи.

Један посланик питаше:³⁴ да ли том адресом скупштина губи право да доцније изнесе своје предлоге! Председник му објасни да се то право не губи, али му у исто време не каза: да се овде губи једна *прилика* и да та прилика у течају те скупштине *може више никад и не доћи*.

Кад су другог дана поднесени владини предлози, г. Великић који се уз Каљевића највише борио да скупштински предлози уђу у адресу зактева: „да скупштина најпре изнесе своје предлоге, па пошто их претресу, да се поднесу влади и то *одмах сад*, а то зато, што није рад да и ове године буде са владиним предлозима као и лањске – лањске су се године предлози народних посланика претресали на послетку и то *на довај*“.³⁵ Намера г. Великића заслужује сваку хвалу, само он, као и цела скупштина, заборавља да је то *сасвим законито* – према уставу и закону о пословном реду у скупштини. Чл. 59 устава (кога смо ми већ спомињали у препирци са „Јединством“)³⁶ говори јасно, да је скупштина дужна узети у претрес владине предлоге *пре свега*. Разуме се, да владини предлози могу заузети *сво време* скупштинског рада, па да скупштини никако и не остане времена, да предлоге појединих посланика претресе и да их као своје закључке поднесе влади са жељом да о њима донесе „формалне пројекте“. Тако је заиста и било са предлозима народних посланика лањске године. Од 82 предлога народних посланика има само 6 или 7, о којима има „мњење одбора и закључак скупштине“. Остали су последњег дана ђутуре прочитани, па су ђутуре сви – дошли у архиву.

Из овога се види важност Каљевићевог предлога. Скупштина пропуштавши прву прилику, да изнесе своје предлоге *по закону*, може не добити прилике целог течаја скупштинског.

Занимљиво је, што се г. министар председник (коме је устав сигурно веома добро познат) одговарајући Великићу, није позвао на чл. 59 устава већ се пустио у компромисе. Он вели да влада најпре 8 дана доноси своје предлоге па онда 8 дана скупштина и тако редом. На што то? Може влада имати таквих предлога који треба да заузму цео течај законодавне скупштинске радње, а може бити опет да су јој сви предлози такви да није вредно на њих губити ни 8 сати. Ко је надлежан то да реши? То је начелно питање које задире у устав. Оно се не може решити никаквим компромисима. Ту је питање просто и јасно: да ли је старија влада или скупштина? пуномоћник или властодавац? Наш устав решава то питање у корист владе. То ваља сваки скупштинар да има на уму и

г. Великић кад је хтео да најпре дођу на дневни ред предлози народних посланика, требао је најпре да захтева измену 59 чл. устава.

Имамо још да укажемо на две жалосне појаве на нашој скупштини: једна се тиче свију скупштинара, а друга појединих личности.

Од 1868 г. имали смо две велике и две мале скупштине. По њиховом целом раду изгледа да последња скупштина не води никаква рачуна о тежњама и правцу оне претходне. Тако уставотворна скупштина није водила рачуна о жељама и предлозима што их исказа велика топчидерска скупштина. Тако ова скупштина не води рачуна о предлозима прошлогодишње скупштине. Чисто изгледа невероватно да све те скупштине за 4 године представљају један исти народ. Тако се брзо никад не мењају народне потребе, а оне тако различито исказују народне потребе! Па која је од њих прави израз народни? и одкуда бива ова жалосна разлика?

На скупштини нашој и сада као и вазда има веома мало људи, који разуму опште народне послове. Па је жалосно видети, да и то мало људи нема грађанске храбрости, да бране своје уверење у свакој прилици. Тако је сва мањина одбора што је правио адресу, која је у течају дебате бранила гледиште Каљевића, на један пут при гласању прешла на противну страну. Ваља да нису г. г. посланици за 2-3 минута променили свога мишљења? Г. А. Лукић (који је обично сам себи – недоследан) барем је то јавно казао, а други муком погнуше главе и остадоше седећи.³⁷

Имали бисмо још да речемо неколико речи о председнику скупштине, но о њему ћемо други пут.³⁸

Панчевац, бр. 77, од 23. IX 1871.

[ХАЈДУЦИ У УЖИЧКОМ КРАЈУ]

У „Раденику“ више пута говорено је о јадном сиромашном стању народа у Ужичком округу. А говорено је и о постојаним ајдуклуцима, који трају непрестано у тим крајевима. Још поодавно беше се повела препирка између два наша дописника о раду полицајских власти у тим крајевима, против ајдуковања. Наш дописник „из Мучња“ пребациваше нарочито властима среза Ариљског, да нису тачно вршили своју дужност.³⁹ И данас имамо у рукама један опширан извештај од истог дописника који смо поодавно примили у коме се доказује очигледним фактима, како ајдуци заиста постоје у тим крајевима и каква насиља чине народу:

„Хајдуци Јевђовића од како је шума озеленила непрестано прелазе у срез Ариљски, а да прелазе тврде почињене уцене извесних личности у Латвици и осталим селима среза Ариљског... Милоша Станковића из Дивљака сами су опљенили, а од Антонија Поповића из Латвице сами су уцену однели...

У овом округу (Ужичком) има 7 ајдука и тма божија јатака и њиових присталица, а подељени су у две чете. Браћа Јевђовићи и њихов трећи друг Икодим Савић плене по срезу Моравичком, Драгачевачком и једном крају Ариљског среза: а Дудуловић, Миливојевић, Новица Милојевић и Зарија Марковић по срезу Златиборском, Ариљском и Пожешком. Њиово је станиште онде где плене и зла чине.

Последњих дана нису никакво злочинство учинили, али учињене уцене јошт у Мају месецу купе непрестано и једнако уцењују. Ко неплати уцену њему је напред смртна казна изречена без јавног претреса или, по милости, четири пута већа уцена одређена. Поред многијех што су овиијех дана уценили ту долазе и две знатне личности: прота Ужички и капетан Ариљски. Први је уцењен са 200 дук, јер је од обе стране уцењен, а други са 50 дук, и то од Јевђовића (хоће ваљда овим да потврди да прелази у Ариљски срез).“

Овака се дела дешавају и дан данашњи у нашој отаџбини. И то нису случајне појаве. Напротив зна се да је хајдуковање у тим крајевима Србије сасвим редовна појава и да се оно никаквим упињањем власти неможе да утамани.

Може нам опет когод пребацивати што износимо ове појаве на јавност, као да је то „непатријотично“. Одиста, зар неможе „Сарајевски Цветник“ и сада прештампати из нашег листа овај изве-

штај, као одговор на она насиља Турака над хришћанима у Босни, што их ми штампасмо ту скоро у нашем листу?⁴⁰ Може за цело.⁴¹ Па и опет ми држимо да је дужност сваког српског грађанина да оваке појаве износи на јавност. Без тога ми можемо сто година прикривати болести од којих патимо, а нећемо их никада излечити. Ми волемо да дамо и непријатељу материјал, да нас може у новинама нападати, само кад на тај начин, јавним претресом можемо да познамо право стање нашег народа у свима крајевима, његове патње и начин како да се помогне.

Наш дописник „из Мучња“ казује каква законска наређења постоје за истребљење ајдука. То су: стављање под надзор полицајских подозрителних лица, расељавање јатака, потере за хајдуцима и чете. Уз ове мере предлаже наш дописник и ове две: расељавање ајдучких фамилија и да *ојшићине*, где се учини пљачка или злочинство од стране ајдука, плате сваку штету. А поврх свега дописник препоручује већу енергију власти у вршењу дужности при тамањењу и гоњењу ајдука.

Наш дописник говори као савестан чиновник и нема сумње, да би се данашњи ајдуци потаманили кад би се само као што ваља извршиле оне мере што их закон наређује. Али питање је: да ли би тиме било уништено ајдуковање у опште? Не би ли се после ових јавили опет нови ајдуци? Сам наш дописник казује за ајдука Раковића, који је ајдуковао са 24 друга. Сви су они енергијом и заузимањем власти поубијани или поватани и кажњени, али ево неколико година после Раковића, јавља се Јевђовић, који ради оно исто што је радио Раковић а после Јевђовића доћи ће други и т. д. Зато да се утамани само ајдуковање ваља тражити узрок ајдуковања и њега уништити.

Узроци су ајдуковања уопште: сиромаштво, необразованост и суровост нарави, личне свађе и освете. Ови сви узроци постоје више или мање у свима крајевима наше отаџбине, и они се могу управо сви свести на два главна узрока: сиротиња и необразованост. Од сиротиње и необразованости ниче она груба дивљачка нарав, која одма трчи у свађу за најмању зађевицу, а сваку свађу решава убијањем, палењем куће и сена и т. д. У сиромашном и необразованом народу где је сваки посао патња, јавља се и развија се неко осећање освете спрам имућнијег човека, који живи у изобиљу и т. д.

Да су сиротиња и необразованост главни узроци злочинствима то показују научна испитивања и статистични бројеви у целој Европи. У Ужичком округу ова два узрока постоје у већој мери но ма где у нашој отаџбини. Земља је сам крш. На њој нероди често ништа друго до елда и кромпир. Други је производ ужички катран, који они добијају на најпримитивнији начин. Осим тога они су

често кириције и са својим коњима носе трговачке еспапе од Београда до Ужица и обратно. То су сви приходни извори Ужичанима. Терете државне они подносе подједнако са свима држављанима. Један наш дописник из Студенице писао је у „Раденику“, како је то неправедно да један Студеничанин плаћа толико исто порезе колико и Морављанин;⁴² а тако исто казиваше како тамошњи народ невиди асне од школа и болница колико други крајеви, ма да они плаћају прирезе и за школски као и за болнички фонд као и сви други.⁴³ Све ово што вреди за Студеницу вреди и за Ужички округ. По извештају министра просвете у Ужичком округу долази једва 10 8/10 ђака на иљаду душа – најмање у целој Србији. Наше школе још нису такве да би могле имати важан утицај на моралност народа, али ми можемо обратом број школа у једном крају сматрати као мерило по коме се може видети: колико тежи тај крај за просветом па по томе да ценимо његову образованост или грубост спрема других крајева. Према овом ниском броју ђака у Ужичком округу можемо судити заиста да су тамо људи од најсуровијих у Србији. Кад се још узме у рачун раштрканост села и усамљеност појединих кућа и породица од других људи, онда можемо потпуно оценити одкуда ничу ајдуци и њихови многобројни јатаци по округу Ужичком.

Ајдук се јави у планини било из освете приватне или против власти; било што му је тешко да ради, а лакше да отима. Сиротиња по гудурама нешто што има интереса да се држи с ајдуком, јер овај пљачка и уцењује богатијег, а дели јатаку, а нешто од стра, да му се ајдук несвети, помаже га и неће да га изда властима. Он не познаје никакве моралне освете ни спрема других грађана ни спрема државе, па да их чува и брани, јер невиди да се ови о њему старају. Напротив зна само да мора да плаћа и сноси терете државне, а од приватних може бити био је још гоњен и заједан; особито од варошана, имућних сељака и кметова.

Очевидно је дакле да ајдуковање у Ужичком округу не може се искоренити никаквим полицајским мерама. Тако се могу уништити само поједини ајдуци. Ајдуковање може се уништити увеличаним материјалним благостањем, већом просветом, увеличањем саобраћаја и зближењем тамошњег насељења, а то су све мере које се нетичу полиције.

Раденик, бр. 48, од 25. IX 1871.

ХРВАТСКА НАРОДНА СТРАНКА.

„Обзор“⁴⁴ у свом 48 броју донео је проглас Хрватске народне странке⁴⁵ својим изборницима и бирачима. У њему се показују главна безакона дела угарске владе и незаконитог хрватског сабора од почетка тако званог изравнања Хрватске с Угарском па до данас. Између многих дела ево шта вели иста изјава о граничарским шумама:

„Шуме крајишничке, у којима лежи највеће благо народа, секу се, а дужност би сабора била да се побрине да се превишња реч његов. величанства обистини, по којој би се новац добивен продајом тих шума, имао искључиво употребити на културне цели Крајине; а тако исто да заступници из целе Крајине у сабору учествују и да како у овом питању тако и у свима који се тичу Крајине, своје интересе штите.“

После оних дописа из војене границе о продаји граничарских шума, мило нам је што можемо оваку изјаву саопштити нашим читаоцима. О самом раду Хрватске народне странке, њеним начелима и одношају спрема народа у троједној краљевини и спрема владе Аустро-Угарске, ми ћемо говорити опширно у нашем листу само док нам дозволи време и простор нашег листа.⁴⁶

Раденик, бр. 48, од 25. IX 1871.

НАРОДНА СКУПШТИНА. (Пред изборе народних посланика)⁴⁷

Пре но што се почну избори за нашу прву народну скупштину, која се сазивље по новом закону, хоћемо да кажемо неколико речи „о кругу власти народне скупштине“. Ми мислимо, да бирачи пре избора треба да знају: каква права по уставу земаљском имају његови преставници, какав је круг њихове радње, па према томе ће знати да бирају своје посланике. Но пре но што изложимо права скупштине, ми држимо да је корисније, да најпре сазнамо каква права *нема* наша скупштина – по уставу. Кад сазнамо најпре ову обратну страну, боље се могу оценити и она права што их скупштина има.

Пре свега код нас скупштина *није законодавно тело*. По нашем уставу скупштина нема права ни да донесе какав пројект закона. Она само може предложити да се „какав закон изда или постојећи укине допуни или протумачи но формални пројекти произилазе само од књаза“. (Чл. 58. устава). Ако скупштина донесе својим решењем такав предлог, кнез ниједним чланом устава није обавезан да мора донети пројект таквог закона. Он га може и недонети. Овде су уставодавци очевидно предпостављали да књаз сам са неколико људи око себе може боље оценити народне потребе и према томе удесити боље законе но цео народ који је престављен у народној скупштини. Шта више по уставу скупштина се не може сматрати ни као тело, које даје савете, јер она нема права да изради цео пројекат закона, па да тај *пројект* стави влади *као предлог*, да га влада усвоји или одбаци. Скупштина може само да изјави потребу народну и своју *жељу*, да се ово или оно учини. Влада није обавезна ничим да то уради.

Али кад би влада и пристала да по предлогу скупштине донесе какав законски пројект, она може донети такав пројект, који ни најмање не одговара жељама скупштине и може захтевати да се њени предлози потпуно (т. ј. без измене) приме или одбаце. Ако

би скупштина *примила* какав пројект, али са изменама и допунама, влада то *неусвоји*, влада може (по чл. 61.) исти пројект са свим натраг узети.

Из овог се види да је сасвим погрешно и *против уставно* говорити, да је наша скупштина „законодавно тело“ или да је у Србији „народ законодавац“. Скупштина има само неког учешћа у законодавству али то „неко учешће“ са свим је далеко од давања закона.

Овако је исто незнатно учешће скупштине при одређивању буџета. По чл. 63. устава „ако би скупштина налазила да би требало неке предложене суме умалити, или их сасвим изоставити, она ће своје мишљење разложима поткрепити, и именовати предмете код којих се, као и начин како се уштеда може учинити без штете за државну потребу“. Али скупштина нема прва да реши да су неке „потребе“ државне уображене и да их треба укинути, или да рече просто: ову и ову установу сматрам као непотребну и по томе недам новаца за њу. Ово право стоји у тесној свези са правом законодавства; н. пр. скупштина нема права да рече: ја недам новаца за издржавање стајаће војске или за издржавање жандара (или за другу какву установу) јер држим да те установе нису потребне. Кад би скупштина имала то право, онда би она могла да околним путем одсудно утиче на издавање закона по њеној вољи, само кад се за извршење тога закона тражи извесна сума новаца. Али скупштина не само да нема тога права, већ нема право ни да брише поједине одељке издавања код једне установе. Да узмемо опет за пример нашу стајаћу војску. Закон о организацији војске саставља влада и она може вазда по чл. 61 устава зактевати да га скупштина целокупног без измена прими. Скупштина пре или после мора то да учини, јер другог закона неможе издати. Рецимо да је тај закон издат. Све потребе за издржавање стајаће војске истичу из саме њене организације. Какве уштеде може ту скупштина учинити кад нема право да мења саму организацију? Разуме се готово никакве. Може само негде скратити коју стотину плате овоме или ономе вишем официру – и то је све. Свуда на другоме месту она је везана „државном потребом“ и она мора примити целу организацију војену, као нешто неизменљиво. Скупштина неможе скратити буџет ни једног министарства из истих узрока – она нема права да решава ни о каквим важнијим реформама у склопу државном, које би за собом повукле озбиљне уштеде у буџету. Па ни у истим уштедама скупштина нема решавајућег гласа. Она само може саопштити влади своје мишљење и разлоге, али влада по чл. 65 устава има право да те разлоге неуважи, већ да остави и за идућу годину буџет од прошле године; ако је потребан какав мањи изванредни издатак кнез може по чл. 66 устава без

одобрења скупштине да изда из државне касе 30000 дуката, а у случају преке потребе влада испунив услове по истом (66) члану устава, може да учини зајам од две стотине иљада дуката.

Тако исто народна скупштина нема право да контролише јесу ли какви издатци заиста употребљени на оно на што су одређени, и је ли при том издавању рађено савесно и економно, како је за народ најкорисније. Н. пр. за нашу војну спрему троши се толики новац од неколико година и скупштина нема права да извиди: на што је употребљаван тај новац и како, шта имамо сада од војене спреме и вреди ли она оног новца што је на њу потрошен и је ли доиста потрошен и т. д. – јер по чл. 70 устава скупштина може само зактевати од министара или одређених повереника, да јој даду потребне извештаје и објасњења, али они *нису дужни* да јој исте даду ако би нашли „да би за државне интересе било штете од јавног, пре времена, саопштења“. Дакле ни сама влада није дужна да о томе даје каква год објасњења, а камо ли да скупштина има сама право да изабере одбор из своје средине да прегледа владине тевтере, да прегледа уговоре са разним набављачима, цене пошто је шта купљено, како је донешено и т. д. Без тога, какве контроле може имати скупштина над државним издатцима? Никакве.

У најглавнијим предметима као што су: издавање закона, одређивање и контролисање буџета, народна скупштина по нашем уставу има право само да каже своје жеље, своје предлоге или своје разлоге, али влада није уставом обавезна да прими ни најмањи део тих предлога.

Права скупштинара у самој скупштини такође су веома ограничена. Сваки скупштинар је по чл. 71 устава одговоран за своје речи по кривичном законнику пред редовним судовима, само ако *говором својим у скупштини* учини преступ или злочинство или ако скупштина одобри да се исти посланик стави под суд.

У „парламентарним“ земљама т. ј. свуда где постоје народна представништва, кад неки министар, или цело министарство – цела влада – својим незнањем, невештином или безкарактерношћу шкоди народним интересима, сваки скупштинар има право да нападне такву владу у скупштини, да обелодани њену умну неспособност, њену шепртљање и безкарактерност, њену немарност, обмањивање народа и т. д. Ово је најправичније и најјаче оружје да се уништи поверење што га једна *неспољасна* влада може имати код народа. Скупштинар сме да изнесе целу историју јавне радње овог или оног власника, да покаже све несреће које су народ постигле од његове „политике“ или његових закона и уредаба; да покаже ако је мењао „боју“, ако је давао јасна државничка обећања па их није испунио, ако је мењао уверење – једном речи да каже све што се односи на јавну радњу појединог члана владе или

целе владе и тиме изазове изјаву неповерења у такву владу од стране народа. На тај начин влада бива принуђена да сама даје оставку. По нашем кривичном закону то се сматра као „омаловажавање“ власти и казни се као преступ. Да ли би и зато по чл. 71 били криви и скупштинари, невиди се јасно из поменутог члана. Али баш та нејасност чини те слобода говора појединог скупштинара зависи од воље већине. Она га може и зато предати суду. Тако је мало ујамчена нашим уставом слобода говора народних представника у скупштини.

Казали смо какви права нема наша скупштина. Из нашег казивања већ се је могло видети како је круг власти скупштинске. Скупштина може само да изјави жељу у одговору „на адресу“ или да донесе предлог да треба неки закон издати и да то влада препоручи; осим тога скупштина може не примити неки закон, што јој га влада предложи и на тај начин одржати у сили постојеће законе; може не примити буџет, који јој се поднесе и тада остаје буџет од прошле године за идућу годину и може позвати на одговор каквог министра, ако је учинио преступ или злочинство. Може ко год помислити да бар скупштина може служити за то, да народ на њој искаже своје потребе, да искаже шта осећа, шта трпи и шта жели. Ово право изгледа да има скупштина. Али и ово је право скучено и ограничено. По чл. 59 устава скупштина је дужна *пре свега* да узме у претрес оне предмете, које јој влада поднесе. На тај начин владини предлози могу заузети сво време радње скупштинске а предлози скупштинара могу и не доћи на дневни ред пред скупштину да се тамо претресу и усвоје и да их скупштина поднесе влади као скупштинске предлоге. Тако су и прошле године заостали предлози појединих посланика н. пр. о среским судијама, окружним скупштинама и др. који су много важнији но што су многи владини закони, који су на тој скупштини претресани н. пр. закон о књијарској трговини, закон о калдрмији, закон о правима странаца и т. д. Док су се о овим законима споредне вредности водиле дугачке дебате, они су предлози, који засецају у сам основ нашег државног живота, претрчани летимице. Осим ове препреке, што смеће скупштини да буде израз народни, постоји још једна: предлагачу је дозвољено само једном да свој предлог разложима поткрепи и онда пошто председник изнесе исти предлог пред скупштину, скупштина може да реши само: 1. да пређе на дневни ред т. ј. да остави предлог без решења; 2. да га одложи на неизвесно време и 3. да га преда одбору за оцену. (Чл. 97 Закона о пословном реду у скупштини). Међу тим, нигде није одређено, да ли је одбор дужан да исти предлог са својом оценом *мора* изнети пред скупштину, или га може „оценити“ тако, да га баца у архиву.

У народној скупштини дакле није отворено поље да се народ слободно искаже. И то зависи од владине увиђавности. Влада може мислити да су неки закони најважнији за народ и њих ставити на дневни ред, а народ против тога не може ништа, јер је уставом право скупштине сведено готово на нулу.

Па шта ми очекујемо од народне скупштине, кад тако мало ценимо њена права и круг њене радње?

Пре свега ми желимо да српски народ свати, а најпре да народна скупштина свати да је њена улога тако малена и незнатна, да невреди онога трошка што се на њу потроши. И без ње влада би издавала онаке исте законе као што их је издавала, јер скупштина нема права да измени ни један једити члан закона, само ако влада не жели ту измену. Али најбоље нека се прегледају протоколи скупштински, из њих се најбоље види како је ништав утицај скупштине на законодавство.

А нашем народу требају реформе озбиљне, корене реформе у економском животу, у школи, у цркви, у судовима, у полицији – свуда.

Ко се заноси у шупљим новинарским фразама о нашем народном напретку, ко је кадар да не вара сам себе, већ да озбиљно, без предрасуда, загледа у сам живот народни – видеће огромну масу људи необразовану, сиромашну, која немисли ни о држави ни о својим правима, ни о влади – ни о чему, што се пише и говори о њој; видеће масу задављену својим свакидањим домаћим бригама и домаћом патњом. Ови људи груби и дивљи по нашим цивилизованим појмовима; „лењи“ по оцени нашој (који осим перета нисмо никад никаквог алата имали у рукама), незналице, глупи и сујеверни – јер за њих није имао ко да ради па да се извуче као ми – ти су људи *огромна већина* оне целине, што се зове „народ“. Кад се говори о народном напредовању, шта се мора разумети у том напредовању? Очеvidно то: да ова огромна већина изиђе из свог грубог, дивљачког стања; да буде образованија, њежнија, да живи угодније, да су јој породични и друштвени одношаји човечнији, једном речи да живи *разумније*, самосталније, срећније но сад. На који начин може да дође до тога? Одговор на ово питање обухвата цео људски напредак. Очеvidно ту се иште удружени рад многих и многих колена да се само изиђе из овог грубог стања, у коме данас живи огромна већина људи. Ми можемо да се запитамо само: од чега да почнемо поправке у нашем животу? То је питање које треба да је решио сваки државник или публициста, који излази да предлаже неке друштвене реформе. Кад се прегледају редом наше државне установе и наши закони, види се одма, да је то производ људи, који нису никад ни стављали себи то питање. Ту се виде људи, који нити су имали довољног теоријског знања те да су

хтели да у држави створе неко уређење, које је науком, начелно, као ваљано признато, нити су познавали народ, па да су тежили да подмире прве, очигледне народне потребе. У први мах просто требало је неко државно уређење па је пренашано и превађано са стране одакле се који дочепало. Сваки пут кад се је показала нека нова пукотина у државној згради, она је замазивана каквим новим преводом са стране. Тако су поникли сви закони у Србији. У селима остала је суровост, сиротиња, разједињеност као и пре. Са развитком државног живота Србије, закони нису спречавали, ако још нису помагали да се развије већа сиротиња, већа себичност, већа разједињеност но пређе. Наши судови и наша полиција имале би много да кажу у потврду нашег мишљења. У варошима поникло је нешто мало лепших кућа, лепшег намештаја, лепшег одела и т. д. али уједно с тим ту се развија неизмерна, ђифтанска жеђ за богатством, за влашћу и уживањем на туђ рачун. То је морална цена, којом је купљен онај мало углађенији живот у варошима. Каквом је материјалном ценом купљен тај варошки напредак, казали смо на другом месту.

Може нам се пребацити да ми сувише црним бојама опишујемо наше стање. То нам се може пребацити, али нам се доказати не може. Али и кад би нам се доказало, ми волимо да претерамо у неверовању но да се тешимо празним маштама и надама.

Но да се вратимо на ствар.

Ми рекосмо да наша скупштина нема ни толико права да може исказати све народне потребе. А природна је ствар да пре но што можемо отпочети какве корене реформе у народном животу ми треба да знамо народне потребе. Зато ми држимо да је за нас прва и најпреча установа: Окружне скупштине. Ми смо у оделитом чланку показали потребу ових скупштине.⁴⁸ Другом приликом говорићемо о кругу њене радње. За сада спомињемо као главно то, да на овим скупштинама може показати сам народ, шта му треба и како може да се то уради. Друга је потребна установа за нас: јавни зборови. Код нашег народа, где је писменост још слабо распрострањена, јавни зборови и обавештење на њима могу учинити много више но штампа.

То су само две политичне установе, које ми за сада тражимо. Оне треба да су основа са којих ваља започети наше све политичне реформе. Без њих наше народне скупштине неће бити никад „народна преставништва“ што треба да су. Без ових установа ни један наш државник не може предложити закон у „народном духу“ и према „народним потребама“ – јер до сада ниједан нити је изучавао, нити је имао прилике да изучи народ и његове потребе.

Осим ових установа нужно је да се измени закон о штампи т. ј. да се из закона о штампи изостави дупла, штампарска и полицајска цензура, пре но што лист или књига угледа света. Ми велимо „полицајска цензура“, јер код нас је по закону одиста полиција цензура новинама и књигама. Дешавало се код нас више пута да полиција узапти лист и неће да га пропусти, докле се извесне врсте не избришу из листа. Ту се редактор просто погађа са полицијом хоће ли му ову или ону реченицу пропустити, ма да нема казнивог дела. Може ко рећи да је то са стране полиције злоупотреба. Полиција је дужна да узапти лист ако има у њему казнивог дела. Али ми знамо случајева да је полиција узапћивала листове, брисала из њих а није их предавала суду. Цензура штампарева долази отуда што је штампар одговоран за кривицу, што се у штампи учини. Штампар је човек који има пара да купи штампару као средство, које му доноси асну. Он не мора имати никаква политична уверења нити какве намере при печатању овог или оног списка. А код нас има и државна штампара, где је штампар државни чиновник. И један и други разуме се не маре да ли је нешто што је написано законом дозвољено или не. Они бришу све што би могло да шкоди њиховим личним интересима. И тако научна начела и уверења писца зависе од личног интереса једног трговца и једног државног чиновника. Све што овима не подноси, српски народ у Србији несме читати, ни знати. Ова је цензура још несноснија и шкодљивија за слободу писања но и полицајска.

На последку једна од најважнијих потреба народних то је: да се укину еснафи и да се изда закон о „удруживању“. Ми смо говорили у чланцима „о нашем удруживању“ зашто нам је тај закон потребан. О самом закону говорићемо оделито.⁴⁹

То су најпрече установе, које по нашем мишљењу треба Србија да задобије. Остале све доћи ће после једна из друге. Њих ваља народна скупштина да захтева од владе као најжурнији предлог. Ово она може да чини тим пре, што су још прошле године неки народни посланици захтевали и бранили ово исто што ми сада износимо.

На свршетку требало би да кажемо: које људе ваља бирати за скупштину? Код нас је ово веома тешко питање, јер ми немамо образованих, независних људи, који би умели и знали да бране интересе народне на скупштини. Баш у нашој скупштини која је у правима тако ограничена, веома се много захтева личних својстава скупштинара, па да скупштина може одржати превагу у својим захтевима, ако се влада с њом неби саглашавала. Људи који би и својим карактером и својим знањем одговарали овим условима, имамо веома мало. Пре свега ми препоручујемо оно мало не-

зависних, образованих људи, који по нашим законима могу бити изабрани за скупштинаре. Ми их нећемо именовати, јер смо уверени да их народ познаје. За остале скупштинаре препоручујемо најпре оне који туђе разлоге не мере по величини званија или богатства онога који даје разлоге.

Панчевац, бр. 78-79, од 26. и 30. IX 1871.

БОРБА У ГРАНИЦИ.⁵⁰

Наши су листови већ одавна донели и још непрестано доносе вести о устанку у огулинској пуковнији, који је војеном силом угушен.⁵¹

„Видов-дан“ и „Српски народ“, „Обзор“ и „Сидславише кореспонденц“ – два плаћена органа хрватска у српској штампи и два независна органа Хрватске народне странке, труде се да тај устанак преставе као неку лудорију неколико усијаних глава.

Већ сама та појава што „Видов-дан“ и „Српски народ“ грде и вичу против усташа, побуђује нас да сумњамо у истину њиовог казивања. Познат је одношај тих органа спрам владе мађарске.

Но осим тога, проста памет казује, како је невероватно да прост граничар, сељак са пушком у руци, који је навикао да слуша команду и који се слави и хвали својом верношћу цару, сад наједаред устане против „законите власти“ – зато само што се двојици тројици новинара прохтело да праве русвај. За паре може се повести просјак, бескућник и то ако има шта да се пљачка, али за паре неће поћи да се боре мирни људи, који имају жену, децу и осталу породицу. И по томе прича „Видов-дана“ да је уредник „Хрватске“⁵² – Бах украо 15.000 ф. и с њима учинио устанак, остаје прича и остаће прича до века, јер се то сад не може доказати судским путем. Као што се казује Бах је сад убијен, па се сад на њега може натоварити све што мађарска влада нађе за добро.

Вазда у свакој прилици кад прост народ устаје да се с оружјем бори против власти, знак је, да су те власти одиста неваљале, да народ од њих трпи и да му је већ догорело до ноката, па више не може да трпи. Радња мађарских власти у Хрватској почевши од саме владе па до последњег пандура, позната је и сувише, па зато се нико не може чудити, што оне наилазе на оружан отпор.

У колико се досада зна, огулинска пуковнија устала је с тога што после насилног и незаконитог укинућа границе, мађарска влада хтеде насилно да одузме оружје од граничара, како би могла у њој увести онакав грађански ред, какав јој се прохте.

То би као био повод судару. Али очевидно прави је узрок борби мржња граничара уопште на мађарско-хрватске силедије, које у свакој прилици киње и тиранишу народ хрватски, као и српски. Нас није зачудило што се тај судар догодио; напротив чудно нам је што се до сада он није догодио у целој граници – у свом српском и хрватском народу. Чудно нам је још више, што органи тако зване „народне странке“ у Хрватској тако исто као и „Видов-дан“ у огулинском устанку невиде чарку на предстражама од велике битке која пре или после мора букнути између мађарске господе и хрватског и српског народа.

Но колико је то чудно од странке народне хрватске, толико је исто стидно оно њено лакејско паштење, да оцрни вође устанка као фантасте и занешењаке и што је још горе: *да њокаже своја вернојоданична осећања сѝрам царске династѝије хабсбурѝске.*

„Обзор“ и „Сидслав.-коресп.“ веле да народна странка т. ј. већина чланова хрватског сабора остајући верни поданици његовог царског величанства оће само „законитим путем“ да извојују народна права.

А који су то законити путови?

Којим се путем може ослободити један народ од једне насилничке владе, која просто без икаквог закона, оће оружаном силом да отимље права народу, да га гњави и тиранише? И зар није законити пут бранити се од таквих силедија такође с оружјем? Шта је онда законито по појмовима Хрватске народне странке?

По нашим појмовима г. г. Кватерник, Бах и њиова дружина, вође крајње велико-хрватске странке, у огулинском устанку једини су били на правом законитом темељу – на темељу народне, човечанске слободе. *Они су њоѝинули за слободу своѝ народа, и мађарска влада извршила је над њима дело безаконо – насиље.*

Познато је да су ти људи вође оне „србождерске“ странке т. ј. оне странке која вели да су Срби и Хрвати један народ и то народ *хрвајѝски*, а име Србин, да је погрешно, из незнања усвојио један део хрватског народа. Они тврде да ће Срби сами одбацити то име, кад се обавесте науком и сазнаду истину нарочито што по њиовим појмовима с тим именом с човеком расту сва рђава својства: низост, подличење, лаж и т. д. од њега постиже народ хрватски сва несрећа и т. д.

Многи српски листови водили су више пута жестоку полемику против ове партије. Ми држимо сваку полемику с њима за са свим некорисну. Кад се каква погрешна мисао усваја на неким погрешним основима, она се може лако оборити науком, чим се покаже лажност њених основа. Али кад се нека мисао усваја *без икаквих основа*, онда се она не може обарати научним доводима. То је као религија, која је срасла с човеком. Религијозан човек

може усвојити сијасет научних начела, која потиру његову религију, али он при свем том остаје религијозан до смрти т. ј. верује у неке призракe, који се никако не слажу са научним начелима.

Кад оставимо на страну ту тајанствену хрватску религију поменути странке, по свима начелима, то је заиста најсветија, најнапреднија и најкуражнија странка у Хрватској. Један од њених вођа Старчевић још 1866 г. смео је јавно у сабору хрватском казати да је Аустрија најлажљивија држава и да би он пре правило с Турском уговоре но с Аустријом. Заиста у целом јавном раду партија Старчевића нехтеде никакве свезе ни с Аустријом, ни с Маџарском; она хтеде независну, слободну Хрватску. С нашег гледишта ми би јој могли пребацити једино то што она независност Хрватске оснивахе на историјском праву круне Звонимирове, а не на слободи човека и народа, да располаже сам собом.

Но јуначка њиова борба против маџарског насиља показује, да су они слободу свог народа ценили више свега – више него „легитимитет“ и круну Звонимирову. Слаботиња и подлац неће никад стати пред куршуме и бајонете; а народ се неће никад повести на буну за будалама и фантастима, као што их хоће да преставе „народњаци“ у Хрватској и маџарске слуге „Видов-дан“ и „Српски народ“. Не! Њиов цео јавни рад, као и њиова последња борба и смрт, показују, да су то били људи, између најчеститијих грађана Хрватске.

Маџарска влада преко својих хрватских пандура, уапсила је Старчевића, узаптила је „Хрватску“ орган њиове странке. Шта ће она добити истрагом, незнамо. Али нама показује и овај устанак као год и народни устанак у Боци, да се приближује крај аустро-угарском или боље немачко-маџарском господству. Народи српски и хрватски увиђају прави и једини пут, који их води ослобођењу, а то је: срушити силу силом.⁵³

Раденик, број 56, од 16. X 1871.

[ДОПИС ФОЛКСШТАТУ]

Пишу нам из *Београда* д. д. 6/18. Октобра.⁵⁴

„Ваша братска наклоност према нама даје нам нове снаге за свету ствар људског рода. *Ми не видимо никакве разлике између Срба и Немаца. Човек је човек.* Природа храни једне као и друге. Зашто би Србин мрзио Немца? Ова мржња може се објаснити само као несвесност о правом циљу људског рода. Али ми морамо и хоћемо да ту несвесност искоренимо образовањем. Ми припадамо социјалдемократској партији. Наш орган је „Раденик“ („Arbeiter“), који од јуна излази три пута недељно, има сада *преко хиљаду претплатника*. И мада смо ми у Србији тек почетници у овом начелу, надамо се да ћемо и поред тога учинити велики напредак.“

Der Volksstaat, бр. 87, од 28. X 1871.

времена код разних народа различан је био *начин* како се човек користио потчињеним предметима или да речем језиком правника: право својине појављивало се у разним облицима.

Није нам намера да овде износимо и објасњавамо развитак правних одношаја код разних народа; ми имамо другу цел.

У прво време, док се људи занимају сточарством, земља није ничија својина, већ је општа – целог племена или целог народа. Ово изискује сама потреба сточарства. У оно доба није било вештачких ливада, нити се је стока одрањивала за јаслима, као н. пр. сад у Енглеској, већ је свакоме било потребно да сваки час мења место са својим стадом. Зато нико није имао интереса да заузме једно место као своју својину. Но чим се човек почне занимати земљорадњом, јавља се потреба, да земља постане својином онога који је ради. Земљораднику је земља главни извор и оруђе за рад. Разуме се ако њему неби било ујамчено да је та земља његова, он неби имао интереса да је ради и да производи на њој, да подиже зграде на њој, да је удобрава и т. д. Сам напредак цивилизације, тако да речем, ствара својину земље. Но и ова својина показује се у разним облицима код разних народа у разна времена.

У почетку, може се доказати да је својина земље била *илеменска*, т. ј. да је земља била подељена између појединих племена и границе земљишта одељавале су земљу појединих племена. У самом племену земља је била заједничка т. ј. припадала је свима члановима, они су је радили заједнички. Остатци оваке заједничке владавине земљом показују се код Руса и код нас јужних Словена: Срба, Хрвата и Бугара.

У Русији већи део сељачког народа живи у општинама које заједнички владају целом општинском земљом, а поједине породице добијају земљу од општине на уживање. Овде је сваки члан општине сопственик земље, али само као члан општине. Он своју земљу не може ни продати ни задужити већ је власник само од њених производа. У општинама где је земљорадња још на ниском ступњу развитка, земља се тамо дели сваке године и то према броју радничких руку т. ј. према броју душа у свакој породици. Према томе разрезају се и порез државни и сви други општински терети. У оним крајевима где савршенија земљорадња захтева да земља остаје дуже у рукама једног земљорадника, општинска земља се дели од једне „ревизије“ до друге од прилике на 10-15 година, па и тада се пази да иста земља припадне истој породици, само се нешто одузимље или дода према томе да ли се број душа у истој породици увећао, остао исти или умањено, према општем прираштају људства у општини. У овим општинама пашњаци, шуме и друге земље за општу потребу, не деле се, него се њима користе сви заједнички, као и код нас, само што је у руској општи-

ни одређено, колико стоке свака породица сме пасти на општинској земљи. У неким општинама не дели се сама земља, осим кућишта и воћњака око куће што већ свака породица у свакој општини има стално, већ се ради на њој заједнички, па се деле производи. Таквих општина има веома мало, но значајно је што је барон Гакстхаузен,⁵⁸ пруски спаија и агроном по струци, који је најбоље проучио општинску владавину и земљорадњу у Русији, нашао, да се у тим општинама земља најразумније ради, према начелима науке о земљорадњи.

Ми држимо да су сви чланови општине у прва времена били једно племе, али дугим живљењем, ова се крвна свеза заборавила. Код нас има и данас општина где све куће славе исту славу, што је знак, да су некад сви ти кућани били једно племе. Сматрајући у прва времена општину као једно племе, ми можемо да објаснимо постанак општинске владавине. Но на послетку нама није стало до порекла општинске владавине већ до саме ствари.

Општинска својина земље у Русији, очувала се као народни обичај. Никакав закон није њу ујамчио. Једино народна потреба задржала је такав облик својине до данашњег дана.

Још је потпуније сачувана племенска својина земље код уралских козака, који су се доселили са Дона. Тамо земља није подељена ни на општине, већ цело племе живи у војничкој организацији на заједничком земљишту и ради сву земљу заједнички, а дели само производе према раду сваке породице. Порезу и војнике држава одређује на цело племе, па они сами између себе разрезају, шта ко има да да.

Значајно је код овакве заједничке или општинске владавине то, *истио земља вазда остиаје у рукама земљорадника; земља никада не може прећи у руке кайишталиста и сељак не може никад ѿостиаџи ѿуђ надничар.*

Задружна својина код јужних Словена у основу то је исто, што и општинска својина код Руса, само је код ње све у мањем размеру. Управо задруга породична морала је бити део племенске задруге, па се ова распала а остала је само она прва.

Задружна својина земље најбоље се очувала у војничкој граници у Аустрији где је она и законом ујамчена. По закону од 7 Маја 1850 год. сва земља граничарска припада општинама граничарским (чл. 11).*

Од ове земље један део раздељен је међу поједине породице, а други је општинска земља и њоме се служе све породице што живе у тој општини.

* Види Утјешеновића *Die Hauscomunionen der Südslaven*, стр. 28.

„Породично имање *не може се продавати*, само у особитим случајевима може се задужити за једну трећину вредности, и општински одбор дужан је да пази да дужник плаћа уредно како интерес тако и отплату капитала“ (чл. 16).

По истом закону сви задругари, па били они у кући рођени или усвојени, наслеђују заједнички, са једнаким правима цело имање задругарско. Сви мушки чланови задруге од 18 година на више равноправни су и све што се тиче њеног заједничког имања решавају већином гласова, но у случајевима спора мањина може апелирати на општински одбор.

Задругар се може делити само ако има своју кућу и најмање б ланаца земље и ако на деобу пристане већина задругара мушких и женских од 18 година. Задругар, који изиђе из куће, који се занима другом радњом а непривређује ништа задрузи *нема никаква права на њојкрећину својину задруге*. Само официри, свештеници, чиновници и сви што служе државу, имају права *да се враће у задругу и да живе у њој*. Од тог тренутка могу да ступе у сва права и дужности задругара, али *дојде немају никаква права, да се користи задругарским имањем*.

У овом закону нема ништа друго већ народни обичаји и појмови, изречени – формулисани – у појединим члановима законским. Аустријска влада умела је вешто да се користи народном установом. Она је очувала задругу и задругарско имање зато, да би могла да из границе добије што више војника. Тога ради она је у народне обичаје што се садрже у овом закону уметнула: да само онај може имати земљу у граници, који је граничар т. ј. који је обавезан да врши војничку службу, и да сваки онај, који иступи из те обавезе мора продати своје имање у граници.

Кад оставимо на страну овај уметак аустријски, цео остали закон показује нам прави значај задруге и задружне својине код јужних Словена.

У прошлом броју „Раденика“⁵⁹ казали смо основне црте закона о задружној својини у војеној граници. У том закону очевидно изречена су начела задруге јужних Словена, а нарочито наше српске задруге, јер су граничари огромном већином чисти овејани Срби, који су се у разна времена доселили у Аустрију.

Главно је у том закону, што земља вазда остаје у рукама онога ко ради земљу т. ј. у рукама сељака, као и у руској општини. Капиталиста ни овде не може никад завладати земљом као ни тамо. До душе једна задруга може усљед плодovitости њених чланова нарастити толико, да у њој сразмерно дође мање земље но у другој, што у руској општини не може бити, но како задруга има

већ капитал – земљу, а више руку више производе, то задруга вазда може неколицину својих чланова изучити занату или каквом другом занимању, па да могу живети и без задружног имања.

Задруга у Србији морала је бити иста установа, што и код граничара. Но на жалост први српски законодавци из основа нису разумели појам задруге и задружне својине. Они су до душе у грађанском закону посветили целу једну главу задрузи, али се како из те главе тако и из других чл. закона види јасно – уништење задруге.

У српском грађанском закону вели се до душе „што је год имања и добара у задрузи, није једнога већ свију; и што год који у задрузи прибави, није себи но свима је прибавио“ (чл. 508); тако исто вели се: „О задружном добру без сагласија свију пунољетних и ожењених мушких глава, један или други није властан располагати, као ни продати или задужити“ – (чл. 510). Али одма чл. 515 вели: „Задругар у смјеси живећи само свој део задуживати може.“ Дакле са свим противно чл. 510 овде се признаје да један задругар сме задужити свој део имања, без одобрења осталих задругара. Овим начином већ се поништава *задружна* својина у самом основу. Појам задружне својине баш то значи: *да сваким најмањим делићем задругарске земље располажу сви задругари заједнички, а ни један члан нема свој дела за себе*. Па осим тога у нашем закону нема никакве препреке, да се чланови не деле из задруге, или да чланови који изиђу из задруге и живе од другог занимања, губе право на задружно имање као што је по граничарском закону. Према томе сваки који је прешао из села да живи у варош као трговац, занација или чиновник, могао се је оделити из задруге и делио се је већином. Једном речи, нашим грађанским законом уништен је главни економски значај задруге: њиме је остављено широко поље *да земља ишчезава из руку сељака, а прелази у руке, које не раде земљу већ вуку од ње приход (аренду)*. Народни појам о својини земље: *да је земља оруђе онога, који је обрађује*, одбачен је сасвим. Лична својина земље заузела је место задружне својине.

Разуме се да је ово начело код нас морало произвести исте резултате, које је произвело и на западу, где је и поникло и где је много потпуније остварено.

Није нам овде намера да казујемо како је поникла лична својина земље код германских и романских народа и да ли је код њих било кадгод породичне – задружне или општинске својине земље као код Словена. Ми прелазимо одма на ово стање што га сад видимо у Европи.

За нас најважнија су два облика својине, који се најоштрије показују у Енглеској и Француској. У првој је земља у рукама неколико иљада породица, и сељак је тамо надничар. У Францу-

ској земља је била подељена још 1835 на 11 милијона комада између 4 милијона породица т. ј. ту већином сељак ради на својој земљи.

У Енглеској земља је у рукама спаија, који су просто сабљом покорили и земљу и људе и превратили земљу у своју личну имовину, а да би још боље утврдили силу и господство у својој породици узаконили су да само најстарији син наслеђује сво непокретно имање по смрти очевој. Услед тога у Енглеској остала су нагомилана огромна имања у рукама појединих породица. На великом имању вазда се могу лакше применити сва начела науке о земљорадњи (као што је н. пр. удобравање и обрађивање земље разним машинама и другим усавршеним справама; као и сваковрсно мењање производа) доиста земља се у Енглеској ради боље но игде у Европи. Па при свем том прави земљорадник сељак *сиромашнији је но иџге у Европи*. Лорд енглески, владалац земље не ради нигде земљу сам, већ је даје под закуп једноме или више „фермера“ (закупаца) т. ј. људима који имају капитала да уложе у земљу. Лорду се плаћа одсеком рента. За закупца (арендатора фермера) земља постаје предмет шпекулације. Он се стара да из ње извуче што већу асну, зато сељаку т. ј. правом земљораднику плаћа што може бити мање. На тај начин закупца умножава свој капитал а сељаку је на свагда пресечен пут, да може постати и закупником, а камо ли власником земље. Сав напредак науке и развитак индустрије и земљорадње у Енглеској није могао да поправи стање сељака надничара, но оно на против иде све на горе.*

У Француској лична својина развијена је до крајњих граница** али стање сељака већином није нимало боље но у Енглеској. Од 11 мил. комада земље што су били 1835 г. 8 1/2 мил. плаћали су мање од 20 фр. (наших 100 гр. ч.) данка т. ј. њиве госе имали су од прилике наша 4 дана орања земље. Но овде се рачуна једно на друго добре и рђаве земље, а у Француској земља за обделавање износи нешто мање од половине. Дакле сваки онај комад износи једно на друго управо само 2 дана орања земље за сејање. У Француској дакле 1835 г. скоро 3/4 сељака били су тако сиромашни, да према нашој земљорадњи не би могли да издржавају на својој земљи ни пар волова. Но од тих 8 1/2 мил. 5 и по мил. плаћали су мање од 5 франака данка т. ј. имали су мање од једног

* У Енглеској је било 1857 г. 38.000 богатих сопственика земље, 250.000 закупника имућних капиталиста, 3.000.000 радника сеоских, који су били у горем положају но фабрични радници у вароши. Разуме се ове цифре представљају породице.

** Револуцијом 1789 г. земља је одузета од спахија без икакве накнаде па је државом распарчетана и распродана сељацима.

плуга земље. Дакле од 4,000.000 сеоских породица готово половина имали су земљу само по имену још пре 36 година, а данас је стање земљоделца у Француској још горе.

Док овако с једне стране земља ишчезава из руку правих земљорадника и оно што остаје тако је раздробљено и раздељено, да не може ни коме да донесе никакве вајде; дотле друга половина земље све се више сабира у руке појединих богаташа. Тек на великом имању може се применити знање у земљорадњу и увеличати производна снага земље, али од тог усавршавања сељаку није вајде. На његовом комадићу не може се ни мислити на усавршавање земље, а у великом имању он постаје надничар на туђој земљи, као што је у Енглеској. 1840 г. у Француској од 43 мил. хектара само је 20 мил. било у рукама сељака, остало 4 и по мил. радило се „наполицом“ а 8 и по најамништвом.

Ми смо казали у прошлом броју, да је човек утврдио установу својине земље зато, да би себи осигурао производе свог рада. Али ми видимо да својина земље код неких народа прима такав облик, те не само да ономе који ради земљу неујамчава производ, већ на против, она служи спајијама и капиталистима као средство да изcede из радника његову радну снагу, да одузме од правог радника његову зараду и да живе нерадећи. И данас код тих народа јавља се борба против такве својине. У Енглеској има већ 3-4 године образовала се „лига“ т. ј. савез понајвише научених људи под председништвом извесног економисте и заштитника личне својине Џ. С. Миља, који ради да држава откупи земљу од спајија, па да је после издаје под умерену аренду радничким дружинама, т. ј. да *личну својину земље преврати у државну својину*. У Француској није изнесен никакав општи план, да се стане на пут раздробљавању земље и осиромашавању сељака; али сви планови и све „теорије“, које су тамо изношене у основу иду на то: да се *лична својина земље* замене каквом другом формом, где би земља вазда била у рукама земљорадника. То се исто показује и код свију других народа, који стоје на вишем ступњу развитка но ми – код Белгијанаца, Италијанаца, Немаца, Шпањолаца и др. Западни народи теже дакле, да се врате на оно начело својине, које се још очувало у општинској својини код Руса и у задрузи јужних Словена, где се она чиста задржала, као у војеној граници.

Многи економисте и правници либералне школе проповедају да се уништавањем или ограничавањем личне својине, уништава или ограничава лична слобода човекова. Иста господа казују, да је заједничком својином у породици – задругом – човек везан и изложен тиранији породичној. У општинској владавини, ова тиранија непостоји, али и овде изгледа да је човек везан за извесни род занимања. Исти научењаци веле да је такав облик

владавине могао постојати само код необразованих народа, а чим се човек развије, те почне осећати своју личну снагу и своје лично достојанство, он тежи да се ослободи како породичног тако и општинског ортаклука и туторисања. Човек тежи да покретна и непокретна оруђа за производњу постану његова лична имаовина. Из тог узрока са развитком личности пропада и општинска и задружна својина, а настаје лична.

То је заиста тако. Али у даљем развитку друштва и личности, као што рекосмо, лична својина прима такав облик, те огромна већина људи не само не добија у личној својини јемство за своју слободу, већ напротив она постаје оруђе за потчињавање и тиранисање човека човеком. А тиранија капиталисте над надничаром неизмерно је опаснија и тежа, но што је тиранија породице и општине над човеком. То осећају најбоље радници европски, зато се и ратосиљају те благодати: „слободе“ што им је доноси лична својина. И после: тиранија у опште независи од облика својине већ од суровости људи, од њиових моралних појмова, од њиових обичаја и навика. Према томе, да се на прилику у задрузи уништи свака тиранија није никако потребно уништење задружне својине, но је нужно више образовање чланова задруге; нужно је да се морални појмови и одношаји у породици пречисте и усаврше васпитањем.

Уништење задружне својине земље, донело је и код нас исте последице што и на западу. Земља се дробила постојано и ишчезава из руку сељака, а оно што је остало дели се и задужује се непрекидно. Наше законодавство хтјело је да стане томе на пут још одавно, али није умело да ствар свати из корена но је само узаконило да се за дуг не може продати сељаку кућа и два плуга земље. Последња скупштина пошла је у томе још и даље, те је предложила да и сам власник земље несме продати земљу, коју му поверитељ не може продати; такође предложила је да се још већа количина земље у извесним приликама не може сељаку продати за дуг, као што је до сада било. Очеvidно скупштина жели да ограда сељака од крајњег сиромаштва: бескућништва. Али на први поглед види се да су то мере полутанске. Два плуга земље као ни шест, па ни девет, ни су таква количина, да се на њима може водити какво савршеније газдинство. А још кад се узме у рачун да после смрти очеве могу остати 2-3 и више синова, који кад се поделе, добијају мало више од ништа. И ови предлози скупштине, као и сваке друге полутанске мере неће спречити, да се земља сељачка нераздробила и непређе у туђе не-сељачке руке.

Но за нас је важан овај предлог с тога што по њему видимо, да сам сељачки свет код нас почиње увиђати, да се лична слобода човека несастоји у томе, да човек може продавати земљу као и

други еспап, као што мисле нека господа научењаци. Сељаци виде да баш неограничено продавање земље уништава слободу оних људи, што ће доћи да живе на истој земљи. Само још један корак даље па ће се видети да се права слобода народна никако не може ујамчити док се својина земље неорганизира таквом установом, *да земља увек остане у рукама оних који је раде.*

Комунизам! Пропаст својине! Пропаст породице и религије! узвикнуће неки. Ми на то одговарамо: у „Положенију“ од 1861 19. Фебруара којим је император Александар II ослободио мужике, призната је општинска својина земље у Русији; закон граничарски издат је под владом Фрање Јосифа II, а за њих сигурно нико неће рећи да су противници својине, религије и породице.⁶⁰

Рагеник, бр. 58 и 59, од 21. и 23. X 1871.

БЕОГРАД 22. ОКТОМБРА⁶¹

Наши противници у жељезничком питању постају веома занимљиви. У први мах они уверавају свет, да смо ми пријатељи турски и да управо у интересу Турске нећемо жељезницу. Овај разлог и њима се сигурно учинио преслан, јер из нашег говора видело се јасно да ми место жељезнице управо желимо рат с Турском. Сад на једаред они открише нов узрок зашто смо ми против жељезнице. Видите: има људи „комуниста“ који све „негирају“, који оће да упропасте својину, породицу и религију и да поврате људе у дивљачко „комунистично“ стање. Заиста страшно! Е сад видите, веле они, такви људи сакупили су се око „Раденика“ па оће ни више ни мање већ да униште „цивилизацију“ у Србији па зато неће жељезницу.

Да ли верује ко год у Србији да има у њивој средини тако страшних људи?

Ено на скупштини толико народних посланика открили су у „Раденику“ баш то исто што су открили „Јединство“ и „Видов-дан“.⁶² Чудновато подударане! Оно очевидно показује да заиста има таквих грешника у Србији и то баш сакупљених око „Раденика“ кад и неуди људи нађоше то исто што је пронашла наша интелигенција.

Него нама је чудно зашто се трпе такви грешници. Зашто се непоступа с њима по закону? Закон треба да је више свега.

Нама је досадно што смо морали и оволико речи потрошити о једној беспослици. Зато ћемо да завршимо што пре: ми нисмо деца па да се поплашимо чим видимо изврнуту ћурдију.⁶³

Раденик, бр. 60, од 25. X 1871.

ОПЕТ ЖЕЉЕЗНИЦА.

(Место одговора г. Ч. Мијатовићу на његове нападаје на „Раденика“.)

Питање о српској жељезници свршено је на скупштини у корист жељезнице. Познато је већ да је скупштина усвојила основе за уговор с бароном Хиршом.⁶⁴ Према томе могло би се рећи да је разговор о жељезници пошто је ствар већ решена: после кише јапунце. Но ми смо принуђени да кажемо још неколико речи при опроштају са тим питањем с тога, што се последњим препиркама о уговору с бароном Хиршом и рентирану жељезнице, питање о жељезници са свим ограничило и управо истакло се једно споредно питање те је заклонило главну ствар. Нарочито г. Ч. Мијатовић у свом последњем одговору⁶⁵ имао је вољу да заборави све што се у „Раденику“ говорило о жељезници осим рентирана.

Одма у почетку, кад се у „Раденику“ повела реч о жељезници ми смо од стране уредништва приметили, да то пишу разна лица из разних крајева Србије⁶⁶ (сад још додајемо, да су сви писци у „Раденику“ били људи *војеног* реда) који нису могли имати никаквог предходног споразумљења у том питању.

Па опет исти и ако су се у ситницама разилазили слагали су се у главним тачкама. Главни њивови разлози против жељезнице били су *наш војено-политичан положај*. Сви они нису хтели да градимо жељезницу па ни да преговарамо о њој пре но што би се решило бар српско питање у Турској. Сви остали разлози били су везани за тај основни разлог. То није могао да увиди само онај, који није хтео да увиди. Ово се баш најбоље могло видети у питању да ли ће се наша жељезница рентирати или не. Писци у „Раденику“ говорили су само о томе: оће ли се жељезница рентирати *првих* година? А г. Ч. Мијатовић необраћајући пажњу на значај тога рачуна устајао је са највећом срџбом, што се у „Раденику“ неводи рачун о томе што ће се та жељезница рентирати после 10-15 год. Очевидно: нама треба што пре да се спремамо за рат. Наша војничка спрема зактева тако много жртава, да их народ једва и сада подноси. Сад ако ми јамчимо неком друштву да

плаћамо проценте на 3-4 милијона дуката или што је за тренутак још горе, ако уложимо готова капитала преко милијон дуката, како ћемо се опремити за рат? Наш ће народ бити економски задављен теретом, плаћајући и за ратну опрему и за жељезницу. Па што је још горе: правећи жељезницу ми вежемо пријатељство за 10-15 година са Турском и Аустро-Угарском, наш огромни капитал уложени у ратни материјал лежи некористан, а при данашњем брзом усавршавању оружја, може велики део тога капитала, кроз неколико година постати неупотребљив. Међу тим наши непријатељи опкољавају нас са жељезницом и спремају се да нас политично умртве. То се може свршити па баш да се наша жељезница рентири од првог дана и да Србија добије неколико богаташа више јер маса селачког народа а с тиме народна материјална снага била би изцрпљена жељезницом још више но сад без жељезнице.

Ето то је била језгра разлога против жељезнице.

Г. Ч. Мијатовић (о другим писцима неговоримо,⁶⁷ јер њиови разлози незаслужују никакве пажње) управо оно што је у „Раденику“ узето као главно узео је као споредно, па је или са свим прећутао или је само мимогредно споменуо.

Кад би се питање: да ли да градимо жељезницу? сводило само на то: оће ли се жељезница исплаћивати, ми би били брзо готови с тим питањем. Ми би могли просто казати: ако има људи који су уверени, да ће та жељезница доносити велику асну, они ће сигурно наћи капитала, да без икакве државне гаранције граде жељезницу – па нека је граде. Или ако они држе да је за народ корисно, да је народ сам гради, онда нека покажу *џаџан рачун* да ће жељезница доносити народу чисту асну т. ј. да ће се исплаћивати сви трошкови око жељезнице и проценти на уложени капитал и још да ће претицати нека чиста добит.

Као што је познато нико се није јављао, да без државне гаранције или што је то исто без државне помоћи, прави жељезницу кроз Србију, ма да је она по мишљењу Г. Ч. Мијатовића део „светске пруге“ и да ће њоме појурити сва светска трговина између Индије и Европе?

У „Раденику“ је показано, да непостоји никакав тачан прерачун шта ће коштати српска жељезница и на колики се извоз увоз, извоз и провоз може поуздано рачунати том жељезницом.⁶⁸ Г. Ч. Мијатовић, који се неколико година бавио нашом жељезницом с економског гледишта, није никад узео да рачуна колико се товара или ока еспапа из Србије извози и у Србију увози из онога предела Србије, кои ће се служити жељезницом, да бар знамо оно што можемо знати т. ј. од колике је потребе за српску трговину та жељезница. У колико нам је познато, наша жељез-

ничка пруга није тачно ни трасирана, нити има икаква пројекта из кога би се могло управо израчунати, шта ће она коштати. Зато све, што се могло говорити о коштању жељезнице и њеном рентирању, према предрачуну Г. министра грађевине,⁶⁹ који је пред лањску скупштину изнесен, према нашем трговачком билансу кои је печатан у „Државопису Србије“ и према варошком становништву, које би се служило том жељезницом – морало је остати тачније или погрешније умовање и нагађање.

Али као што рекосмо, баш да се жељезница рентири и то од првог дана кад се сагради опет тај један разлог није довољан па да се решимо да градимо жељезницу. Па да за тренутак оставимо на страну и наш искључиви војено-политични положај, има других гледишта који су у свакој земљи меродавни у том питању.

Г. Ч. Мијатовић зна врло добро за њих и споменуо их је у свом првом одговору,⁷⁰ али рече да остаје на терену кога је „Раденик“ изабрао (ма да то није учинио, јер као што рекосмо сав његов говор врзо се главно око рентирања), ма да је за њега незгодан.

Но ми сад баш оћемо да пређемо на оно поље у коме је Г. Ч. Мијатовић стручњак и које је за њега најудесније. Ово чинимо с тога, што је с тога гледишта најмање говорено у нашем листу о српској жељезници, а нама је стало да наши читаоци виде свестрано значај жељезнице.

Ми смо говорили у „Раденику“ више пута о једној науци, која је поникла на западу и коју смо ми назвали „џифтинска-буржуазна-економика“ или наука о капиталистичном газдинству.⁷¹ У тој науци излажу се начела како се *џроизводи, мења, џпроиши* – управо како се ствара богатство и прави капитал у данашњем европском друштву. У тој науци говори се вазда о „народној производњи“, „народном богатству“, „народном благостању“ и т. д. али кад се добро проучи значај те речи „народни“ у џифтинској економици, онда се види да се тамо разуме вазда „капиталистична“ производња место „народне“ производње; богатство капиталиста место богатства народа, напредак капиталиста место напредка народа и т. д. Једном речи: тамо се излажу закони како се материјална добра производе и гомилају у рукама једне класе – мађине народа, а одузимљу се од веђине.

Присталице те науке поставили су неколико правила, које они сматрају као „економске законе“ у животу народа, па на основу тих својих нејасних, ограничених, случајних, променљивих правила, решавају „бити и небити“ свију економских установа и предсказују чак и економску будућност народа од ове или оне установе.

Такво је једно правило да је сваки савршенији путни саобраћај уопште кориснији народу, јер вели се: савршенији саобраћај доводи више произвођача и више трошача у ближу свезу, отвара нове пијаце производима и повишује им цену па тиме даје бољу зараду и награду произвођачу за његов рад, изазивље у њему вољу за рад и усавршавање производње и т. д. Разуме се да жељезница, као најсавршеније средство за саобраћај доноси сва та блага у највећој мери, а нарочито кад она везује народ са великим светским пијацама и са богатим изворима сировина.

Н. пр. нека се Енглеској производњи отвори нека нова пијаца, неком ваљаном жељезницом као што је рецимо Балканско полуострво средством „светске“ жељезничке пруге Солун-Београд-Беч. Рецимо да енглески вунени „штофови“, што сад једва допиру до Београда, допру по целом Балканском полуострву. Очеvidно производња вунених штофова у Енглеској увеличаће се открићем ове нове пијаце за енглеску робу. Енглески фабрикант, који редовно чита „Тајмс“, чим прочита да нова жељезница ради и види сигуран изглед да може своју робу растурати у већој количини но до сада, израчунав на длаку асну, коју може отуда вући увеличаће одма производњу своје фабрике. Он може одма увећати број радника у својој фабрици, увећати снагу својих машина, или још може бити увести нове савршеније машине и т. д. Тражња вуне такође ће се повисити; земљорадници т. ј. госе од земље може бити увидиће да им је корисније да производе више вуне но ране, па ће отерати људе са своје земље, а населити овнове (као што је заиста бивало у Енглеској са целим спајилуцима од како се развила производња вунених материјала у Енглеској). И произвођач вуне и фабрикант вунених штофова набиће добро своје џепове, зато што су умели да прорачуне важност жељезнице и нове пијаце. Господа кавалери, на Балканском полуострву који имају „густ“ да носе енглески штоф исплатиће ову асну Енглезима.

Ово је један пример, а познато је да примера има много, но да их не ређам, лако је разумети, да би свака нова пијаца за Енглеску са ваљаним путним саобраћајем, увеличала богатство енглеског „народа“.

Но шта ће бити ако се некој земљи на Балканском полуострву н. пр. Србији отвори нека нова пијаца за њене производе? Да ли ће н. пр. иста жељезница која свезује Србију са Енглеском изазвати произвођаче у Србији да више производе или да боље производе и уопште да ли ће у Србији жељезница увеличати производњу и богатство народа? –

Може бити сетиће се читаоци једног случаја од пре 3 године. Кад се тада вођаше код нас препирка о жељезници и г. Ч. Мијатовић излагаше своја економска правила о путном саобраћају, што

их горе споменух, неки г. П. С. С.⁷² из публице питаше јавно: зашто по тој теорији београдске рабације нису постали баштовани, већ земунске пиљарице тргују са баштованским производима на београдској пијаци и вуку лепу асну, а рабације осташе вечито рабације и најсиромашнији део нашег грађанства. Очеvidно тај један факт показује, да може постојати веома добра пијаца у Србији за неке производе, па опет она неизазивље и неувеличава производњу српског народа. Али осим Београда ево сви наши окрузи што су на Сави и Дунаву, могу вући своје производе управо у Лондон или Хамбург па јесу ли они богатији од других округа? Ради ли се у њима земља боље но у другим окрузима? Има ли каквих савршених алата код тамошњег народа? Свега тога нема. На против зна се да неки од њих долазе у ред најзадуженијих у Србији, а Шабачки је округ управо *једини* у коме се *умањава број душа ишло њлаћају њорезу*.⁷³

Очеvidно дакле у Србији се неповторавају исте појаве, што их видимо у Енглеској. У Србији ако ништа више, бар толико видимо, да отворене светске пијаце и ваљан путни саобраћај неувеличаше производњу као у Енглеској.

Ко разуме саму суштину производње, лако ће увидити да то иначе не може ни бити.

Шта производи Србија и како познато је сваком од нас. Српски је народ земљорадник и то он ради земљу веома несавршеним начином. Да се земљорадња усаврши потребни су ови услови:

- 1) да земљорадник *зна* да ради своју земљу боље т. ј. да је научен у тој струци,
- 2) да има материјалне могућности да свој рад усаврши и своју снагу ојача т. ј. да има ваљаних алата и зграда,
- 3) да му се већи труд и веће знање уложено у земљорадњу плаћа.

За први услов потребно је већ знање, које се добија школом и искуством у животу, што и једно и друго траје доста дуго, и што код далеко образованијих народа пронице веома лагано у масу народа, а камо ли у Србији.

За други услов треба да су занати и индустрија развијени: без њих апсолутно није могуће имати ваљана алата. Ко ће н. пр. купити из Пеште (да неидемо даље) какву сложенију машину или чак парни плуг у Јасеницу или Поморавље? Колико ће га коштати и ко ће га научити употреби и чувању? И ко ће те справе оправити кад се покваре и т. д. Ама да неидемо тако далеко – та код нас нема занације ни за најпростије алате и зграде! Алата се доносе са стране, а зграде нам праве гоге.⁷⁴

Трећи је услов најважнији и два прва управо зависе од њега. У земљи, која је још ретко насељена, и где занимање у народу није

разнородно већ се већина баве земљорадњом те скоро сваки за се производи прве потребе за живот неможе се ни на који начин *реницирати* савршенија земљорадња. Зато се земљорадња *свуда код свију народа* усавршава само са умножавањем народа и са развитком индустрије (разноврсног занимања). Код свију искључиво земљорадничких народа земљорадња се увек распростире у ширину, а не усавршава се. Н. пр. за нашег сеоског газду кориснија је тројна система земљорадње, у којој се увек једна трећина земље оставља под угаром т. ј. свако се парче земље једне године ради, а две остаје пусто; но да мења плодове и да му ниједно парче земље неостане празно. Или управо последњи начин земљорадње није могућан па баш кад би се нашао који образовани газда, који би знао науку о земљорадњи, једно што је надница код нас веома скупа (а савршенија земљорадња зактева и више рада и бољег рада); а друго за многе производе код нас нема пијаце нити је може бити без индустрије у земљи. Сваки би европски агроном морао банкротирати, ако би му дошла фантазија, да у нашем Поморављу оснује „ферму“ по енглеском начину, да заведе парни плуг, машине за сејање, вршење и т. д. и да вештачки ђубри и удобрава земљу. Отуда долази она појава код свију необразованих народа, што се земља никако вештачки неудобрава, већ се крчи нова, обрађује се јака њива, а мршава, исцрпљена просто се напушта за неколико година. Отуда долази општа појава код свију тих народа да они сатиру свој капитал – шуме. Напоследку отуда долази општа појава, што при судару два народа индустријалног (образованог) и земљорадничког (необразованог) овај пре исцрпе и прода своју мршаву земљу оном првом и постаје његов надничар, но што се научи да ради земљу и пре но што сам постане индустријалац. –

Сами услови наше земље недозвољавају народу да увелича своју производњу. За много година у напред ће жељезница изменити те услове. Они што говоре да ће жељезница увеличати зараду народа – увеличати производњу народа, никад незамишљају под именом „народ“ огромну већину српског народа т. ј. српског сељака, нити мисле да ће жељезница сељачком свету донети какве асне. Они под именом „народне зараде“, „народног богатства“ и т. д. разуму оно што и европске економисте т. ј. богатство капиталисте.

Ми ћемо то показати у идућем броју.

У прошлом броју показато је који се услови траже, па да се увелича наша земљорадничка производња – то су: образовање народа, развитак индустрије и извесна густина насељења. Овамо долази и већа удружљивост народа. Давно је познато и толико пута говорено у нашим новинама, да наш сеоски свет пропада једнако, од како се је почела рушити наша породична задруга. Но

задруга је поглавито пропала са необразованости и неувиђавности народа и са сурових појмова, који су владали у нашој породици. Очеvidно је дакле да удружљивост народа зависи од степена образованости.

Све ово што смо говорили о земљорадњи иде на то да докажемо, да поглавити извор зараде нашег народа – земљорадња, треба са свим друге услове за свој развитак а не жељезницу. И онај који одиста жели, да увелича зараду народа, требао би да потражи *најпре нејосредно ње услове* и њих да створи, па тек онда да тражи оно што је од споредног значаја. Кад ја могу да начиним добру кућу обичним алатима, ја ћу је правити одма, ако ми треба, а нећу чекати док се у Србији почну правити куће машинама као у Америци: или кад оћу да идем у Беч, нећу ићи најпре у Стамбол па онда около морем па преко Трста; кад могу управо Дунавом или жељезницом.

Оно правило ђивтинске економике „да је сваки савршенији саобраћај кориснији по народ“ као што смо доказали са свим је *условно*. Оно може важити за Енглеze, Американце и т. д. али немора важити за Србе. Ми још нисмо доказали тиме да је савршенији путни саобраћај *шкодљив* по народ. То још нисмо хтели да доказујемо. За сада наша целъ била је ограничена на то: да докажемо како исцрпљавање земље, умањавање народног капитала као што је: сатирање шума, умањавање стоке и др. и презадуживање нашег народа зависи од општих услова земљорадње који су услови постојали и изазивали исте последице код свију необразованих и неиндустријалних народа и да савршенији путни саобраћај *сам по себи не може да промени ње услове* као што се то показује и самим посматрањем код оних предела Србије, који имају савршени путни саобраћај, Саву и Дунав, и којима су отворене велике светске пијаце.

Да видимо даље.

Кад смо пређе казали да би нова пијаца за енглеске штофове изазвала енглеске произвођаче штофова и вуне да више производе, да би нова пијаца одиста учинила, да се богатство енглеског народа увелича; ми смо пропустили једну страну ове појаве. Ми смо тамо споменули да би производња вуне у многим пределима истиснула производњу хране и да је то заиста и бивало у Енглеској од оног времена од како се је у њој почела нагло развијати фабрикација вунених материја. Очеvidно да људи који су пређе радили земљу (разуме се плаћајући госи извесну аренду) могу сад остати без занимања, па може бити и без леба. То све може бити и заиста је бивало како у Енглеској, тако и у другим индустријалним државама. Ђивтинска економика кад говори: „Увеличало се народно богатство“ разуме под тим само богатство господара земље

и господара фабрике. Много већи део народа може при том увеличавању богатства „народног“ постати још сиромашнији но што је био, али „природна ствар“ та већина неспада у „Народ“ – то су бескућници „пролетаријат“. Може бити у самој ствари пређе кад се на истом парчету земље производила рана народ је – разумем земљораднике – производио више производа по самој количини и по цени, која би се за њих могла добити кад би се продавала, али већи део тога производа трошили су сами произвођачи или као што говоре економисте „већи део ишао је на радничку плату – најамницу“. Сад се може бити производи вуне мање по цени но пређе хране, али се мање издаје на најамницу, мање се дакле „троши око производње“, а већи „чисти доходак“ долази – госи. А разуме се „само чисти доходак може служити за увеличање даље производње“ т. ј. чисти доходак претвара се у „капитал народни“, само „случајно“ он остаје у рукама капиталиста.

Навео сам овај пример да осветлим појмове неких научењака о „народној производњи“ и „народном богатству“. Очеvidно је да је оно, што иста господа узимљу за мерило народно-економског напредовања, погрешно. Огромна количина штофова енглески продаје се по беломе свету, па при свем том, милијони енглеског народа иду у дроњцима. Може ли се по томе рећи, да енглески народ продаје сувишак своје производње; да продаје оно што не треба и да се са увеличањем производње штофова у Енглеској одиста увеличава богатство народа? Као што је познато Русија је житница Европе. Из ње се сваке године извози грдна множина жита, па при свем том, и у најплоднијим крајевима, има милијонима људи, који с брашном мешају кору од дрвета само да се изране. Тако исто код нас се за последњи десетак година знатно увеличао извоз сировина – значи ли то да се производња и богатство српског народа увеличало за то време и да тај извоз значи сувишак производње? Може бити да наш народ т. ј. огромна већина сељака од тог доба једе много ређе пшенична леба и меса но пређе – ми то незнамо јер се о томе неводи никакав рачун. Но свакојак: свакидање посматрање и права економска наука уверавају нас да извоз и увоз ђумручки не може никад бити мерило, да се види, да ли се је богатство народа – правога народа – увеличало или умањило.

Почели смо да говоримо о жељезници, па смо отишли у приповедање: шта је то ђифтинска економика? Од чега зависи развитак земљорадње? Шта је народно богатство? Шта је мера економског напредовања народа? и т. д. Шта ћемо да радимо, кад код нас оће да решавају жељезничко питање људи, који незнају ни

азбуке економске науке. Зато смо принуђени да најпре изложимо неке најнужније економске истине без којих се никако не може научно решавати питање: треба ли нам жељезница?

Но ми још нисмо свршили са излагањем азбучних економских истина. Ми још нећемо да говоримо о самој жељезници, о њеном економском значају, но прелазимо на другу тему: како ниче индустрија код необразованог земљоделског народа?

Ми смо казали како код необразованог искључиво земљоделског народа, земљорадња мора да иде у ширину место у дубину т. ј. како такав народ мора да црпе своју земљу па на послетку и да је продаје, јер не уме и не може да саму производњу усаврши. Мало по мало образује се пролетаријат (бескућници) по селима и земља прелази у руке трговаца, господа и у опште људи, који имају новаца. У овом прелазном добу сваки се капиталиста тужи да су радње хрђаве, да су наднице скупе, да је мртвило у трговини и т. д. Све ове појаве стоје у тесној свези. Маса сељачког света осиротела је. Она је пређе била купац од трговаца, који су трговали са страним производима, и од занатлија, а продавац трговцима, који тргују са сировином. Сад нема шта да прода ни за шта да купи. Нешто је земља изишла из његових руку и прешла у руке капиталиста, а што му је остало то је све мршава – исцрпљено па слабо роди. За време порезе и у другим приликама многи често прода сву храну, која је њему самом потребна, а доцније исту храну мора да купује од трговца, три и четири пута скупље но што ју је продао. Задуживање је неизбежно. Капиталиста опет, који је купио земљу, још не може да је ради са надничарима. У овом прелазном добу најамница је још висока. Узрок је томе веома прост. Време за које се може заслужити нешто у земљорадњи траје једно на друго 3-4 месеца непрекидног рада у години дана. За то време надничар земљорадник мора да заслужи издржавање за целу годину. С тога веле да су код нас наднице скупе. У ствари наднице су код нас јевтиније но ма где у Европи, где радник има непрекидно посла у фабрикама. Но ма да је у самој ствари за надничара најамница мала, за капиталисту је висока, с тога у то време газде, који имају земље, најрадије дају своју земљу „на поле“ или чак на трећину, а још радије преобраћају своје имање у готов новац и дају га на прекомерни интерес оном делу народа, који се почео да упропашава, а још није са свим пропао.

Прелаз из земљорадничког стања у индустријални могућан је управо тек онда кад се у народу нагомила маса људи, бескућника, који живе од данас до сутра. У Европи где су сељаци били под спајијама овај је прелаз ишао много брже, јер су спајије још потпомагале, да се сељачки свет упропасти. Тако исто спајије су има-

ле средстава да живе угодније те су могле да плаћају сваковрсне предмете угодности које понајвише ствара индустрија а то је изазивало капиталисте, да подижу индустрију.

Код нас, као што се види, то иде спорије; али тек видимо да се то стање приближује лаганим али сигурним корацима. Разуме се, осим гомиле бескућника т. ј. осим јевтине наднице, потребан је текући капитал, потребно је стручно знање и радничка вештина, па да се подигне индустрија. Но то се лако може набавити са стране. Довољно је само да стране капиталисте увиде да ће нека грана индустрије код нас доносити асну, па ће је они сами подићи.

Капитал у данашњем економском поретку, сила је међународна. *Никакве границе државне и никакви државни закони не могу да спрече његову власт над другим народом, који није у стању да сам својим радом створи капитал.* Данас у Србији стране капиталисте продају своју израђену робу и место ње вуку сировине из Србије. Но сваке године ми вазда увлачимо више њихових производа но што смо кадри да исплатимо. Велики део њихових еспапа ми вучемо на кредит т. ј. *узимљемо на рачун будућега рада српског народа.* То ће рећи: страни капиталисте сваки пут су у самој ствари *господари једног дела имања српског народа.* (Док напротив за сировине које ми њима продајемо, узимљемо од њих одма готов новац, а често узимљемо га још у напред.) Невидљивим путем дакле страни капитали завојевали су један део наших кућа, наших њива и т. д. И с тога, што су страни капитали учинили ово завојевање код нас, ми морамо сваке године да зарадимо толико, да можемо исплатити рад странаца од *прошле* године заједно са великим интересом. У противном случају: наше куће, њиве, ливаде и т. д. продавале би се на добош. То може посведочити сваки трговац, који узима еспапе на кредит од горњих капиталиста, и сваки трговчић и сељак, који узимљу еспапе на кредит од наших трговаца.

Као год што данас невидљивим путем европски капиталисте трговином, преко својих калауза, наших трговаца, господаре над српском производњом, тако исто ће они индустријом завладати нашом земљом, кућама, фабрикама, чим само нађу рачуна да подижу индустрију код нас. Неће нам ништа помоћи што код нас постоји закон по коме странци немогу имати непокретне својине. И данас има случајева где наши људи купују земље за рачун странаца. Кад ко купи земљу туђим новцем а овај му одма покрије земљу интабулацијом, у ствари је овај последњи господар земље. Али мимо тога, у данашње време *акција* је средство да сваки стра-

нац ма он живео у Лондону или Калкути, може бити удеоничар у једној фабрици или жељезници, која постоји у Србији т. ј. може имати непокретног имања у Србији.

Ми све више долазимо под господство страних капитала. Ми смо говорили у чланцима *Наши економски најпрегак*⁷⁵ да ова оскудица новчана, што се код нас веома често појављује, долази отуда што је наша производња мања но потрошња т. ј. што ми све наше индустријалне намирнице добијамо са стране. Али и кад се код нас подигне капиталистична индустрија, ми се нећемо излечити од ове болести од које сад патимо. Сељачки свет задужује се све више и земља прелази из руку сељака у руке капиталиста још брже у земљама где постоји индустрија. *Јојмени*⁷⁶ независни сељаци у Енглеској, који су још у прошлом веку били понос Енглеске и главни стуб њене грађанске слободе, данас су сасвим изчезли под ударцима капиталистичне индустрије. У Француској, где је у почетку овог столећа огромна већина земље прешла из руку спајија у руке сељака, данас је *цела четвртина* те земље покривена дугом и само по имену припада сељацима. Тако је и у свима другим земљама. Негде брже негде спорије, тек капиталистична индустрија где год дође у додир са сељаком отимље земљу од њега. Вазда сељак исцрпе своју земљу пре но што се научи да је ради. И тек капиталиста наоружан знањем и капиталом почиње да удобрава земљу и да је ради по свима правилима науке, али сељак нема вајде од савршеније земљорадње. Он постаје надничар или у фабрици или на земљи својих очева и дедова. Управо индустрија неби се ни развијала у данашњем капиталистичном свету, кад сељачки свет неби непрестано избацао нове и нове гомиле бескућника без леба на варошку калдрму, и кад неби своју презадужену и исцрпљену земљу продавао капиталисти, јер капиталиста неће уложити свој капитал у какво предузеће док нема изгледа да ће имати *чисти принос* више но у ма ком другом предузећу.

Према ономе што смо казали како прелази народ из земљоделског стања у индустријално и како се сама индустрија у народу развија, лако је разумети улогу жељезнице у економском развоју народа. Она помаже да се све више и брже развија онај процес у народу, који се је већ започео т. ј. да се увеличава богатство једне класе људи и осиромашавање народа. Она није створила то стање – она га само подпомаже. Ако се упореди економски живот народа са огњем, онда жељезницу ваља упоредити са меовима, којима се дува ваздух на огањ. Они доносе сву нову и нову количину кисеоника и ускоравују згарање дрвета.

У капиталистичном газдинству неможе се никако оделити производња народа или увеличавање народног богатства од ове поделе народа на две класе: богаташе и пуку сиротињу. Једно без

другога небива. С тога у Европи у најиндустријалнијим земљама постоји непрекидно *йренасељеносїї* т. ј. постоји много света, који нема *йосла* и нема леба, ма да је њиова производња огромна и да би њиова земља могла ранити далеко више народа. Ма да жељезнице постоје и свезују пределе који производе сировине са насељеним индустријалним и трговачким местима, опет гомила света *йрїи нейрекидно глад*. У пређашња времена глад је могла доћи у неки крај света од неродне године. Данас кад су сви крајеви света саједињени паром у најбогатијим земљама, велики део народа непрестано једе мање но што је довољно да човек буде здрав. Жељезница спасава народ од глади, као што веле ђифтинске економисте, јер је глад радничког света производ самог начина капиталистичне производње.

Она подиже цене земљи кроз коју пролази, али повишене цене асне само капиталисти, који уме и може да шпекулира са земљом и да је употреби на онаке цели, како ће му доносити већу асну. Сељак, који ништа незна до свога плуга и мотике, за кога не постоје никакве светске пијаци и који неуме да прави никакав други рачун у своје послу но ради онако како му је и бабо радио – тај сељак нема вајде од те повишице. Његова земља парче по парче прелази у руке капиталисти. Очевидни пример показује нам Банат. Тамо се сад подижу парни млинови и фабрике, подижу се велике трговачке куће, банке и т. д. – једном речи увеличава се богатство капиталиста, али неродне године све чешће посећују тамошњи крај јер је земља изцрпљена и гомила народа све се више сели из Баната да тражи кору леба у тако сиромашној земљи као што је Србија.

Зближавање људи, развитак друштвени одношаја, образовање – све то доноси жељезница, *али само једном делу народа*. Али она копа још већу провалу између тог образованог дела и огромне већине народа. Жељезница је најпоузданији пут капиталу да потчини себи рад необразованог, невештог, сиромашног народа; да тај народ доведе у такво стање одакле не може ни да мисли на зближавање с другим људима, на друштвене одношаје и на своје образовање.

Мислимо да смо јасно доказали како је бесмислено говорити да у нашој жељезници која је део „светске пруге“⁷⁷ лежи „тајна нашег материјалног благостања“ и да је то „природни поклон, који нам вреди милијарде“. То може говорити само онај који под „богатством народа“ разуме богатство неколико десетака капиталиста који би у ортаклуку са страним капиталистима исцедили Србију. Они би после 10-15 година без сумње подигли индустрију у Србији, али српски радник у тим фабрикама био би пролетар, као што је данас на западу. Они би завели и код нас може бити енгле-

ску систему фермерства у нашој земљорадњи, јер би зато време прекупили најбољу земљу у сељака у околини жељезнице. Тада би може бити и српски ужички катран видео Лајпциг или Хамбург, али госа тога катрана не би био наш познати *ера*, већ неки капиталиста. Тада би се и наша жељезница за цело рентирала, али би наш народ скупо платио то рентирање. Уз то разуме се развио би се и наш друштвени живот! На прилику кад наступи зимњи сезон госпође и госпођице из Алексинца, Крушевца и Јагодине могле би за по дана стићи у Београд на бал или беседу, па још би имале времена до мрака, да за по дана обиђу све београдске дућане и да купе ако што има од „нове моде“! На тај начин разуме се фини укус и углађеност распротрли би се брзо по Србији и т. д. као што су н. пр. пароброди разнели бифтеке и шампањере дуж Саве и Дунава. Ово неки цивилизатор може рачунати у добит од жељезнице, но ми не.

Кад се је код нас још пре три године водила препирка о томе: „треба ли нам жељезница или не“ – управо сви писци осим г. Ч. Мијатовића били су тада против жељезнице.⁷⁸ Њиови разлози у главноме били су ови исти што их и ми наводимо. Ми смо још народ сељачки. Наша је једина производна радња земљорадња. Ако оћемо да подигнемо одиста материјално благостање нашег народа нама треба много установа пре жељезнице. Још тада говорили су исти писци да нам треба *йре* жељезнице: реформа у целој просвети, реформа ђумручке тарифе и пореске системе, реформе у законодавству, судској струци и целој земаљској управи у смислу самоуправе, уништење еснафа, заштита и помагање удружења те да се удруженом снагом подигну занати и индустрија, да се усаврши саобраћај подизањем и усавршавањем друмова, пошта и телеграфа и т. д.* Све је ово посао огроман, а без тог претходног рада није могуће да се наш *народ* унапреди. У данашње време у западној Европи индустрија не истиче из увеличане производне снаге земљорадника, на против она отимље последње парче леба, вуне или коже од произвођача. Тако исто она не помаже напредовање самог радника индустријалног, већ само његовог госу. Управо што се вели „хармонија“ је у производњи у индустријалном свету порушена и по томе: развитак индустрије, подизање фабрика и жељезница не ствара *народно* богатство, већ ствара богатство једне класе људи и сиротињу народну.

За ово кратко време како је „Раденик“ почео излазити ми смо говорили више пута које су нам установе најпрече и најнужније. Држали смо да су нам најнужније оне, које користе целом

* Види чланке о жељезници од г. С. П.⁷⁹ и пок. Ж. Жујовића у „Србији“ за 1868 г.

народу или једном делу народа а без штете другог дела. За неке од њих излагали смо само начела, а за неке целе пројекте, а ни смо говорили само опште „фразе“ да ће нас „наука и рад“ материјално унапредити. Између осталог „Раденик“ је донео више чланака о нашем путном саобраћају но *сви дрући лисџови скуџа*. Као што сведоче сви чланци и дописи о Морави и о друмовима.⁸⁰ Само што ми држимо да за наш путни саобраћај није потребна жељезница но напротив да је шкодљива већем делу народа. Напоследку ако жељезницу сматрамо просто као једну меру државну, која изискује неке жртве од народа, очевидно нема смисла да ми трошимо нашу снагу на њу, кад имамо *далеко љречих љоџреба* н. пр. да се сачувамо од поплава, или да подигнемо школе за стручно образовање занатлијских, техничких и других радника или да реформишемо народне школе и т. д. За шта све треба великих издатака. Да се дакле реши треба ли нам жељезница, ваља испитати све услове и све установе, које су потребне народу за материјално унапређење његово, и које су прече од жељезнице.

Ми смо показали да тих услова немамо. Остаје нам још да покажемо вредност жељезнице, кад се она сматра као средство за саобраћај независно од других услова.

Путови служе да се њима преносе терети, али они сами не стварају никакве терете – то зна и мало дете. Како ћемо да оценимо: који је путни саобраћај најбољи?

Пре свега треба разумети да се под именом „путни саобраћај“ разуму управо два разна предмета: сам пут по коме се превози и покретна снага, која креће терете. Дакле, кад говоримо о ваљаности путног саобраћаја ваља да имамо на уму оба ова предмета.

У разна времена људи се служили разним средствима за преношење терета. Некада су *људи* преносили терете затим *сџока* и на послетку се јавља сложена справа: локомотив, који креће паром терете. Сами путови такође су се усавршавали: најпре просте стазе на којима пролази само пешак и натоварени коњ, затим прости колски путови, после насипи а напоследку се ударају гвоздене шине дуж насипа. Код народа на разном ступњу развитка, ови различни покретачи постоје и данас како на суву тако и на води.

И данас, вели инжинир Пердоне, има земаља где је трговина још слаба где би било корисније врати се опет назад и преносити терете на коњима, но што су постројене жељезнице.

Овим оћемо да кажемо да је питање: који је путни саобраћај најбољи? веома сложено и не може се одма одговорити да је жељезница најбржи, најјевтинији, најјудеснији – управо најкориснији путни саобраћај. Да се испита какав је путни саобраћај за народ најкориснији, ваља упоредити разне путове, па испитати све користи или штете што га један или други доноси.

При сваком путном саобраћају ваља поглавито на уму имати ове стране: количину предмета која се за исто време може пренети, брзину преношења, јевтиноћу, тачност, сигурност и удобност. Управо три прва својства су главна и кад су она достигнута, лако је удесити и за ова друга три.

У земљама где трговина и саобраћај нису достигли огромних размера, где има доста стоке и где је њено издржавање сразмерно доста јевтино, обични друмови и обични коњи и кола довољни су да се сав пренос изврши без парног покретача. Врло се ретко дешава у таквим земљама да у једном тренутку ваља пренети огромну количину терета, па и у тим приликама може се тај пренос учинити и без паре. Д. Каншин* израчунао је да се на *коњској* жељезници по његовом плану може *огјегарег* кренути цела дивизија која је са људима, коњима и осталим теретом тешка 2,063.200 ока и да такав терет може прећи за 8 дана 500 километара а то је већа брзина, но што је превожена француска војска на жељезници 1859 г. у талијанском рату. Комисија у руском војеном министарству, којој је овај пројекат био поднесен, потврдила је тај рачун, и још је нашла да је за кретање војске по коњској жељезници јевтиније но на парној, ма да се на овој последњој одбије 30% од обичне тарифе за 33.000 рубаља.

Као што се види дакле за количину предмета није никако нужна парна жељезница. Између преношења на самару и парне жељезнице има много далеко јевтинијих средстава, којима се и у самим изванредним приликама, као што је рат, може за најкраће време, пренети огромна количина терета.

Економски значај брзине веома је различан код народа на разном ступњу економског развитка. Код народа где је трговачки обрт врло велики, за саобраћај путника и еспапа тражи се велика брзина, па се велика брзина и плаћа. Богат народ тражи велику брзину, али брзина није ни један народ обогатила. Вели се обично: „брзина уштеђује време“. Али брзина кошта доста скупо, а време је код неразвијених народа еспап врло јевтин. С тога је често веома смешно, како неке надри економисте рачунају добит што је народ има од брзине. Један енглески путник Артур Јунг путовао је једном по јужној Француској, у путу сретне једног сељака, који носаше 4 кокошке у варош, која је била далеко од његовог села 16 километара. Јунг запита сељака: „Шта ће добити за 4 кокошке у вароши? Сељак одговори 6 гроша. А колико кошта надница у твом селу? Одг. опет 6 гроша. Па зашто ниси остао у твом селу да зарадиш 6 гр., а кокошке би могао сам појести? Да, рече сељак,

* Из његове књиге *Оџиџ исљедованија економическаџо значенија жељезних дороџ* узели смо већином податке што су употребљени у овом чланку.

али код нас у селу има сваки своју кућу и своју земљу и сваки ради сам своје послове; пољски радови трају само 3 месеца и тада се може добити надница.“ – То економисте обично не узимљу у рачун. А то се рачуна веома просто. Узмимо да наш сељак заради 1.000 гр. годишње, што је и сувише много кад се узимље једно на друго, то износи од прилике да је 2 гр. 30 п. дневна зарада нашег сељака. Путујући пешке он може доћи од Алексинца до Београда за 5 дана, на надницама је изгубио $5 + 2 \frac{3}{4}$ гр. = 13 гр. 30 п. Узмимо да је имао 4 гр. дневно трошка то је свега за пет дана изгубио 33 гр. и 30 пара. На жељезници нека прође за дан исти простор и нека уштеди 4 наднице и четвородневни трошак т. ј. 27 гр. али зато мора да плати рачунећи 10 пара на километар (јевтиније но у Француској) на 230 кил. 55 гр. Какву вајду има наш сељак од брзине? На краћем растојању сразмерно још је већи губитак. Жељезница уштеђује време – то је истина. Ту се такође неузимље у рачун што сељак обично путује у оно време које му ништа не вреди. „Време је новац“ – али само код Енглеза, Американаца и других – али не код Срба. Жељезница узимље готов новац за уштеду времена и то често далеко више но што вреди уштеђено време. Зато код народа којима је време још врло јевтино, управо је раскоштво трошити новце т. ј. радну снагу – капитал – зарад уштеде времена.

Управо брзина доноси уштеду времена само превозећи путнике. За еспапе она је сасвим од споредне вредности. За еспапе много је важније да буду пренешени у *одређени рок* т. ј. важније је својство *пачности експедиције*, но брзина. Само у високо развијеним трговачким земљама, ради трговачких спекулација, потребна је брзина и за еспапе. Зато у разним земљама жељезнице возе се различном брзином. Тако исто различито се време одређује на утоваривање, истоваривање, задржавање на станицама и предавање еспапа. У неким земљама при преношењу еспапа на жељезници толико се времена губи да се еспапи *не пренесе ни мало брже но што би се могло преносити и без жељезнице*.

На огромном пространству између Париза и Марсеља на колима преносили су еспапе за 10 дана, жељезнице возе сада само за 1 дан брже т. ј. за 9 дана! На жељезници између Петрограда и Москве у време кад је најбоље радила требало је 8-10 дана (простор на 600 километара), а за исто време преносили су еспапе „тројке“ без жељезнице. У француском законодавству кумпаније жељезничке имају право да употребе: 24 сата на утоваривање, 24 сата на истоваривање и 24 сата на сваки 125 километара (то ће рећи: на пространству одавде до Алексинца имале би право употребити више од 4 дана, а за то се време еспапи могу пренети и на кочијашким колима). „Владина комисија хтела је да увелича оба-

везни пренос на 200 кил. за 24 сахата, но кумпаније одговориле су да је то немогуће и то питање, као што је јављено у „*Exposé de la situation de l'Empire*“ 1866 г. стр. 112 још није решено.* У Енглеској цео влак товари се за 2 сахата, а у Француској још се чују тужбе што кумпаније и преко узаконеног рока задржавају еспапе. На много места трговци француски помажу предузимаче те упоредо са жељезницама подижу превоз на колима. Пердоне вели: „Кад би на неким местима дали кочијашима толики капитал, колики су дали жељезницама, они би пристали да све путнике и еспапе возе – *багава*.“

Ове појаве објашњавају се врло лако кад се само узме у обзир технично и административно устројство жељезница. *Спори пренос на жељезници кошта јевтиније но брзи* у сваком погледу. На линији између Ст. Етијена и Лијона кад је била брзина само 16 километара за сат трошкови на оправку пута (ремонт) износили су 2.500 франака на километар. Кад се брзина увеличала, а разуме се и количина терета, трошкови износе на 8.000 фр. Ваља знати да и сама жељезница, која је одређена за брзо вожење кошта веома скупо; оне несмеду имати велике кривине и нагибе и морају бити тврдо саграђене. Тако исто локомотива при великој брзини вуче далеко мање но при малој.

Ако при брзини влака за еспапе локомотива вуче 800.000 ока, то пасажирски влак вуче само 400.000 а поштански 200.000. Са увеличаном брзином расту и сви трошкови административни. Да би одправљање ишло тачно и без препрека, мора бити више званичника у администрацији, морају бити људи способнији па разуме се и боље плаћени. Отуда долазе такве појаве, што кумпаније где год могу умањавају брзину и често је смањују дотле да кочијаша, нарочито на кратком растојању, надмећу се с њима у брзини.

Као што смо показали брзина превоза на жељезници кошта скупо, и у земљама где је зарада народа сразмерно мала, брзина кошта скупље но што вреди уштеда у времену. С друге стране, жељезнице у опште могу да возе само путнике брже но обични кочијаша. Еспапе жељезнице могу да возе брже само у оним земљама, где је трговачки обрт веома жив и где трговачка спекулација тражи и плаћа брзину преноса и у еспапима. У земљама где је трговачки обрт слабији еспапи немогу да плате бржи превоз, и ту жељезница и „не скраћује растојање“ и „не уштеђује време“.

Остаје нам да видимо јевтиноћу као најважније својство жељезнице.

* Д. Каншин, стр. 17.

Као што су читаоци могли увидети већ из до садањег нашег казивања, и јевтиноћа на жељезници тако је исто нешто *односно* за разне народе, као и брзина. Кад се под „јевтиноћом“ узимље у рачун само тарифа т. ј. плата за подвоз, то жељезнице у опште, путнике не возе нигде јевтиније но што узимљу кочијаша, а нарочито: поште, омнибуси и у опште уређене дружине за превоз. Многе жељезнице ма да имају право по уговорима са државом да узимљу веће цене за превоз путника, не узимљу их једино што се боје кочијашке конкуренције. Неки пут жељезнице из шпекулације понижују своје тарифе док своје конкуренте не утуку, а после опет дижу. Но жељезнице уштеђују увек време путницима и ма како да је време јевтино сваки, који већ има рачуна да плати извесну суму за превоз има више интереса да иде жељезницом но на обичним колима или на коњу.

Еспапе жељезнице возе свуда јевтиније но кочијаша, али ова јевтиноћа различна је код разних народа. Јевтиноћа ова стоји у сразмери са коштањем и издржавањем коња: што су коњи и њихово издржавање скупљи, тим парна жељезница јевтиније вози од кочијаша. У Енглеској жељезнице возе еспапе 8 пута јевтиније но обична кола, у Француској 4 пута јевтиније, у Русији само 2 пут. Економска добит од жељезнице очевидна је, кад се само узме у рачун подвозна цена еспапа. Н. пр. у Енглеској све жељезнице скупа узимљу годишње за пренос око 60 мил. дуката, а кад би се сав тај пренос вршио на колима изнео би 8 пута више т. ј. 480 милијона дуката; уштеда годишња износи дакле 420 мил. дук.^{80а} Заиста Енглеска има огромну добит од жељезница. У Француској је такође уштеда при преносу знатна, но овде ваља још нешто узети у рачун.

По обичном трговачком рачуну за неко предузеће каже се да се рентира, ако доноси толику чисту добит, бар колики је интерес на капитал у тој земљи. Овај површни шпекулантски рачун, кад се дубље проучи заиста је економски тачан. Кад се капитал узимље под интерес па се улаже у неку радњу н. пр. у фабрику, или земљорадњу или ма какву производњу, вазда се рачуна да ће се у истом предузећу сачувати или на ново произвести исти капитал и неки сувишак, који мора изнети бар толико колики је интерес на позајмљени капитал и издржавање раденика. Дакле, кад је интерес на капитал у некој земљи 6% онда значи да свака производња у коју се тај капитал улаже даје 6% чистог приноса. Природно је дакле кад се тај капитал улаже у жељезницу он треба да доноси бар толико чиста приноса, иначе се „не рентира“. У Енглеској заиста све жељезнице просечно дају већу добит на утрошени капитал но што је обичан интерес на новац.

Но у Француској има жељезница, које не дају више но 2-3% мада су за њих држава или департамент јемчили за 4 1/2-5% и у опште средњи чисти приход жељезница у Француској показује нижи процент на капитал (4,4%) но што је средњи интерес на новац. То значи да је капитал уложени у жељезнице употребљен непроизводно, јер би у другим предузећима чинио већу услугу народу; или још тачније, да многе жељезнице у Француској или нису биле потребне никако, или требало је да су далеко јевтиније саграђене. Но овај губитак у неколико се накнађава тиме што се жељезницама уштедио непроизводан трошак на друга превозна средства, јер као што рекосмо француске жељезнице возе 4 пута јевтиније но кочијаша.

Руске жељезнице све скупа имају годишњег прихода 10 и по мил. рубаља (брото) а како возе само два пут јевтиније но кочијаша то је уштеда народна на преносу свега 10 и по мил. руб. У њих је уложено око 300 мил. руб. капитала и на тај капитал добија се око 2 3/4% интереса, док се обично на новце плаћа 10% и то залажући државне артије, акције и облигације. То значи да се на капиталу од 300 мил. најмање губи 7% годишње. Свега 21 мил. Овамо ваља додати 3,500.000 р. што их влада (т. ј. народ) плаћа сваке године разним кумпанијама у име гаранције, свега 24 мил. Кад се од ове суме одузме горњих 10 и по мил. остаје економска штета народу за целих 14 мил. рубаља.*

Ови су рачуни доста груби но они показују шта ваља имати у виду, кад се рачуна добит од жељезнице за цео народ од тога што она превози јевтиније еспапе. Ваља прорачунати да ли жељезница не даје једном руком, а другом узимље много више но што даје првом. Што се нове жељезнице непрестано подижу у индустријалним земљама, па често и такве, за које треба огромног капитала – то није разлог да су оне корисне народу. На западу као год што се постојано јавља *пренасељеност* т. ј. гомила људи без рада и леба, тако се исто јавља сувишна *производност* т. ј. гомила еспапа које нико нема да купи и гомила капитала не употребљеног. Ти капитали нарочито траже предузећа у којима држава гарантира извешан приход или што је све једно где држава даје један део капитала за предузеће и капиталиста на тај начин наплаћује свој интерес унапред, т. ј. у земљама где капитал влада економски над радом владе својом влашћу још помажу акционарима да напуне своје џепове на рачун народа.

Ми смо пређе упоредили превозне цене еспапа на жељезницама са ценама кочијашким. Кад се исте цене упоређују са коњским жељезницама онда су одношаји са свим други.

* Д. Каншин, стр. 52.

Коњ може на шинама да вуче 8 пута више но на насипу средње добротe. Према томе рачунајући исте трошкове на коња и кочијаша, на шинама превоз с коњима кошта 8 пута јевтиније но на насипу. Но при нагибима земље горња сразмера се умањава, тако исто рачунећи трошак и интерес на уложени капитал (шине и др.) обично се рачуна да коњ на шинама вози 4-5 јевтиније но на простом насипу. То ће рећи: у Француској где парна жељезница вози еспапе 4-5 јевтиније но обична кола, коњске жељезнице биле би им веома опасан супарник, да, као што смо казали, у неким случајевима парне жељезнице не возе брже од коњских. Но опет за многе пределе Француске чувени инжинири као Левашер-Диркле, Пердоне, Кулман, Шарп и др. држе да је коњска снага за жељезнице кориснија но парна. У Русији где парне жељезнице возе само два пут јевтиније но кочијаша, коњске жељезнице возе четири пута јевтиније од кочијаша а два пут јевтиније но парне жељезнице. „Русија је, вели Каншин, јевтину коњску снагу заменила скупом парном снагом.“

Као што смо показали парне жељезнице ни у ком случају нису *безусловно* најкорисније средство за путни саобраћај. Без њих може се иста количина еспапе превозити, са истом тачношћу, *већом сигурношћу* и још јевтиније. Па и за саму брзину видели смо да је она само за путнике увек већа но на обичним колима или на коњским жељезницама; а за еспапе већином је иста. У опште: парне жељезнице корисне су само онде где је „време одиста новац“ т. ј. где је радиност веома развијена и где се време скупо плаћа. У тим земљама оне доносе народу велику уштеду, носећи јевтиније еспапе но сва друга превозна средства и скраћујући време путницима. У другим земљама где тога нема, жељезнице просто гутају капитале, који би у другим радњама донели народу далеко већу асну.

Неводећи никаква рачуна о економском значењу „брзине“ жељезнице су често подизате из „моде“ зато што и „други напредни народи имају жељезнице“ или из какве трговачке шпекулације на штету народну. *Незнање*, вели један научењак, у први мах није дозвољавало да се праве жељезнице и онде где су биле потребне а сад их незнање прави и онде где нетребају.

Ми желимо да се српски народ развија хармонично, да материјално благостање и просвета обувате масу народа, да се слободне, образоване личности развију у нашем народу иљадама иљада; да развитак алата, машина, фабрика, зграда, развитак индустрије, примена техничког знања, замена човекове снаге природном снагом, да све то дође усљед увиђавности слободних личности и њиовом удруженом снагом да и код нас напредује народ, а не гомилица шпекуланата наших, а још више туђих; да се код нас

неразвија жећ за богатством и влашћу над другим људима, борба свију против свакога и свакога против свију, борба која даје појединима прилике да завладају силама природе и човечијим радом, па да не раде ништа но само да уживају, што је ђифтинска економика на западу ставила као научну догму, као суштину човекове природе. Са тога гледишта ми смо сматрали жељезничко питање код нас. С тога гледишта ми смо нашли да нам за народни развитак требају многе друге установе *пре жељезнице*. Тако исто упоређујући парну жељезницу са другим средствима за превоз путника и еспапа ми смо нашли: 1) да нама за путнике раднике не треба жељезничка брзина, јер је наше време још врло јевтино; 2) да еспапе ми можемо превозити тако исто брзо као и жељезницом, другим средствима, која су за наше прилике далеко јевтинија. А отуда следује да је истина оно што је већ једном казано у „Раденику“ да нам за савршенији путни саобраћај у *целој Србији* треба: да се учини Морава пловном, да се подигне мрежа добрих насипа, да се усаврши покретни превозни материјал, да се превоз путника и еспапа уреди, а гди је потребно да се подигну коњске жељезнице. *Парну жељезницу за саобраћај међународни да правимо онда кад српски народ буде слободан и уједињен.*

Народна скупштина решила је питање о жељезници. Скупштина је преставник целог народа, она има снагу да изда законе и да их изврши – ми против тога неможемо ништа радити, ма како да су решења скупштине противна нашим назорима. Но при свем том наше мишљење о српској жељезници није оборено ни каквим разлозима ни у штампи ни у скупштини.

Раденик, бр. 61-67, од 28. и 30. X; 2, 4, 6, 9. и 11. XI 1871.⁸¹

БЕОГРАД 5. НОВЕМБРА.

Кад човек оће да суди о ономе што је написано ваља прво: да уме да чита оно што је написано и друго да: разуме оно што је прочитао. Несумњамо да уредник⁸² „Јединства“ уме да чита, али сумњамо да увек разуме оно што чита. То показује његова примедба на 61 бр. „Раденика“,⁸³ коју је саопштио у 227 бр. „Јединства“.⁸⁴

Ево шта је речено у 61 бр. „Раденика“: „Писци у „Раденику“ говорили су само о томе: оће ли се жељезница рентирати *првих* година? А г. Ч. Мијатовић необраћајући пажњу на значај тога рачуна устајао је са највећом срџбом, што се у „Раденику“ неводи рачун о томе што ће се та жељезница рентирати после 10-15 год.

Ми смо указали на један факт, који је познат свакоме, који је читао чланке о жељезници у „Раденику“ и чланке г. Ч. Мијатовића. Г. Ч. Мијатовић пребацивао је „Раденику“ што рачуна по првој години, да се наша жељезница неће рентирати и што отуда изводи материјалну пропаст нашег народа. Сваки који разуме оно што чита разумео је да смо са свим правилно објаснили оно што је пређе у „Раденику“ писано. О томе, да се наша жељезница неће „никад“ рентирати, није ни могло бити речи у „Раденику“ као год што ни у чланцима г. Ч. Мијатовића није могло бити речи о томе, да ће жељезница „некад“ рентирати. Познато је н. пр. да је у Швајцарској прошле године довршена жељезница на брдо Риги, које је високо преко 10.000 стопа где људи иду само ради забаве да гледају рађање сунца. Па тако може доћи време да ће се „некад“ и жељезница на Авалу рентирати, па зашто се неби некад рентирала наша жељезница кроз Србију. С тога била би просто лудорија кад би неко доказивао да нам треба жељезница с тога што ће се „некад“ н. пр. после 50 или 100 година рентирати, а тако исто кад би ко казао да се наша жељезница неће „никад“ рентирати. То су разумевали и писци у „Раденику“ и г. Ч. Мијатовић, који је повео полемику са „Радеником“ па о томе нису ни водили разго-

вора. А г. уредник „Јединства“ кад неразумне нешто о чему се говори, нека се извести најпре од паметнијих људи, па нека онда прави примедбе.

Што уредник „Јединства“ прича да „Раденик“ „по своме обичају“ „кроји“ и „измишљава“ – то сваки, који познаје услове наше штампе зна, да такав тон служи на срамоту само њему – уреднику „Јединства“ и никоме другоме.

Напослетку имамо да додамо да су чланци у „Раденику“ често „скројени“, али разуме се без наше кривице, а да није тога ми би умели одговорити „Јединству“ као што заслужује.⁸⁵

Раденик, бр. 66, од 9. XI 1871.

„НОВА СОЦИЈАЛНА НАЧЕЛА.“

„Враголан“⁸⁶ у последње време износи једно ново – ново али само по имену „социјално начело“ а то је грдња. Вређање личности грдњом у нашој књижевности стара је ствар, али до сада нико није сматрао грдњу као социјално начело; тај жалостан почетак учинио је код нас „Враголан. Но зарад правих социјалних начела принуђени смо да кажемо неколико речи.

Има људи који својим природним даром, својим дубоким племенитим осећањем и незнајући за разне научне теорије увек умеу да осете сваку правду, племенитост и поштење, као и сваку кривду, низост и прљавштину људску – они осете често и најфиније побуде и појаве у раду личности целих партија народних маса. Ти су људи вазда борци за истину и правду с пером или с мачем у руци. Од последњих довољно је да споменем име Гарибалде. У свима народним покретима он је једино вођен своим племенитим осећањем био вазда на страни праведној. Ма каква нова и непрерађена идеја покретала масу народа и различне партије у борби он је вазда кадар био да позна истину, ма да није никад учио „социјална начела“. То показује његов цео живот а нарочито последња завада с Мацинијем због данашњег радничког покрета у Европи. У први ред сваки је могао видети да разумемо праве песнике.

У ред првих песника и првих бораца за све што је добро, племенито и истинито стављамо ми нашег песника Змај-Јована Јовановића.

По нашем мишљењу „социјално начело“ по коме је „Враголан“ помешао Змаја са либералима од 58 год. а све њих заједно угурао у једну тикву са назадњацима – зове се просто „грдња“. По нашем сватању може се ко неслагати са либералима од 1858 год. али нема право нико да их без њихове воље гура у назадњаке.

Разуме се, кад се ко у књижевности служи тим „начелом“ да укаља нечије поштење, он грди само себе и више никога.

Рагеник, бр. 66, од 9. XI 1871.

БЕОГРАД 13. НОВЕМБРА.

Ми смо одавна престали да говоримо о светским политичним догађајима.⁸⁷ Узрок је томе прост: ми држимо да бесконачно ћаскање по новинама о министарским кризама, дипломатским нотама, преговорима, састанцима и т. д. не може задовољити ни кога осим кафанских политичара, који траже материјала за разговор.

Ко оће да провиди будућност Европе, ваља да проучи њено садање стање: убеђења и интересе разних партија – тежње владара и народа, организацију друштвену, војену снагу и т. д. – За све то наш је лист веома ограничен. При свем том по кад-кад дужни смо да додирнемо положај Европе, а нарочито оне политичне догађаје који нас се тичу.

Позната је ствар, да се данас с грозничавим нестрпљењем оружају све државе европске, које по званичном новинарском језику управо и састављају „Европу“. Многи увиђавни људи давно су прорицали, да ће солдачком вољом и снагом уједињена Германија сваки ратом спремати себи нов рат, нове жртве народне и јачу тиранију над собом. Тако је и било. Владаоци из дома Hohencolegna хтели су да уједине Германију с тога да постану силнији, богатији, славнији, да узвисе своје господство и власт над својим поданицима и да задовоље своју сујету истичући се над другим европским владарима. Добродушни немачки биргери држали су да се ту ради о њиовом „јединству“, „слободи“ и другим лепим стварима, и да ће одма по свршетку рата са Француском наступити обични мирни живот у целој Немачкој. Они су се преварили. Њени власници спремају се за нов рат – с Француском – с Русијом – с ким му драго – само да не буде мира у Европи. Мир – то значи развитак народа, уништење војничког блеска и војничке силе – уништење јункерске власти у Германији – а то војнички Бизмарк неће да допусти ни за живу главу.

Германија се оружа за рат то је изванредан факт. С њоме се утркују Русија, Аустрија и Француска.

Француска после страшне поразе, добила је привремену владу, „то ће рећи, као што је казао Прудон, владу без начела и без

цели“. Ова привремена влада призната је већином званичне Француске т. ј. већином оних партија, које теже да се дочепāju власти, па им је удесно да иза леђа привремене владе кују своје завере. Све те разне партије сложне су у томе да „Француској“ треба оружана сила за спољни рат, јер свака од њих кад би се дочепала власти у рату с Германијом нашла би одушке од народне побуне.

Аустрија т. ј. њена немачка влада одавна се држи једино њеном организованом, војничком силом. У последње време њена војничка сила беше у неколико малаксала, због честих пораза и влада хтеде да попусти појединим народностима, које тражише самосталност своју. Сад је Германија нашла интереса да помаже немачку владу на престолу аустријском. Мађарска аристократија и буржуазија види такође у њој једини спас за своје господство. Зато се немачко-аустријска влада брзо оставила намере да „задовољава“ незадовољнике. Она још рачуна да има силе да угуши сваки покушај незадовољства у самом делу.

Русија је вазда била војничка освајачка држава. Само у последње време она је увидела да су је друге државе претекле у војеној организацији, па се сад жури да их достигне пре но што би била принуђена да се с којом од њих побије.

Према оваком оружању главних солдачких држава у Европи, владају се и све остале државе. Неке се оружају тако исто, а неке као н. пр. шпекулантска држава Енглеска, увиђају да пре или после морају наденути војнички мундир као и остала Европа.

А како ми стојимо?

Ми смо баш тога ради узели да напишемо ово неколико речи. У последње време десили су се код нас „значајни“ догађаји: крштење црногорског насљедника и путовање српског кнеза на Крим.⁸⁸

Значе ли ти догађаји мир или рат? тако се пита многи публициста. Разуме се да су ти догађаји само застор, иза кога се крије права радња али шта је иза тога застора? то би сваки хтео да зна.

У тим догађајима пре свега је важно да се зна: шта оће Русија?

Русија т. ј. руска влада оће пре свега да је народи на Балканском полуострву слушају и да не раде ништа што она не би хтела. То је њена главна целъ – а остало је њој све споредно. Али шта би хтела Русија?

1867 г. Русија је хтела рат на Балканском полуострву. Аустрија беше тада растројена, Пруска и Француска у запетом стању – Русија тада имађаше најбољу прилику да реши источно питање,

како је по њу најкорисније. Данас то је са свим окренуто. Пруска и Аустрија стоје наоружане против Русије, Француска сатрвена – очевидно Русији није згодно да сад потеже решење „источног питања“. Отуда ниче њено пријатељство са Турском и њено помирење са владом у Србији. Она жели да одржи постојеће стање у Турској, док за њу не наступе боље политичне прилике.

Рагеник, бр. 68, од 13. XI 1871.

ОБЈЕКТИВНОСТ „ЈЕДИНСТВА“.

„Јединство“ је нашло за добро у 232 бр.⁸⁹ да је најбоље оставити публици да пресуди: је ли „Раденик“ говорио да се наша жељезница неће *никад* рентирати или да се неће рентирати само *првих* година. То је заиста најпаветније што је „Јединство“ могло урадити у тим приликама, у које се тако запекљало. Оно је најпре казало да у том питању „Раденик“ „по свом обичају“ „кроји и изврће“, а сад кад је требало доказати, оно зарад „објективности“ оставља публици „да даље о овом размишља како за најбоље нађе“. Казати коме да кроји и изврће т. ј. оклеветати човека – то је са свим објективно а *доказати њо*, разуме се неспада у објективност. „Јединство“ у претераној љубави к објективности *није стило* да докаже „иљадама примера“ како „Раденик“ заиста кроји и изврће – оно се задовољава само једним. Разуме се, кад ко оће једним примером да докаже *обичај* једног листа да „кроји и изврће“ он сигурно тражи најочигледнији пример између целе иљаде. Тако ради и „Јединство“. Оно наводи пример из једног нашег извештаја са скупштине и заиста налази једно погрешно извешће (ако је доконо може за цело таквих погрешака наћи и више). Разуме се извештаје са скупштине пише *извештач*⁹⁰ а не *уредништво*; извештач „Раденика“ могао је и не чути добро шта се чита у скупштини и написати погрешан извештај, а уредништво могло је не приметити погрешку, нарочито што је могло немати на руци званичне протоколе – то је све могло бити и то се могло десити и дешава се сваким другим новинама; код свију других новина сличне погрешке сматрале би се као *неошичне*, али зарад „објективности“ у „Раденику“ то се мора сматрати као *ошично* „извртање и скрајање“. Тако вели „Јединство“ и ми би га лепо молили да нам саопшти бар један десетак таквих „извртања и скрајања“ из „Раденика“ да бар изучимо његову објективност.

„До душе, вели „Јединство“, може лако бити да су услови наше штампе за њ („Раденика“) неповољни, али за цело они су повољни за све и сваког, који хоће објективности да се држи и да се креће у кругу пристojности и невређања“ – н. пр. ако ко хоће

зарад објективности да пришије „Раденику“ да ради у интересу српских непријатеља – Турске или бечких Јевреја; или да је „Раденик“ „писар потрошњачког друштва“ и да му зато не иде у рачун жељезница – то је све објективно, пристojно и без вређања. А што „Раденик“ неће ништа да говори да ли Влашки устав даје скупштини право да предлаже формалне законске пројекте; што не говори о томе, да ли „иницијатива у законодавству“ значи: право предлагати формалне законске пројекте или што друго; што „Раденик“ не говори о „развитку уставности у Србији“ као сад „Јединство“; што не говори о нашем изборном закону, или о закону штампарском, или о адреси скупштинској и т. д. – то је очевидно његов ђеф, што неће да говори „објективно“, што не уме да говори „пристойно“ и без „вређања“. Тако барем жели „Јединство“ да се његове речи тумаче. И ми остављамо публици „да о овом размишља онако како за најбоље налази“.

Пре но што прекинемо разговор с „Јединством“ да споменемо још један факт његове објективности. У истом броју „Јединство“ је пустило неког дописника из Београда⁹¹ (који би хтео да се изда за сељака ма да плаћа све пољске радове), да обелодани „очевидно отимичне блудње“ (као да блудња може бити отимична!). Исти дописник најпре и најпре – *није разумео ништа од свега што је прочитано*, па је онда оно, што је „Раденик“ узео за пример, из француског живота и један примерни рачун из нашег живота смешао и ставио као основу „Радениковог“ рачуна о користи наше жељезнице за сељаке. Ту своју збрку ставио је на рачун „Раденику“ очевидно држећи се исте теорије објективности као и редактор „Јединства“. У „Раденику“ било је казано у 66 бр.⁹² да средња годишња *зарада* једног сељака (не једне породице, већ само једне произвођачке јединице) износи *једно на друго* 1000 гр. годишње. Ми смо узели ту суму као приближну и довољно тачну за један пример – из ових разлога: кад се узме да једна сељачка породица која има 3-4 радника у кући рачуна се као доста доброг стања ако добије преко године 5-6 иљада ока кукуруза, неколико товара пшенице и вина и другог дохода или ако се, зарад лакшег рачуна све то преведе у кукуруз – до 10.000 ока кукуруза, то је од прилике 4000 гр. која сума не би била мала ни за неке народе, који су богатији од нас. Ако рад деце не рачунамо ни у шта и ако узмемо у рачун мањи број газда, који имају већи приход и далеко већи број сиротиње која још мање зарађује онда није далеко од истине ако узмемо да свака радничка јединица у Србији заради 1000 гроша. И онда *средња дневна зарада* износи сељаку 2 гр. и 30

пара. Разуме се да има дана у години од којих сваки вреди сељаку неколико дуката, у те дане газда – дописник „Јединства“ плаћа код Београда орачу (сигурно са 2-4 вола, и плугом а можда и 1 помоћником) 1 дук. цес. косачу 16-20 гр. копачу 12-14 гр. и т. д.* Али има дана који сељаку невреде ништа. По рачуну самог газда-дописника има преко године 165 дана (кад година није преступна) у којима он ништа не ради (то је по његовом рачуну 10 пута толико, колико треба да се пешке оде и дође од Београда до Алексинца). Но питање је: колико дана има у години који сељаку вреде неколико дуката или колико дана у години има у којима газда-дописник плаћа своје ораче, копаче и косаче по онако високој цени? Такође: колико пута има сељак одиста потребе да путује пешке од Београда до Алексинца (што смо ми само ради примера узели) на каквом растојању обично путује сељак и у које дане? О томе разуме се газда-дописник не води рачуна као ни уредник „Јединства“ који налази задовољство да своју публику части ћаскањем.

Да објасњавамо на ново по чему ми држимо да је жељезничка брзина непотребна нашем сељаку, држимо да није потребно. Сваки који је хтео, могао је то видети из онога што смо до сада казали о тој ствари.⁹³ У каквом одношају стоје „рачуни“ између писара потрошачке дружине и српске жељезнице – није нам познато. Толико можемо поуздано уверити газда-дописника да „Раденик“ није писар никакве дружине; а за писара потрошачке дружине⁹⁴ знамо да је бар толико паметнији од газда-дописника „Јединства“ *што не говори никад о стварима о којима нема појма.*

* По унутрашњости н. пр. у Тимоку плаћа се у то доба косачима, копачима и др. и по 2 и по – 3 гр. с раном или 5 гр. без ране. То су нам казивали газде, који сами плаћају своим надничарима. Но по надничарској плати ми нисмо рачунали ни зараду ни дангубу сељака.

Раденик, бр. 69, од 16. XI 1871.

БЕОГРАД 17. НОВЕМБРА.

У 68 бр. ставили смо питање: како ми стојимо у данашње време, кад се цела Европа оружа за бој.⁹⁵ Ми смо тамо наговестили да наш политични рад зависи од политике Русије, а Русија бар за овај тренутак жели да одржи ред у Турској царевини. Али ми смо у томе одговору оставили једну празнину. Ми нисмо ништа казали: шта жели народ у Србији? Како је „јавно мњење“ у Србији према миру и рату?

Ми смо више пута слушали изјаве и у нашој штампи и на скупштинама да је Србија готова да испуни „своју народну мисију“, да ослободи своју браћу и т. д. Према овоме могло би се помислити да је у Србији народ вазда готов и одушевљен за рат, који би донео ослобођење и јединство српског народа. Али кад се погледа мало даље иза ових изјава, које више или мање имају званичну форму, опажа се да је јавно мњење у Србији непокретно и у овом народном питању као и у свима другим.

У данашњем друштвеном поретку, у сваком народу, огромна већина људи брине се само о својим свакидањим потребама тако је разуме се и код нас. Мањина људи бави се тако званом „општим стварима“. Она проповеда своја начела и ради да их оствари. У тој мањини образују се партије т. ј. групирају се људи једног уверења, који желе да се утврди извештан поредак у друштву, или да се нека општа народна цел достигне или ма шта друго што се тиче унутарњег живота народног или одношаја спрема других народа. Ове партије образују јавно мњење т. ј. задобијају за се велики број присталица, који им даје моралну и материјалну превагу над партијама противног уверења и то им даје често моћ да остваре своја начела. Догађа се да је јавно мњење на страни једне партије, али је организована снага у власти противне партије, у том случају ова последња држи физичном силом оно стање у народу, које жели. Али се тада рађа борба између те партије и оне прве и пре или после партија која је за себе задобила уверење већине и снагу моралну, добија материјалну снагу и надвлађује другу партију.

Свакојачко код свију народа код којих је јавно мњење задобило неко значење, бар се опажа рад, борба између партија да се јавно мњење задобије за ово или оно начело или правац.

У најопштијем и најважнијем питању за нас, као што је питање ослобођења и јединства српског народа, *нема никакве партије, која би изнела извесно начело и извесан програм како да се то изврши*. Као што је познато кабинет министарски код нас немењају се никад због неких начелних разлика. Обично чланови сваког кабинета, кад сиђу са својих столица, постају „опозиција“, надевају на се какву „либералну“ или „народно-патриотичну“ маску и интригирају да се дочепају опет власти. Циљ је њина власт а не што друго.

Наша журналистика није била никад толико независна да је могла да образује јавно мишљење. Нарочито у овом најважнијем питању она је морала само да понавља опште патриотске фразе. С тога, управо рећи, код нас не постоји никакво јавно мњење о српском ослобођењу. Може се наћи међу старцима који памте рат за српско ослобођење, још људи који озбиљно помишљају на ослобођење своје и своје браће од турског господарства; сувремено колело у Србији мисли на то управо толико колико мора т. ј. у приликама где се од њега што тражи на ту циљ. У тим приликама проспе се обично неколико патриотских фраза, па се опет све оставља на не одређено време и не одређене догађаје.

Ми нећемо овим да кажемо да наш народ не жели ослобођење своје браће. Само просте жеље нису ништа, јер сваком је човеку природно да жели да се други људи ослободе од насиља а још више кад и сам то осећа. Но ми тврдимо да код нас не постоји јавно мњење као *једна активна сила* која би све поједине личности нагонила да раде у извесном правцу. То се показало 1862 год. у борби између Турске, Црне Горе и Херцеговине; 1866 г. приликом рата Аустро-пруског и устанка у Кандији и 1862 год. приликом устанка у Боци. Јавно мњење у Србији за ослобођење и уједињење српског народа беше у свим тим приликама сасвим непокретно. Никакав ни најмањи покрет не би у свој Шумадији, који би показао да ту живи народ слободан и моћан да створи нову српску државу. Па не само то већ никакво лично јунаштво, никакво приватно пожртвовање, за велико дело српског народа *које би вредно било да се спомене*, не показа се у овој земљи, која се ослободила само јунаштвом и пожртвовањем свог народа.

Све те чињенице показују очигледно да у Србији нисмо у главном спремни за велику „народну мисију“, нема образованог јавног мњења, које би вазда било управљено на једну циљ и давало

правац политици. А без њега наша политика у нашим најважнијим интересима вазда ће зависити или од политике Аустро-угарске или од политике Русије или ма какве друге велике силе.

Рагеник, бр. 70, од 18. XI 1871.

ОПОЗИЦИЈА И СЛОБОДНА ШТАМПА.

На нашој законодавној скупштини ове године беше реч и о нашем закону штампарском. Неки скупштинари беху мишљења да наш закон штампарски сувише стешњава слободу исказивања мисли. Главни њиови разлози беху прво: што је штампар одговоран за све списе, који изађу у његовој штампарији и друго: што полиција прегледа списе пре но што изиђу на јавност. Други скупштинари на против беху мишљења да је наш штампарски закон сувише благ и да га треба још поштрити тиме, што би се за уреднике узела кауција од 1000 дуката. Резултат целе дебате беше тај, што данашњи закон остаде неизмењен.

Неке наше овдашње „колеге“ не моглоше своје срцу да одоле, те по својој жандарској дужности одма истакоше „претераност извесног дела наше штампе“ која је изазвала срцбу „народа“. Ми разуме се признајемо ту кривицу т. ј. признајемо да смо ми изазвали „известан део нашег народа“ да на скупштини устане против претераности „извесног дела наше штампе“. Наоружани овим смиреним признањем ми смо узели да напишемо ово неколико речи о опозицији и слободној штампи.

Под опозицијом у опште разуме се партија у држави, која се не слаже са постојећим стањем државе – било што се не слаже са личностима, које врше државне послове и то се зове *ојозиција лична*; било што се не слаже са појединим законима и установама или у опште са постојећим поредком у земљи – то је *начелна ојозиција*. У данашње време свака лична опозиција нерадо изилази са својом правом бојом, већ обично узимље као маску неко начело, те с тога свака опозиција већином *изгледа* као опозиција против постојећих закона – као опозиција начелна.

Има државника који веле да је свака *начелна* опозиција *корисна влади*. Јер, веле, опозиција износи мане државне управе, или мане државних закона; тиме даје прилике влади, да те мане уклони и тиме избегне незадовољство народа.

Нема сумње да је таква опозиција корисна влади – очевидни је пример томе енглеска влада и њена опозиција. На њу се обично и позивају сви државници.

Али кад се погледа мало дубље у прави одношај ствари, види се да то начело није увек истинито. Има влада, које су чврсто везане за извесни поредак у друштву. Према томе опозиција користи влади само дотле, докле она задржава у *основу истии друштвени поредак*, при коме иста влада може да опстане, а тежи само да неке мане и злоупотребе у томе поретку уклони и поправи. Н. пр. у Енглеској обе знамените партије Торијевци⁹⁶ и Вигијевци⁹⁷ у основу хтели су исту друштвену систему. Племство по крви да влада над земљом и народом сељачким; племство новчано да влада капиталом и радним светом у варошима, а оба заједнички да деле политичну власт у земљи. Између њих било је борбе око тога колики ће део власти припасти овоме или ономе. Народу т. ј. радницима у селу и вароши обе партије попуштале су толико колико су морале, да се „прост народ“ не побуни. Зато чим су се јавиле нове партије као Чартисте⁹⁸ и Фенијанци⁹⁹ у пређашње време, а сада Интернасијонала, које оће да униште постојећи спајиски систем, темељ енглеске краљевске владе, влада је видела да је то опозиција *нејријателска* влади.

Чартисте и Фенијанце влада енглеска вазда је гонила оружаном руком. За њих она је укидала и слободу штампе и личну слободу – за њих никако није признала да су „корисни“ влади, ма да су били *најначелнија* опозиција.

Тако исто у Француској, чим се јавила права начелна опозиција 1789 г. која је хтела да уништи племство, да одузме спајилуке од свештенства, да ослободи народ од спајиске системе, да му да земљу, коју су му спахије заузеле и т. д. одма се породило сукоб између опозиције (уз коју је пристала већина народа) и владе. Тако н. пр. данас у Француској партија која н. пр. оће промену политичне системе (да неговоримо о социјалним реформама) као што је *права рејубликанска партија*, која оће да уништи бирократски систем владе и да преобрати Француску у савез општина (као што је био Делеклиз и друге комуналистe), мора имати вазда против себе на 1 цео милион чиновника грађанског и војеног реда, т. ј. онај део људи који је састављао владу у Француској и за време Карла X, за време Луја Филипа и за време Наполеона III и у садањој Тјеровој републици.¹⁰⁰ Та класа људи добија свој насушни леб (а разуме се и своје господство) при данашњем поретку. Разуме се да њој мора бити непријатељ свака опозиција, која оће да измени државни строј при коме она постоји.

Управо ми оћемо да докажемо да је права начелна опозиција управљена вазда против оног поредка који у држави или у дру-

штву постоји; и по томе влада, којој је опстанак везан *само за извесћан* државни или друштвени поредак мора бити непријатељ такој опозицији. Барем њени интереси (као што се у обичном говору узимље значење „интереса“) стоје у судару са радњом опозиције.

Сасвим је друго нешто кад се говори о томе да ли је начелна опозиција корисна народу. Очевидно то зависи од тога какав поредак она жели да постави на место оног што постоји. Очевидно је н. пр. да је она опозиција у Енглеској која тежи да уништи спајску владу или она у Француској, која тежи да уништи бирократски систем од користи народу. Али разуме се опозиција може тежити да постави још нешто горе н. пр. клерикална и легитимистична партија у Француској, која оће да поврати владу „по милости божијој“ заједно са старом спајском системом.

У свима борбама између владе или партије, која брани постојећи поредак у друштву и партије опозиционе, штампа је вазда једно од најважнијих оружија. Штампа је у исто време отворен мегдан на коме се најбоље познају свачије тежње. Природна је ствар да она партија, која одиста тежи највећем добру народа, пре или после добија највише присталица у народу и добија снагу да оствари начела што их проповеда. Слободна штампа мења цео склад мисли грађана, она им показује друго стање и други поредак, који боље одговара потребама и достојанству народа, и учи народ како ће да замени стари поредак, новим. Људи који су срасли са неким поредком – који у њему виде намирене своје потребе и своје достојанство, инстинктивно не трпе да се проповедају нова начела. И ако не могу да се одупру моралном снагом продирању нови мисли, они се лађају средстава која им постојећи закони дају – па просто забрањују да се слободно говори.

Али обично груба сила не помаже или помаже само за кратко време. Свет „и опет се креће“ као што је казао Галилеј. –

Рагеник, бр. 71, од 20. XI 1871.

БЕОГРАД 26. НОВЕМБРА¹⁰¹

У животу европских народа има једна појава, која заслужује особиту пажњу сваког човека. То је очевидно опадање моралности у тако званој „вишој“ „образованој“ класи. Људи који немају друге цели у животу, но само да задовоље своје грубе, животињске нагоне, или да задовоље своју сујету, славољубље или жудњу за влашћу над другим људима – очевидно, такви људи немају ни искре оног осећања, на коме се оснива опстанак друштва, а то је: љубав и симпатија према другим људима. Људи који убијају стотинама иљада људи да задовоље своје ниске страсти, који углупљују и развраћају цео народ разним кајишарским законима и установама зато, да би га могли пљачкати и тиранисати, ти људи заиста показују да су код њих морални осећаји изумрли.

У данашњој „вишој“ класи европској заиста примећавамо све оне појаве. Па не само то. Умно гласило више класе т.ј. њена штампа, даје нам доказа, да је разврат у свима човечанским осећајима достигао тако исто громадних размера као што је моралност пропала. У данашњој европској штампи најгрознија злочинства називљу се правicom и врлином а највеће врлине злочинством. И то не из незнања (то би значило само неразвијеност моралних појмова) већ са свим *намерно, оћимично*. Они лажу, црне, каљају, подмеђу, хвале, уносе – у опште терају свој пашквилантски посао са највећом ладнокрвношћу и највећим цинизмом, имајући вазда пред очима извесну цель: *изврћати и истину* – лагати и обмањивати вечно све оне, који су глупи па верују.

Љубав према истини и стид од лажи ове елементарне врлине, које се поштују још код првобитних дивљачких народа, ишчезавају непрекидно код „образоване“ јевропске класе а нарочито њених публициста.

За доказ томе имамо да споменемо неколико чињеница, у којима се у последње време најбоље огледа ступањ моралности европске штампе.

Пошто је повраћен „поредак“ у Паризу, познато је сваком читаоцу новина шта је било са бунтовницима.¹⁰² На 30.000 људи,

жена и деце поклано је и поубијано на улицама париским а скоро толико исто побацано је у тавнице – а кад су се ове препуниле у морске бродове – и стављено под војнички суд. Цела европска „образована“ штампа поздравила је верзаљску владу као спаси-тељку „цивилизације“ од варварства, и Тјера као најплеменитијег човека у целој Француској. Незадовољни са убиствима у Паризу „образована“ штампа проповедала је истребљење свију „бунтовника“, „комунаца“ и „паликућа“ по целом свету, она је позивала све владе да се сложе против општег непријатеља „човечанства“ и цивилизације. Она је прогласила за злочинце све оне људе, који се *сипарају, да својим радом осигурају себе и своју породицу, а не да хране лењшићине и гојоване*. Заиста законодавства у Француској, Италији, Шпанији и Немачкој прогласише за злочинце све раднике, који се договарају и раде да се спасу свог несрећног ропског стања. И још је више беснила европска штампа! Она је трпала у ред злочинаца све оне, који су се само усудили, да у данашњем радничком покрету у Европи виде шта друго, а не просто разбојништво! Тако је све било тако рећи до јуче. Њена нечувена подлост у тој бесавесној агитацији најбоље је мерило њене прекомерне страшљивости за свој паразитски привилегисани положај.

После неког времена кад је војска и полиција у Француској узела опет власт у шаке и својим начином погушила све „незадовољнике“, европска се интелигенција мало повратила од страха. Она је сад добила прилике да покаже своје сићушно пиљарско великодушије. То је такво великодушије, као кад неки зеленаш који је опљачкао свет и стекао неколико иљада дук. жртвује 10 дук. ц. „на сиротињу“, да му се име проноси по новинама. На једаред европска штампа поче да открива у редовима комунаца, који беху под судом, и *племенитије* људе! Међу „злочинцима“ јавља се наједаред Росел – несрећни племенити Росел који је само по незнању дошао у ред комунаца! Осим Росела било их је више, у којима је европска званична интелигенција на једаред открила „племените“ људе као што су били: министар финансије Журд чија је жена прала кошуље своје и свога мужа за време његовог министровања у комуни; Елизе Рекли члан географског друштва и један од најврснијих научних радника француских; вештак Курбе и многи други. За све њи пустила је европска штампа по који уздах сажалења, што су запали у „рђаво друштво“ али они сви беху кажњени „блажије“, те штампа не имађаше прилике да своја осећања искаже. Али код Росела она је добила прилике да се расплаче своим крокодилским сузама и да целом свету раструби своју великодушност и нечовечност „версаљске владе“. Она иста штампа, која је пујдала версаљску владу на сва грозна дела; која је иста дела, тако рећи до јуче, обасипала похвалама – на једаред ужас-

нула се своје сопствене подлости; она оће да се сакрије под маском великодушнија; она несме да призна да је њена низост и подлост један од главних саучесника у убиству Роселовом! Заиста незна човек шта више да презире: да ли њену пређашњу страшљивост, којом је изазвала крвава злочинства версаљске владе, или данашњу подлост, којом се извлачи из саучешћа у злочинству и трпа се у редове великодушних правичних судија!?

Ове су чињенице из великог друштвеног потреса у Француској, веома оштре и громадне по свом значају, па свакоме падају у очи. Но цео политичан живот европских народа показује у најобичнијим свакидањим појавима, деморализацију „више“ класе; управо то је постало тако обично и „природно“ да европска интелигенција и не опажа своје морално труљење. За пример да узмемо Германију, ово ново царство „страха божија и правог морала“, као што се је она сама званично крстила. Позната је ствар да је Германија узела од Француске 5 милијарда контрибуције. По свима човечанским појмовима о својини и праву то је *пљачка*. Али по појмовима европске интелигенције то није пљачка, јер је званичним путем извршена. Али што је најглавније: мастан део од те пљачке поделили су вође ратничке – *а сви намети на народ остали су исти*. Војнички буџет још је увеличан а у Берлину по званичном полицајском извешћу *има 40.000 бескућника* (осим јавних женскиња), *који напасају и пљачкају људе у сред дана на улицама берлинским*. Измучени и разорени народ хтео би да одане мало после онако грозне кланице у Француској, али законодавна интелигенција решила, да се војничко стање продужи *још за три године*, јер као што је казао министар Делбрик најдаље за три године *неизбежан је рат с Француском*. Разуме се да ће тај рат спремити опет нов рат и тако редом до страшнога суда. То је са свим „природно“ и јункерски патријотизам не може ни да помисли, да је то клање и убијање људи гнусно и не морално.

Напоследку да споменемо још и последњи белгијски шкандал, услед кога је променуто министарство. Пре неколико година нека промућурна глава Лангранд, смисли како није праведно да сви новци, који представљају народну зараду, теку у џепове чивугске па науми да исте новце обрати у православно-католичке џепове. У договору са клерикалном партијом у Белгији он склопи дружину и почне да издаје акције, без икаква јемства. Банкирски свет разуме се не прими те ваздушасте акције, али клерикална партија узме на се да их растуре код сељака. Заиста сељачке „крвавице“ потеку у хришћанске џепове Лангранда и кумпаније. Сам папа Пије благослови посао Лангранда у својеручном писму и овај са папским благословом продужи своју пљачку до краја. Кад је требало плаћати проценте или исплаћивати старе дугове, они су

испуштали нове акције и т. д. Да би им овај посао ишао лакше за руком они су својим новцима протурили сами себе у скупштину; министарство је такође дошло из клерикалне партије и сад су они продужили на очима владе своју пљачку до – банкротства. Кад су банкротирали они су исплатили особе разног положаја разним процентом од 50% до 30% (разуме се сиротињи најмање) задржали су мудро награбљене милијоне и своја велика места. На послетку влада белгијска хтеде да постави једнога из те кајишарске кумпаније за *губернатора*! Ову прилику хтео је да употреби један од бивших министара – Бара, да подметне ногу клерикалном министарству и – он изнесе пред скупштину све каишарлуке исте кумпаније у којој је био умешан новопостављени губернатор. Разуме се, клерикална већина одржа победу над либералним министром у оставци. Али либералци пренеше – борбу „на улицу“. Купци, великокупци и други солидни грађани бриселски, „обукоше нове аљине“ (као што вели бриселска „Либерте“)¹⁰³ и пођоше да праве демонстрацију. Краљ је на послетку попустио „јавном мњењу“, примио је оставку старих министара и место каквих друштвених рефорама, које би спречиле да се таква бестидна пљачка не догоди позвао је нове, тако исто клерикалне министре као што су били и пређашњи, но који нису још успели да начине какав јаван шкандал. Тако се свршила знаменита буна у Брислу, која се по својој смешноћи може мерити само са чувеном пиварском буном у Минхену.^{103а} Либерлано осећање европске штампе оста *задовољено*, јер је добродетел – у *виду нових клерикалних министара* – тријумфирала над пороком! И онде где „виша“ класа оће да узме неку „моралну позитуру“, она сама себе исмева.

Као што смо рекли: примери што их наведосмо за Германију и Белгију са свим су обични и свакидањи. Управо сувремена историја „више класе“, није ништа друго, до низ сличних појава. Сваки, који прати сувремене догађаје историске, увериће се да данашња виша класа иде управо оним путем, којим је ишла владајућа класа Римска у свом моралном пропадању. Разуме се, кад изван друштвени строј дође до тога апсурда, да сам гуши оне основе, на којима је друштво подигнуто, онда је знак да је то тај друштвени строј на крају пропасти. Пре или после ново друштво, које се већ рађа у Европи, подићи ће нову зграду на развалинама старе.¹⁰⁴

Рагеник, бр. 74, од 27. XI 1871.

ЕКОНОМСКА КРИЗА.

Новчана криза траје код нас још једнако и продужава се већ више од годину дана. Наш новчани свет увераваше једнако да је томе узрок оскудица новчана на великим светским пијацама, јер је веле сав звечећи новац покупљен за исплату 5 милијарда, што их Француска дугује Прусској, па је отишло у Пруску државну касу. Као што је познато, новчана криза код нас започела се је много раније, но што је Француска почела да плаћа свој ратни дуг. А осим тога велике новчане пијаце већ су се увелико поправиле, а код нас крајње напрегнуто стање траје још једнако и још му се не види свршетак.

Очевидно да код нас новчана криза мора имати неког унутарњег узрока у нашем економском организму. Спољни узроци могли су у неколико повећати зло, али главна је болест унутарња.

Ми смо говорили раније у нашем листу да код нас увек настаје новчана оскудица чим је година неродна.¹⁰⁵ Ни један народ не може да троши више но што производи. Све производе, које народ донесе са стране мора исплатити производима својих руку. Новац је само посредник, који често сакрива праву радњу т. ј. мењање једне врсте рада са другом врстом рада. Ми све производе исплаћујемо зарадом нашег сељачког света. По томе је са свим природно, да чим година непонесе, код нас мора бити економска криза. Новац неутиче у народ и народ мора да ограничава своје потребе, па некупује ништа, што му није преко потребно. Пазари стају. Трговци седе беспослени; они коју су навукли еспапа са стране на кредит не могу да одговоре кредиторима, јер им еспап лежи непродат или продат је али на веру, сељаци, који су морали да продаду сву своју храну, да исплате порезу или друге раније дугове, траже сад новаца (или хране) у зајам, да се изране до идуће године; настаје опште трачње и тражење новаца у зајам. Криза је новчана већ готова, чим постоји криза економска – чим народ непроизведе толико колико му треба за потрошак. Спољне ван-

редне прилике могу само утицати да новчна криза буде осетљивија, али код нас се и без тога новчане кризе периодично поторавају.¹⁰⁶

Тако је стање код нас. *Никакве банкарске ојерације не могу њојме њомоћи*. Болест је економска много дубља, но што је свађају обично новчани лекари. Новчана помоћ нашем трговачком свету од стране државе, помогла би да не буде неколико банкротства; али она не може смањити цену на лебац, која једнако скаче, и која најтеже пада оној сиротињи, која ради а не тргује. Напротив изгледају да ће лебац до новог жита, још већма поскупити. Тако се не може спречити да се сељачки свет не задужи до гуше. Ово болесно стање продужиће се и даље и ако се поправи, за кратко време повратиће се опет.

Такав је закон економског развитка код нас. Он се не може изменити никаквим *оделитијим* мерама па биле оне државне или приватне. Ево на прилику беше код нас започело удруживање произвођача – удруживање занатлија. Нико није радије од нас дочекао овај нови покрет у нашем народу.¹⁰⁷ Али ево занатлијске дружине пропадају једна за другом. Опанчарска дружина растурила се; кројачка и обућарска – пропале. За њих не беше земљишта код нас, јер не беше код њиних чланова главних услова за заједничку производњу; *образовање и њошћење*. Чланови нити су умели да свате своју узајамну корист нити су умели да одрже ред, слогу и узајамно поверење, што је преко нужно за заједничку радњу. Они су се држали оног моралног принципа који код нас влада у свима друштвеним одношајима: ради што можеш мање, а гледај да дограбиш што можеш више. *Образовање и поштење* не може се створити никаквим приватним упињањем кад се сва друштвена система томе противи. Ово што важи за наш занатлијски свет у престоници београдској, важи још сто пута више за ону масу српског народа, која је остављена да прође кроз горку школу муке и патње док не допре до најмањег зрачка светлости и истине.

Државне мере као што је н. пр. жељезница помажу још мање. То је тако исто, као што неки доктори прописују болеснику, (путовање у Ницу или Кајиро ради лечења, а он покварио желудац и плућа од хрђаве ране, стана и одела т.ј. од сиротиње).

Па шта мислите ви о нашој економској кризи? запитаће читаоц. Ми смо казали шта смо мислили: она ће се продужити – док се не сврши; а кад се сврши доћи ће опет и тако редом. Па зар томе нема лека? Разуме се да има, али ми нисмо позвани да о томе говоримо, па зато ћутимо. Неки наш пријатељ говораше нам више

пута да чланци у „Раденику“ изгледају као неки „уводни“. У њима се почиње нешто да говори па све остаје несвршено и недоговорено. Заиста је тако. А тако ће и бити још за дуго – докле год свет неосети да му је потребно по кад-кад да сам употреби свој мозак и да промисли о свом стању. А дотле ми неможемо ништа друго радити но да га на то опомињемо.

Раденик, бр. 75, од 29. XI 1871.

БУНА И РЕВОЛУЦИЈА.

Пре неколико дана донесе „Јединство“ допис из Загреба¹⁰⁸, у коме се претреса „Радениково“ мишљење о Раковачком устанку у војеној граници.¹⁰⁹ Дописник „Јединства“ пребацује нам што смо фалили странку Старчевића¹¹⁰, а кудили велику народну странку. Ми нисмо никако наумни да водимо препирку са дописником о једној или другој странци, па не би никако ни повели реч о томе, да није дописник истакао једно начелно питање а то је: да ли ваља одобравати буне, које су започете без икаква изгледа на успех, само тога ради што су то „буне“?

Дописник као да то приписује „Раденику“ у грех, зато ћемо да изречемо наше мишљење у опште о бунама и револуцијама, које често потресају друштвени строј код неких народа.

Друштво човеково „држава“, не ниче по неком „општем договору“ као што су мислили неки наивни сањачи; нити сувремене државни строј код свију народа постоји по „вољи народној“. Прво друштво човеково поникло је несвесно; човеку је било нужно, зарад набављања свакидашњих потреба, да живи у друштву па је почео да живи. Али на одношаје појединих чланова у друштву утицали су многи, веома различити узроци као: клима т. ј. облик и производност земљишта, пол, старост, физичка јачина, памет, породичне свезе, богатство и т. д. Зато у различним људским друштвима видимо веома различите одношаје међу људима. Негде се жена и породица сматрала као својина мужевљева и он их је могао продати по својој вољи. Негде се сви људи једне државе сматрају као својина једног човека, као што су биле некадање азијатске царевине; у њима су владари располагали неограничено са животом и имаовином својих поданика. Негде таку исту неограничену власт имају више породица; негде је народ подељен на неколико сталежа од којих сваки има неке повластице према *риши*, која се бави „грубим“ телесним радом; а негде једна раса или један народ сматра други покорени народ као своју имаовину и сваки члан владалачког народа држи себе за господара над сваким чланом покореног народа.

Сви ови различити одношаји поникли су услед дуге борбе и трвења између појединих чланова друштва и између појединих породица и сталежа. Ти одношаји нису никад били стални, већ су се непрестано мењали и мењаће се непрекидно и у будуће. У свима тим непрекидним борбама огледа се један *ошши закон човекове природе: сваки човек најволе себе*; услед тога сваки тежи да нико нерасполаже с његовом личношћу и његовом имаовином – то је први услов, да би човек могао по својој памети устројити *своју срећу*, што је целъ сваког човека.

У друштвима где су неки људи, или неке породице, или неки део народа, организовали владавину над животом и имањем другог дела народа, без његовог *свесно* изреченог пристанка, вазда се јавља опозиција у том покореном делу народа. Опозиција се најпре јавља од појединих људи, који су развијенији од остале масе, који осећају своје ропско стање па не могу да га сносе.

Тако су се јављали српски ајдуци за све време турског господовања. То је била прва опозиција против друштвеног стања, које је створено и одржавано силом. По „цивилизованим“ појмовима европских легитимиста, ајдуци који су убијали порешције, аге, субаше и осталу „закониту“ власт турску, били су бунтовници против „законитог поретка“ у Турској држави. Јер је по појмовима турског народа и по појмовима огромне већине покорене раје, власт царска била је са свим *законити*. Али српски ајдуци не поштоваху ту законитост. Не рачунајући на какав успех они лично нису могли да трпе турску тиранију над собом, остављали су кућу и породицу, па су одлазили у гору да освете своје јаде и јаде целог српског народа.

Они нису успели да сруше турску власт; они може бити нису ни помишљали на то, већ су се „бунили“ просто да задовоље своје лично осећање – своју мржњу против насилника; па опет српски народ није их називао „бунтовницима“ већ их је опевао као своје јунаке и ослободитеље.

Заиста тек кад се у једном покореном народу појави много људи, који по свом личном осећању не могу да трпе насиље, онда је тек могућан заједнички рад за ослобођење од тираније: преврат или револуција. Српски ајдуци учествовали су у свима ратовима Аустријанаца против Турака; они су били језгро својевољаца (Фрајкора)^{110а} који су подизали неколико устанака у српском народу до свршетка прошлог века. Све су то просте буне без икаква изгледа на успех. Па и како су могли синови сиротиње раје, која је проживела у ропству 400 година, помислити, да се може уништити турско господство! Па опет су се бунили и ти ајдуци и „бунтовници

против законитог поредка“ у Турској царевини, започеше српску револуцију 1804 год. без опредељене наде и изгледа на успех, страшећи се Султана и тражећи заклона код њега против „зулумћара“.

Да није било оних првих бунтовника – ајдука, који су већином погубили главе у бојевима или изгинули на турским кочевима, не би било ни српске револуције ни данашње српске „слободне државе“.

Ето како ми разумемо опозицију с оружаном руком, буну или устанак појединаца против неке државне системе. Њена правда не мери се по успеху, већ по томе: каквим је побудама изазвана и каква јој је цел. Сваки је такав устанак *природан, неизбежан*, дакле законит, чим је изазван насиљем човека над човеком и чим је управљен на то да се слобода личности утврди. Такви оделити ма и безуспешни покушаји показују да у томе народу робовање није угушило у свима људима осећање човечанског достојанства и прво човеково право: властитост од себе самог. Незаконита је само она буна, која је управљена на то да обори установе, које ујамчавају народну слободу, као што је н.пр. буна Наполеонова 1851. год. или све буне Дон-Карлоса у Шпанији.¹¹¹

То је што се тиче моралне оцене буне и револуције. Но неки пребацују буни као да она смеће „природном развиту“ слободних установа. Пре свега доказано је, да се буне само онде дижу где нема слободе но где постоји „природан развитак“ тираније. Код тих народа само се оружаном руком отимље слобода од угњетача. И то је „природан развитак установа“, а да није људи, који жртвују својим животом, само да изреку протест против насиља, по „природном развиту“ ту би могла комотно понићи китајска империја или нешто још горе.

Ми Срби имамо о томе примера из живота нашег народа и сувише. Од свију српских племена што су подпадала под турску власт, најпре се ослободила Шумадија, где је било највише буна „без успеха“. У данашње време најслободнија су она племена у Ерцеговини, која су се најчешће бунила и највише гинула од турске силе. Напротив у Босни, Македонији и Бугарској, где је било најмање буна, народ је највише утучен и најмање способан за револуцију и слободу. Устанак у Боци учинио је више за народну слободу но сва опозициона радња „народне странке“ у Далмацији.

С тог гледишта ми смо сматрали устанак у војеној граници.^{111а} Ми смо држали да „владини тајни агенти“ служе владама с тога, што желе да најлакшим начином нађу „леба без мотике“, дакле да они немају обичај да жртвују живот за владину потребу. Али што је најглавније ми нисмо главно имали у виду личности Старчевића, Кватерника и другове, већ само стање ствари у во-

јеној граници тј. насиље маџарске владе против *коџа је сваки усџанак законити*. Ми осуђујемо држање народне странке хрватске у тој прилици што такве покушаје називље „незаконитим“. Ми осуђујемо вечито позивање опозиције хрватске као и српске њиове услуге учињене престолу 1848 г. и њено лојално држање спрам династије.

Ако би се по томе ценило: заслужује ли један народ да буде слободан или не? онда би могли смело да кажемо да су Срби и Хрвати својим „лојалним“ држањем спрам дома Хабсбургског показали, да нису достојни слободе. Напоследку из целог држања и опозиције велико-хрватске народне странке закључујемо, да она жели место *маџарске* владе – Хрватску владу т.ј. жели да њени људи дођу на владу, али не помишља озбиљно на ослобођење свог народа.

Кад се један народ налази под притиском насилника, који не поштују права други људи, па ни саме законе, на којима се оснива њиова владавина, онда нема другог пута да се народ ослободи него: револуција; а оделите буне спремају револуцију боље но ишта друго.¹¹²

Рагеник, бр. 76, од 2. XII 1871.

„НЕОБИЧНИ ЛЈУДИ“

У догађајима Париске комуне искрсоше многи тавни и неизвесни људи, који тедоше својим раменима да покрену свет из обичног колосека. Паметни људи назвали су их будалама; благонамерни грађани називали су их злочинцима; војнички суд осудио их је на смрт или на робију. Па опет одма после њихове смрти, исти благонамерни и мирни грађани, исти „паметни“ људи, кад видоше како спокојно умиру ти „злочинци“, не моглоше да прикрију своје неотично чуђење и дивљење него изрекоше јавно: ово нису ни обичне будале ни обични злочинци – то су „необични људи“.

Ми нисмо говорили ништа о личностима, које су имале главне улоге у Париској комуни, од којих су двоје у последње време погубљени, нити сад оћемо да говоримо о њима. Јевропска штампа, која је сад наједаред почела да мења своје мишљење о људима Париске комуне (од које позајмљују своје мишљење и наше публицисте)¹¹³ побуђује нас да кажемо неколико речи у опште о „необичним људима“, који се веома често појављују у животу свију народа.

У обичном животу називље се поштеним, сваки онај грађанин, који не чини никоме ни зла ни добра; који не краде, не лаже, не сплеткари – уопште, коме општинска власт може у свако доба издати уверење да је „поштен“. У обичном животу човеку је главно да мирно и задовољно проживи, да се окући и да осигура своје потомство; па му је најважније, да га нико у томе не смета, ако га неће помоћи. Према тој првој потреби својој, човек је удесио меру за поштење и непоштење.

Али има тренутака, како у животу појединих људи, тако и у животу читавих народа, где човек не може да живи „мирно“ и „задовољно“, гди се човек гуши под притиском своје *несреће* или туђег *насиља* и тада му није довољно обично, свакидање поштење; тада му је нужна фактична помоћ другог човека која је вазда

скопчана са жртвама тога другог човека. А кад је веома много људи или цео један народ у невољи, онда треба веома много људи, да се жртвују, те да се остали спасу од невоље.

И заиста се јављају код свију народа људи, којих тишти туђа несрећа, који воле сами да подносе зло но да гледају туђе и они мисле и раде дан и ноћ, како ће да помогну другим људима, не обзирући се на све муке и патње, којима излажу себе, а често и своју породицу. Таквих људи има од сваке струке: књижевника и војника, природњака и богослова, фабриканата и простих радника. Они проводе цео век у борби да открију неку људску заблуду, која им не да да се ослободе од неке тираније, или се боре с оружјем против насиља наметнутих господара, или гину радећи да открију неки природни закон, који би дао снаге да се користе природом; или оће да васпитају људе, како ће бити поштенији и живети у братској љубави или да им осигурају свакидањи леб, без чега је немогућан живот, а камо ли какво друго благо у животу и т.д. Код свију тих људи има једна општа црта, која их све карактерише и која их ставља у један разред: „необичних људи“. А то је: код обичних поштених људи сваки пут је „ближа кошуља него аљина“, а код њих је ближа аљина него кошуља – са свим наопачке. Мирни људи гледају да унапреде свој посао, а они вазда теже да туђи послови буду напредни, ма њиови пропали. У опште то су људи, који целог свог века исправљају „криву Дрину“. А што је најчудније они то не раде из каквих „себичних“ рачуна, као што се узимљу обично себични рачуни н.пр. да се обогате, да се дочепају власти, да се освете својим непријатељима, или да се ожене „добром партијом“. Не – они просто налазе задовољство у томе, што су учинили нешто „добро“ за друге људе. Зато их свет и називље будалама и занешењацима.

Па и како да нема свет право. Дobar грађанин треба да гледа свој посао. Он може викати против насиља и неправде – у четири ока; може се борити против њих – језиком; али кад се захте од доброг грађанина дело – жртве, онда он разуме се треба да огледа свој рачун т.ј. да ли се „жртва“ наплаћује? Та ко је луд да се жртвује за бадава?

Па опет се неки људи жртвују. И да није тих будала и занесењака куда би био свет данас? Гомиле народа биле би робље свога незнања и сујеверја, робље сиротиње и што је најгоре и најосетљивије – робље неколико власника, Без њих земља би се упарложила и усмрдела. Они су „со соли земаљске“ као што је у св. писму казано за пророке.

Ми смо хтели да пишемо с иронијом овај чланак, али нисмо могли да издржимо до краја. Зар то није и сувише грозна појава, што се најбољи, најпоштенији и најумнији људи свога времена

називљу будалама и злочинцима, а најподлији, најсебичнији, најлукавији и најпустији фигуришу као праведне судије? Галилеја и Хуса судили су најпоқваренији људи свога времена – католички калуђери; Гарибалду су судили, апсили па и стрељали пандури Виктора Емануила за неколико ордена и ванџамента;¹¹⁴ Росела, Фере-а и иљадама других поубијали су жандари и пезевенци* Наполеонови, преобучени као браниоци „поредка“ Таквих примера има безбројно у људској историји. И што је најгрозније људи који су цео свој век провели љубећи друге људе и зато били гоњени и мучени, заслужују после смрти „љубав“ потомства за којим су чезнули у животу.

И код нас је некад било „необичних људи“, који су се потуцали по шумама и гудурама, остављајући своју кућу и породицу, жртвовали су свој живот и сва блага у животу за „српско ослобођење“. Неке од њих наградили су савременици и потомци, али већина помрла је заборављена, а често окаљана и оклеветана. Али то је давно било. У земљи где влада слобода с редом нису потребне никакве личне жртве; никакво лично јунаштво – она ће без свега тога *посиујно* напредовати. Зато могу бити спокојни сви садањи благонамерни грађани у – некадашњој „земљи од јунака“. На њих се не односи ништа од онога што смо говорили о необичним људима, јер у нас нема необичних људи.¹¹⁵

* Као пезевенк-баша нарочито је познат Галифет–десна рука Тјерова.

Рагеник, бр, 77, од 4 XII 1871.

ПОЛИТИЧКА СИТУАЦИЈА.¹¹⁶

Обично кад државници незнају шта да раде или новинари незнају о чему да пишу позивљу се на „политичку ситуацију“ и бакћу се око ње. То је са свим природно: човек не мора много ни знати ни мислити па да проникне сву „заплетену“ бесмислицу, која постоји у одношајима између европских кабинета што саставља европску политичну ситуацију; и после: то је тако плодна и захвална тема да човек може говорити о њој непрекидно сваког дана, па да несврши никад ни до века. Н.пр. у Аустрији опет се говори о промени министарској; министар угарски Тот мораће пасти, јер је и сама Деакова странка увидела да се срамоти подкупљивом владавином тога министра; место барона Бедековића у Хрватској траже неког који би био још бољи слуга (ако је могуће); опозиција словенска непрестано расте против властољубиве политике Немаца и Мађара. – Завршетак: тако је то одавна и то ће трајати једнако дотле док огромна већина народа у Аустрији остане глупа као што је сада. У Немачкој просветитељи народа „учитељи од Седана“¹¹⁷ гладују, а народ се непрекидно преобраћа у солдате; руски цар наздравио је краљу Вилхелму, а руски наследник опалио је пруском посланику шамар; овај ће шамар Прајзи прогутати, ма да су с Француском започели војну „због увреде посланика“ (коме није ни прећено шамаром, а камоли да је ударен). У Француској као и обично све партије желе да се дочепују власти и разуме се морају се потући пре или после. У Енглеској мучи се један принц да умре, усљед чега све европске новине доносе телеграме о његовом здрављу, као да је то одиста нешто важно и т. д., и т. д.

Да ли ће ко год постати паметнији, ако о свакој овој ствари место 3-4 редака напишемо по неколико стубаца?

Да богме. Ако неизучавају и неправе чињенице у савременој кабинетској историји не могу се знати одношаји европских народа

* Многе шупљоглаве патријоте немачке тврде, да је код Седана и у опште у последње време одржала победу немачка просвета.

а „сваки државник треба да рачуна са *реалним* одношајима у Европи...“ дакле, дужан је да води рачуна о целој тој збци што се дешава по Европи, па према томе да удешава свој рад.^{117a}

Али ми неби остали доследни себи кад би о политичној ситуацији мислили као други учевни људи. Позната је ствар да „Раденик“ никад не стоји на „практичном гледишту“ неводи рачуна о ономе што се може остварити; он се небазире на спољне околности, које су често меродавне, па не пази ни на „дух народни“ – једном речи: „Раденик“ се бави „утопијама“. Ми смо вазда искрено признавали све наше греове али по урођеном тврдоглавству нећемо ни сада да одступимо од примљеног обичаја и да мислимо као други људи.

Сваки народ, који оће да постигне неку народну целъ треба да има пре свега *људи* који оће да раде и да прегну на посао. Кад има довољан број таквих људи – људи од уверења, којима се речи слажу са делима, онда је свака „политична ситуација“ добра, да се та целъ може извршити или: такав народ може вазда сам створити политичну ситуацију, која му је потребна. Ваљда није било за српски народ несређеније политичне ситуације у Европи но 1804 год. кад је започет први српски устанак. Ово вазда ваља да имамо на уму.

Ми нисмо изrekli у неколико речи сву премудрост о политичкој ситуацији: свакад је политична ситуација повољна за народ кад у њему има довољно људи, који оће непреклоним радом да изврше неко дело. Владати се према политичним околностима значи: *ићи на њролом* против свију препрека, било унутарњих било спољних. „Нема такве политичне ситуације“ у међународним одношајима, које би могле да смету један народ, да не изврши своју целъ као што је *ослобођење*, само ако тај народ озбиља оће да је слободан.

Самостјалносћ у раду – *ио је све*. Шта мисли Прусија и Аустрија? Оће ли се Русија заратити с киме? Има ли изгледа за европски рат? и т.д. то нам је све девета брига. Људи који су кадри да мисле и раде самостјално – то је све што нама треба, па да српски народ оживи из свог дуготрајног мртвила.

Ето до чега смо дошли нашом политичном ситуацијом. Очевидно то је знак политичне незрелости, неводити рачуна о догађајима, забацивати државничку обазривост; онде где треба савета, договора, комбинација, препоручивати самостјалност. Па после „то није у српском духу“. – Разуме се. Зато ми и сматрамо све ове комбинације да српски народ започне самостјално радњу за ослобођење, као нашу утопију и ништа више.

Раденик, бр. 78, од 7. XII 1871.

МИНИСТАРСКИ ИЗВЕШТАЈИ.¹¹⁸

И ове године наши министри поднели су скупштини преглед свог годишњег рада, као што је уобичајено од неколико година. У сваком од ових извештаја изложено је стање сваке струке у државној управи више или мање опширно, и већ по томе они могу служити у извесним границама као поуздан материјал, да се оцени стање народа у свима гранама државног живота. Осим тога у овим извештајима сваки је министар изрекао свој државнички и стручњачки поглед на живот народни, а такође своју делатност на извесну јавну радњу; па по томе ови извештаји могу служити као драгоцен материјал за оцену личности, које управљају народном срећом.

Ови извештаји од пре неколико година печатају се у оделитим књижицама, сигурно зато да би се могло о њима свестрано промислити и проговорити и ван скупштине.

Но ми имамо намеру за сада да говоримо поглавито о првој страни ових извештаја т. ј. у колико они показују стање народа и начин државне управе у извесној струци, а другу страну остављамо за друге прилике.

1. Извештаји министра просвете и црквених дела.

Г. Министар просвете и црквених дела¹¹⁹ започиње свој извештај са *основним школама*. Одма у почетку г. министар казује значај основних школа. Главна је целъ основних школа вели се у извештају, да дају основна знања онима којима стање не допушта да продуже учење.

У сваком народу у данашње време, па и код нас, има људи, којима стање недопушта да „дуже“ уче, па према томе основна школа мора бити тако удешена да „има своју самостјалну вредност“ у „нizu других просветних завода“. Тиме је већ одређен и њен просветни значај. Она треба: „а) да да најпотребнијих знања што више може; б) да то знање саопшти што већем броју људи; в)

да га саопшти у што практичнијем виду, те да се може одмах изван школе применити на живот; и г) да све то изврши у што краћем времену“.

Даље г. министар излаже као се са нашим политичким развојем развија и наша основна школа: „Свака нова година доноси нам и по коју школу више но што је било предходне године; а и предмети научни у школама удешавају се, колико је могуће, према потреби времена и савременом ступњу педагошке науке“. Све ово доказује г. министар цифрама статистичким и другим поузданим доказима. Н. пр. број школа 1868-69 г. износио је 418; 1869-70. 441; 1868-69 г. било је 514 учитеља и учитељака, а 1869-70. 550. Деце мушке и женске било је уписано у школи 1868-69 год. 21.962 а свршило је 18.030; 1869-70 уписано је 23.346, а свршило је 19.442. Ове школске године 1870-71 било је школа мушких и женских 484, учитеља и учитељака 605, а деца је било уписано 25.270, од којих је свршило 21.118. Да се и сама настава у школи усавршава наводи г. министар „две нове добро удешене књижице: *буквар и чиианцицу уз буквар* и извештаје изасланика министарства просвете, који сведоче „да су деца I. разреда ове године у неколико напреднија у читању и разумевању онога што читају“.

Напослетку се казује број мушких и женских школа, учитеља и ђака у појединим окрузима укупно и оделито: колико има мушких, а колико женских и најпосле упоређује број ђака у сваком округу са бројем душа.

То је у главном све што се у министровом извештају казује о „народним“ школама и „народној“ просвети.

Читалац, који прочита такав извештај приметиће одма на први поглед, да се из њега не види оно што је главно, а то је: колико је распрострањена *писменосћ* у Србији и колико је та писменост увеличала *знање* народа, што и јесте цел и језгро просвете.

Нема сумње да што је више школа и више ђака у земљи, мора бити и више писмених људи. Ако се по неки ђак по свршетку школе разуми да чита и пише, тај број мора бити сразмеран према броју ђака. Али би свакојачко било нужно да се зна одношај између броја ђака и писмених људи, да се барем може оценити ова *прва корисћ* од наших основних школа, јер за цело писменост т.ј. знање: читати, писати и рачунати, већ је по себи добит за онога, који влада њим, што сваком човеку треба за свакидањи живот.

Неки мисле да писменост сама по себи осим ове користи доноси још и другу, на име: утиче на развој моралности у народу. Сам чувени статистичар Кетле показује на карти Француске да преступи против личности и против имаовине стоје *већином* (али не свуда) у правој сразмери са писменошћу. Али статисти-

чари у томе чине веома велику погрешку, па ту погрешку непримећавају они што се користе статистичким цифрама. Н.пр. код нас најмање има школа у ужичком округу, а ту се дешава највише злочинства против личности и имаовине. Но било би веома погрешно мислити, да је неписменост узрок томе. Неписменост као и многобројна злочинства у томе крају зависе од једне треће појаве а то је: *сиротиња*.

Г. министар у свом извештају од прошле године наводи да се у оним окрузима налази најмање школа где је највећа сиротиња и раштрканост села и кућа (што долази поглавито од брдовитости земље) – такви су окрузи ужички и подрински; а најмања раштрканост села и кућа – као што су окрузи: шабачки, краински, црно-речки, смедеревски и други. Дакле једни исти узроци који помажу развој писмености, помажу и развој моралности, па с тога било би погрешно сматрати једно као узрок, а друго као последицу, кад они могу бити сасвим независни један од другог.

Ми не ћемо овим да кажемо, да ширење писмености не утиче на развој моралности човекове и на све друштвене одношаје. Али ми оћемо да потврдимо да то не зависи од саме писмености т.ј. колико људи умеју да читају и пишу, већ од тога *каква им знања доноси писменосћ*. То треба да се види, па тек онда се може оценити, колику је корист донела писменост народу.

Колико има писмених људи у Србији није тако тешко дознати, и као што нам се чини, државни статистичар има већ о томе података. Свакојачко министарство просвете могло би о том важном предмету набавити нужне извештаје за доста кратко време. Далеко је теже увидети колика је друга корист од наших основних школа и писмености т.ј. какво и колико знање добија народ од њих.

Да би се ово могло одредити барем са приближном тачношћу, ваљало би за дуже време прикупљати податке из оних крајева где основне школе постоје, па да се види какву су промену оне учиниле – како су утицале на прилику: на умни развој за искорењавање сујеверија и предрасуда, како су утицале на морал народни, како на породичне и друштвене односе како на усавршавање произвођења и т.д. Школски изасланици, који сваке године о државном трошку обилазе све школе по Србији, имали би прилике да прикупљају ове податке; но у колико нам је познато нити су они, нити који други обраћали пажњу на овај предмет. Барем у министарском извештају не види се ни трага од оваквих података, као да то није ни мало нужно за оцену оне користи што је имамо од основних школа.

Па не само то. У министарском извештају не види се колико имамо школских зграда, ни оно што се је баш могло знати а то:

које су заиста удесне за школе и здраве за децу, и колико имамо учитеља који су заиста способни да васпитају своје ученике и да им саопште прва знања, барем онолико, колико се вели у „упутству“ за учитеље основних школа, што га је министарство издало ове године.

Ми говоримо толико о овој страни наших основних школа с тога што је на скупштини било доста говора о томе да нам школе не одговарају свима потребама и да би их ваљало из основа реформисати. Неки су скупштинари још и то приметили, да би са оволико издатака колико сада трошимо на школе, могли имати далеко већу вајду од школа само кад би биле боље уређене. Ово још не значи, да ми трошимо довољно за нашу просвету и да више не треба да трошимо. Но то значи: да ваља вазда рачунати да из неког државног издатка извучемо највећу корист, коју можемо да извучемо једино паметним употребљавањем тога издатка. А то неће бити дотле, докле год ми будемо узимали у обзир само број школа, учитеља и ученика а не каквоћу њихову и оно знање што га ученик заиста изнесе из школе.

Овај наш говор потребан је још и с тога, што су на последњој скупштини усвојена 2 посланичка предлога, која су основана на истом погрешном мишљењу: као да је умложаване школа, учитеља и ученика истоветно што и ширење просвете у народу. То су предлози: 1) да је свака општина од 350 пореских глава обавезна да подигне школу и 2) да су сви родитељи обавезни да своју децу шиљу у основну школу.

Ако је ико за то да се знање распростре у масу народа, то смо ми, па опет ми држимо да је за народ корисније да има *мање школа а добрих, него више а рђавих*. Из првих распростреће се далеко више знања по народу но из последњих. Каква је вајда народу од писмености ако он остане тако неразвијен, и његова књижевност тако убога, да до његови руку долазе само сановници и рожданици, разни календари и глупе песмарице, житија светих и т. д.? А овака књижевност готово једина допире до руку нашега народа пошто изиђе из школе, јер он излази из основне школе са свим неразвијен. Он не зна ништа и не осећа потребу да што зна и учи. А кад почну излазити из основне школе одиста васпитани и образовани тако, да се у њиовом животу и раду огледа *знање и васпитање*, они ће *проносити просвету* у народу самим својим животом и саобраћајем са другим људима. И ако их у први мах буде мање, њихов ће број бивати све већи сваке године. Народ ће видети праву корист од школа и наћи ће срестава, да их подигне колико му год затреба. Према томе нужно је да се у основним школама више учи и боље учи но сада, а зато опет треба бољих и образованијих учитеља, више учевних средстава, дакле и више

трошка. Из тога следује најпростије правило: народ треба да диже толико школа, колико их може имати *добрих*. Оснивати рђаве школе значи трошити узалуд.

Мишљење што га овде казујемо није ново. Оно је већ изнашано пред српску публику пре 4 године, кад се водила реч о реформи свију наших школа.¹²⁰ Оно није побијено никад никаквим противним разлогом, али није ни уважено. Предлог Ивка Остојића у основу је противан овом мишљењу. Ми се можемо само радовати што народ наш жели да добије што више школа, али никако нисмо зато да се *каквоћа жривује количини*. Према томе не може се никако узети број пореских глава у једној општини за мерило, да ли се може подићи *добра* школа у једном месту или не; већ најпре ваља израчунати, колико пореских глава могу подићи и издржавати ту школу.

Други предлог не може се оправдати ни с правног ни с економског гледишта. Обично сви либерални „човекољубци“ држе да је спас човечанства у *обвезном учењу деце у основним школама*. Побуђени својим човекољубивим осећањем, они разним натезама изводе теорију, по којој држава има право да зактева од родитеља да своју децу васпитају, „јер, веле они, необразовани грађани кадри су пре за преступе и злочинства и у опште да чине штету друштву, но образовани и друштво има право да се од тога ограда и т.д.“ Али сад настаје питање: а ако родитељи не могу да издржавају дете да се школује, да ли су и онда дужни да га издржавају? Сваки који познаје стање наших сељака знаће како је ово питање важно. Дете од 7-8 година у селу већ може нешто да привређује породици, н.пр. оно обично чува стоку. Ако родитељи даду дете у школу, они морају да најме кога који ће вршити детињи посао; ако је кућа њиова подаље од школе те дете мора да ручава па и да ноћива у школи, то родитеље кошта много више но кад живи код куће; овамо још долазе трошкови за набавку школских предмета и материјала – па може ли једна сиромашна породица то да издржи? Разуме се да не може. А има ли право друштво или држава да удара такав намет на једног свог члана, кога овај не може да поднесе? Разуме се да нема право. Остаје једно од овога: или држава мора да прими на се обвезу, да издржава децу у основним школама; или мора присвојити право да одређује колико који држављанин сме имати деце т. ј. Малтусову економску теорију, по којој сиротиња не сме да се жени, ставити у закон. Оно прво мирише на „комунизам“, кога се и најчовекољубивији либералци боје као ватре а ово друго значи најстрашнију тиранију.

С економског гледишта такав је закон без икаква рачуна. Човеку треба најпре да једе па онда да се учи. „Дајте народу леба па ће научити сам да чита“ рекао је Чернишевски. Онај део народа

који се бави учењем не може ништа зарађивати, па с тога он се мора издржавати радом оног другог дела народа, који се не учи. Колико се народа може учити у извесно време зависи очевидно од тога, колики део своје зараде може одвојити народ за образовање. Народ ваља да намирује своје најпрече потребе, па после оне које су му мање нужне. Учење и трошење на образовање, економски није штетно само онда, кад се издржава *сувишком* производње т. ј. оним што претиче од издржавања оних који производе, а производно је онда, кад оно посредно или непосредно увеличава богатство и благостање народа.

Из овога истиче очевидно да ако друштво има право да зактева од родитеља да сву децу даје у школу, онда оно *има обвезу* да се тако организира, како би се сва деца издржавала за време образовања *сувишком* народне производње т. ј. *ојшћинским или државним трошком* и осим тога: да су саме школе тако уређене да оне заиста *образују произвођаче*. Али кад би ова два услова постојала онда очевидно не би било нужно ни стављати у обвезу родитељима да шиљу децу у школу, јер би то сваки и без заповести радио. То је већ изрекао пок. Жујовић у „Србији“ пре 4 године.¹²¹ Овако нити је праведно зактевати од сиротиње да своју децу дају у школу нити је могуће изнудити каквим насилним мерама.

Ово је главно што смо имали да кажемо прегледајући извештај министра просвете.

Све ово што смо казали о основним школама имали би да повторимо и о средњим школама. Оне се множе сваке године, али ни о њима нема такође никаквих података, да се види: да ли тако исто расте асна од њих упоредо са њиовим умножавањем. У извештају се просто ређају цифре колико је у њима било ђака и професора и – више ништа. Него и ове цифре показују нам неке занимљиве резултате.

У основним школама свршило је 1870-71 г. 18.953 мушке деце, а учило се у свима нашим средњим школама само 1.214 ученика; то ће рећи 17.739 ученика недобијају никаква друга знања, осим онога из основне школе. А од оних 1.214 што се уче у средњим школама само 229 уче се у великој школи.

Кад се зна шта се учи у нашим основним школама и како се учи; кад се зна да они који дођу у средње школе или иду на занате или у свештенике, или у службу државну, а невраћају се никако у своје село; онда се може мислити како се код нас просвета увећава по селима, код свију наших школа и народних трошкова.

У извештају се спомиње и учитељска школа. У њој је било ове године 25 ђака: радили су 1 управитељ, 1 професор, 2 суплента, 1 предавач и 2 учитеља, а одређено је на њу 168.862 гр. У коју суму сигурно су урачунати сви трошкови на оснивање школе, куповање

свију школских потреба и издржавање ђака. Колика је сума одређена на само издржавање ђака не види се из буџета министарства, који је саопштен на крају извештаја. Но ако је та сума сдиста тако мала, да према њој не могу једне године свршити школу више од 25 ђака, онда је веома мала помоћ од учитељске школе. За наших 437 школа основних, она нам једва за 20 година може спремити довољан број учитеља. Осем ако је ово само проба за први почетак.

У извештају говори се и о другим просветним установама али веома кратко. Нешто више говори се само о народној библиотеци, која је без сваког спора сваке године подпунија и уређенија, па се све више посеђава и све више користи онима, који је посјеђавају као што вели и г. министар, остале се установе само спомињу. Школска комисија и Српско учено друштво заслужују да се о њима говори много више, али њиов рад је веома опширан, па се о њему не може изрицати никакав суд на основу министарског извештаја. Из извештаја се само толико види, да министарство просвете није учествовало ни у раду школске комисије, ни у раду ученог друштва осим што им је издавало одређени новац. Књижнице основних школа, недељне школе, учитељски зборови и читалишта, што је све покренуто садањим министарством просвете, још су са свим нове установе, зато о њима за сада нећемо говорити ништа.

Извештај о државним питомцима износи управо 10 редака. Из њега се види само једна појава, која нас теши, а та је, што је између 3 питомаца само 2 правника. О народном позоришту говори се доста опширно: споменуто је и особље позоришно до вратара и шест слугу; показана је имаовина позоришта и радња вештачка и биланс позоришта. Ми би имали много да говоримо о позоришту, а нарочито: да ли је оно „у правом смислу народна школа?“ Али овде немамо места. Свакојачко ваља да се зна да та народна школа кошта државну касу 81.000 гр. пор. годишње (а на све збирке и библиотеке средњих школа троши се само 10.000) и да се у њој „васпитавају“ само Београђани и то они који могу да плате улазницу.

2. Извештај министра финансије.

У извештају г. министра финансије¹²² налазе се три главна одељка: *финанцијско стање државе, финансијска управа и извештај о стјруци народно економној*. Осим тога у прилогу показан је у подробности преглед прихода и расхода државних за рачунску 1870 год. и стање државне касе.

У одељку „финансијско стање државе“ нема ништа друго но главни одељци буџета, који су показани и у прилозима. У њима се као и обично показују извори из којих су приходи државни примљени и предмети на којих су учињени издатци. Као и обично приход је већи од расхода, јер увиђавна финансијска управа вазда уме да нађе прихода који би подмирили све државне трошкове и још оставили неки сувишак. Разуме се у приходне изворе може доћи и ванредни прирез, или трошак од готовине па и зајам, али од свега тога није било ништа употребљено од наше финансијске управе осим незнатних готовина државне касе, које су биле уштеђене 1869 г.

Приходни извори српске државе остали су и ове године они исти, који су били и пређе. Од 34,069.623 гр. већа половина преко 18,200.000 примљено је од непосредног данка. У одељку „финансијска управа“ г. министар показује, колико је порески глава у коме округу, из чега се види да број пореских глава у Србији расте. 1869 било је 250.451 пор. глава и 1870 г. 255.810. Прирастак износи 5.359 глава. Цифра данка увећала се за то време на 444.280 гр. пор. Рачунајући по 6 талира на главу, на 255.810 пор. глава требало би да има 18,418.320 гр. пор.: разлика је у 153.559. Но то је незнатна сума спрам целокупног броја пореских глава.

Али извештај министарски не даје нам неке податке, који би били веома важни и за финансисту и за економисту. Као што је познато код нас се плаћа 3 талира данка на главу. Остала сума плаћа се по имању и према пореској способности, грађани се деле на класе. Ваљало би показати колико пореских глава спада у коју пореску класу. А како нема општег *јачног* мерила, по коме се одређују класе, већ то скоро свака општина ради према имућности грађана у опште, ваљало би јоште показати колики је порез према имућности разрезиван на поједине држављане у разним крајевима наше отаџбине. Кад би имали ове податке ми би видели: а) у каквој је сразмери подељено богатство међу појединим члановима нашег народа; б) како су оптерећени поједини држављани према својој пореској способности у разним крајевима Србије и в) колики се процент од имања и прихода узимље од разних држављана, који спадају у разне класе.

Ми мислимо да министарство финансије и данас располаже овим подацима. По њима би се тек могло видети како је народ наш оптерећен порезом по свом имућству, *од чега зависи јравничост њорезе*. Што се мало њих туже да им је порез неправично ударен, као што вели г. министар у свом извештају, то још није доказ да се код нас пореза одиста праведно разрезају према зактевима савремене науке финансијске. Може бити да многи од држављана и не разуму како је праведно да се порез разрезају, али то ваља да

разуме државник и да се влада по томе. На последњој скупштини већ је споменута једна неправичност у корист богаташа, а та је, што је одређена *највећа* сума порезе која се може наплаћивати од једног држављанина, преко које се не може више наплатити ма то био Ротшилд. Међу тим није одређена *најмања* мера имућности испод које се држављанин не сме теретити никаквим порезом. Многи скупштинари зактеваше да се та ограда богаташа уништи, али скупштина не усвоји тај предлог.

У опште код нас није ништа урађено да се система порезе измени, после оног покушаја да се све пореске главе попишу по имању и разделе у класе. И судећи по припремама нема изгледа да ће се скоро то урадити.

Осим ових 18 милиона гр. пор. што их даје непосредни данак, има 16 мил. који долазе од посредних данака, судских такса и привреде правитељства и разних непредвиђених случајева. Сви ови приходни извори зависе од самог устројства државе и начелно не можемо ништа да им замеримо а да не критикујемо сам државни строј, чему овде није место. Само држимо да регал на со ваља уништити са свим. Тај регал доноси држави 727.620 гр. пор., а пада својим теретом на нашу најсиромашнију класу најтеже, нарочито по селима где је со потребна и за људе и за стоку. Укидањем регала на предмет, који је неопходан за живот, вазда се увеличава потрошња тога предмета, што је и за здравље и за економски напредак од тако велике користи, да она премашује све финансијске рачуне.

У II одељку казује се јоште управа са ђумруцима и са фондовима.

Извештај ђумручки казује само цифру прихода ђумручког и неке незнатне реформе, које је министарство увело у течају те године. Другог каквог рада односно ђумрука министарство не износи. У опште министарство сматра ђумрук искључиво са свог административног гледишта. То је један извор за приход државни, који ваља да се уредно и према закону покупи. Уз то министарство се само стара да се по могућству набаве све угодности трговцима и власницима еспапа, који ђумручину плаћају. Да се оцени *економски значај* наших ђумрука зато министарски извештај не даје никаквих дата.

С тог истог административног гледишта излаже се у извештају и радња управе фондова. Ту се говори у опште колико је Управа фондова добила свега новаца на руковање исте године, колико је повратила кредиторима, колико је издала дужницима, у колико облигација, колико је прихода имала и т. д. И овде нема веома важних података, које би министарство могло веома лако набавити и изнети на јавност. У опште кад би министарство хтело

да изнесе пред скупштину *сїање државе са финансијској гледишћу, а не само свој административни посао*, онда би ваљало да изнесе сасвим други материјал и он би нам био драгоцен за оцену нашег народног живота и државног устројства. Тако н.пр. колико је који округ дужан управити фондова из чега би се видело у неку руку материјално стање народа у разним окрузима; или поделити све облигације свију дужника фондова у неколико класа, па изнети колико се људи из ког staleжа по имућности користе новцем из управе фондова. Или, говорећи о фонду удовичком показати: колико је породица помагано из тог фонда и с каквим сумама. Тада би видели прави значај тога фонда и т. д.

Прва два одељка овога извештаја у опште дају тако мало материјала за проматрање финансијске радње код нас, да се не може више ништа ни говорити о томе. Зато прелазимо на трећи одељак.

У прва два одељка, о којима смо говорили у прошлом броју, показује се министарство финансије, као један орган државни, коме је целу да набави средства за подмирење државних издатака. У III одељку министарство финансије показује се са свим у другом виду: оно је овде орган за помагање и усавршавање народне привреде у опште. Као што се види, то је посао са свим различан од чисто финансијске радње.

До недавних времена обично се и у теорији и у пракци узимало, да је држава позвата само да одржава ред у земљи и заштиту од спољних непријатеља, а сваки други рад, који би се тикао унапређења појединих личности, остављан је предузимљивости приватних лица. Полиција, војска, судови, спољна политика – то су били главни послови државни. Путови, поште па и саме школе подизати су толико у колико је то било „државна потреба“. У то време радња финансијске управе, била је ограничена само на то како ће да подмири државне издатке. Тек у најновије доба почиње се узимати да је посао „државе“ много опширнији – њој се ставља у задатак да чини држављанима све оне услуге, које они појединце не би могле да набаве. Држава по том сватању дужна је н. пр. да подиже школе не само за то да спреми добре званичнике, већ је дужна у опште да се стара о народном образовању; или дужна је да помаже саобраћај између свију држављана и према томе да подиже путове, поште и телеграфе, а не само да врши саобраћај између појединих званичних органа. Од тог доба држава је почела све више да се стара о унапређењу појединих грађана; она се брине о развиту пољске привреде, радиности и трговине, о чувању народног здравља и т. д. Услед таквог развитака понимања државе, у многим земљама поникла су министарства за земљорадњу, индустрију и трговину, а тако исто разне „коморе“, „одбо-

ри“, „институти“ и други државни органи, којима је целу да потпомажу развитаку народног богатства. У нашој држави све државне установе за унапређење народног богатства придаване су постепено министарству финансије – неке као одељења самог министарства, неке као његови потчињени извршни органи, више или мање самостални. Већина ових установа још су младе, неке још нису ни ступиле у живот, као н. пр. земљоделска школа и окр. штедијонице, али свакојакo морамо сматрати као напредак што све те установе показују да се код нас сам појам државе развија и усавршава. Пређе се сматрало као ред државни: „немој се ни с ким бити ни свађати, немој красти и убијати, плаћај што си дужан, а нарочито плаћај порезу, иди у војску и на кулук кад те позову и – покоравај се властима.“ То је поредак, који је држава требала да одржи и то је био њен главни посао. Остало је било све споредно. А данас радње н. пр. за облагорођавање воћака или за усавршавање стоке или за увођење и распрострањавање свиларства у Србији – радње по својој карактеру са свим „приватне“ – долазе у ред државних послова и држава има органе да врши те послове.

О самој радњи министарства по струци народно-економној, мало шта имамо да говоримо, јер се извештај г. министра финансије, као и сви други министарски извештаји, одликује крајњом штедљивошћу при навођењу чињеница по којима би се могла оценити њихова радња. До душе ми би се могли послужити и другим податцима за оцену радње о којима је реч у извештају, али наша је целу да се баш држимо извештаја, те да се види њихова вредност. Из тих узрока ми ћемо, излажући радњу министарства финансије, управо изложити наше примедбе, шта том извештају недостаје, па да би се радња министарства могла оценити по својој вредности.

У извештају се спомиње да је влада *новчаним сресивима помагала* пољско привредно друштво и *иначе му ишла на руку*, да по народу распростре корисна пољско-привредна знања, савршена оруђа, корисна биља и т. д. О раду самог друштва, наравно ваља се извести код самог друштва; али о *резултатима тога рада* у самом народу ваља да изнесе извештај министарства финансије. Једно с тога: што оно има више срестава да се извести о успеху друштвене радње но и друштво само, а друго: министарство треба да види на што даје „новчана средства“ и друге услуге па то да изнесе на јавност.

Министарски извештај спомиње како је расписом *препоручено* дотичним властима да се и „закон о потесима“ тачно врши; а не говори се ништа о извештајима власти, *да ли се одиста ишај закон врши?*

О распрострањању свиларства вели се да има две расаднице дудовог дрвета, у Голчидеру и Љубичеву и да се из последњег

раздају народу бесплатно. Такође вели се да је ове године набављена знатна количина семена јапанских свилених буба те је „народу оних округа где се свилене бубе највећма негују, бесплатно раздата.“ Ко раздаје народу свилене бубе и на који начин? – то се не види. Не види се такође ни какав је успех достигло код нас свиларство са помоћу владином. Па ни онде где се спомињу производи извезени из Србије 1870 год. Свила се и неспомиње, а познато је да се код нас свила готово никако непрерађује већ се извози. Те цифре сигурно је могло министарство саопштити.

Даље се говори о поплавама, које су нанеле грдне штете нашем народу и лане и ове године. У извештају се спомиње да је влада помагала појединим грађанима, који су пострадали од поплаве. То је лепо. Али се не види да је предузета каква год мера, да се народ у будуће сачува од тих грдних штета (као што се види из цифара, које су у своје време у „Раденику“ саопштене).¹²³ Ово до душе поглавито спада у дужност другог министарства, али – ни тамо је нема.

Окружне штедијонице и земљоделска школа остадоше и ове године „предлози“.¹²⁴

О ергели државној саопштавају се неке цифре из којих се види само то: установа државне ергеле корисна је за одржавање доброг соја стоке у Србији (управо колико тек да га има) али према потреби нашег народа ергела је државна сувише мала. И ако се одиста мисли да се поправи наша стока нарочито коњи и говеда, онда се морају тражити много већа средства но што их има државна ергела.

О шумарству министарски је извештај само у неколико редака, да је по новом закону започето уређење шума и то од београдског и подринског округа и да се у округу пожаревачком на ком има живог песка подижу расаднице. То је све о шумарству!

О удружењима спомиње се у извештају, како је у последње време код нас започет покрет и међу занатлијама и међу трговцима. Из извештаја види се само да је влади повољан тај покрет, али се види у исто време да је тај покрет са свим приватан, да министарство није ништа чинило ни да се тај покрет распространи нити да се он утврди, што је ваљало да учини. Још до сада нити су законом укинута еснафи, нити има каква год закона о удружењима.¹²⁵ Тако исто из извештаја не види се да је влада што год радила да се наш занатлијски свет овде у Србији образује без чега се никако не може утврдити и развити тежња к удруживању (а како је нама познато, ни приватна предузећа у том правцу влада није дозволила – но то иде на рачун министра просвете). До душе министарство је издржавало и ове године *шесџ* питомаца занатлијских у страним земљама – али је то само *шесџ*? Нама треба

много образованих занатлија, нарочито у занатима где се зактева неко технично знање као што су: зидари, ковачи, столари, стругари и т.д. а зато ваља имати више школа. Тако исто нама требају образовани радници за индустрију, особито за мању домаћу индустрију, која на многим местима код нас већ постоји и која би се веома лако код нас развила. Школе занатлијско индустријалне тако су нам исто потребне као и школа земљоделска. Али из извештаја министарског види се да влада није ништа предузимала да се такве школе подигну код нас; па није радила ни на томе, да бар спреми људе, који би могли и уредити такве школе.

У целом извештају г. министра финансије најопширније је изложен развитак нашег рударства. У тој грани индустрије министарство казује да се наше рударство развија и да наши домаћи предузимачи истражују и откривају нове руднике осим што се стари разрађује. Незнамо да ли је у извештају изишло отимично или неотично, тек од стране министарске само се у овом одељку осећа поуздано и с правом: *најпредујемо*. Ту се наводи ред чињеница, које сведоче, без сваке сумње, да је наше рударство живакнуло у последње време.

Најважнији од свију радова владиних без сумње је тај, што је влада отпочела самосталну радњу у подринском округу и саградила топионицу у Крупњу. „За непосредну управу ове радње послато је једно стручно лице из министарства финансије, које као комесар рударски послове отправља а *раденици су махом све наши људи из околних села, који су се већ толико у њој рударском извешћили да се као ваљани рударски раденици у њој пребићи могу*.“ Осим тога у истом крају многи се сељани занимају од старина самостално копањем и претапањем оловне руде. Министарство је ставило у дужност комесару рударском у Крупњу, да би дејствовао на ове људе „да би се што савршенијој радњи обучавали“. Осим тога влада откупљује од приватних предузимача оловну руду за своју топијоницу у Крупњу, што је без сумње од велике користи за оне који руду копају, кад им је пијаца за продају руде управо на месту. Ово је заиста најкориснији начин и пут да се у Србији рударство подигне. Министарски извештај не казује исплаћује ли се самој држави трошак око тога рудника, али баш и кад би држава (а односно народ) привремено имала неке штете отуда, с друге стране много је већа добит што ћемо тим путем добити *наших радника рударских и ићи ћемо се научићи да сами вршимо и таква предузећа да их не усћујемо странцима*, од којих смо до сада имали само штету.

О радњи рударској у Мајданпеку и Кучајни министарски извештај не даје нам довољно дата да оценимо штету, коју трпимо, што су исти рудници у рукама странаца. Но опет казује се да

друштво у Мајданпеку: „ни у прошлој години (ово „ни“ значи да је и пређе било тако) није било у стању да произведе уговором одређену вредност метала“. А за мајдан у Кучајни вели се да је 11 Августа актом министарским радња у њему обустављена. Ми не знамо уговоре између српске владе и капиталиста у Мајданпеку и Кучајни, па по томе не можемо да оценимо право стање ствари у поменутих рудницима, а извештај нам то не казује. Свакојачко већ сам тај факт што су они у рукама странаца штета је за српски народ.

Осим ових рудника у којима се већ ради, министарство је издало 19 простих и 4 искључива одобрења за истраживање руда.

С овим завршујемо преглед радње министарства финансије.¹²⁶

Раденик, бр. 79, 80, 82, 83 и 84, од 9, 11, 16, 18. и 21. XII

РАЗГОВОР О „НЕОБИЧНИМ ЉУДИМА“.

„Има људи који су пошли левом ногом у свет док сви други полазе десном па с тога морају једнако да се сударају са другим људима“* – ако се на кога год могу однети ове речи то за цело на „Раденика“. Он је тако несрећан те једнако мора да се судара са целим светом на сваком свом кораку, ма радио најневинији посао. Тако је „Раденик“ насео и са својим чланком у 77. бр. о „необичним људима“. Велепоштовано „Јединство“ у свом 250. бр.¹²⁷ открило је у нашем чланку бездну неморалност, открило је, ни више ни мање већ „покушај против друштва ма у ком виду оно постојало“. Сваки се моралан човек мора ужаснути од тако „злочиних“ покушаја. Ми из свег срца захваљујемо „Јединству“ што је тако јуначки устало „да заклони неувиђавне читаоце од таквих обманљивих извртања вечне истине“. То и нама даје прилике да се поправимо и покајемо за наше грехе.

Пре свега ми ћемо искрено исповедати читаоцима како нам је дошло на памет, да пишемо онај чланак. Ми смо читали у многим листовима европским вику против грозног насиља версаљске владе а нарочито против војничких судова, који суде комунцима. Многи су доносили целе претресе судске, заштиту окривљених, њиове биографије и похвале самих сведока који су позвани да против њих сведоче, као што се десило при суђењу Росела, Журда, Елизе-Рекли и других. Напоследку у својој последњој посланици сам Тјер покушао је да се извуче из саучешћа у раду „комисије за помиловање“, која никога није помиловала; а посланик Ординер назвао је ту комисију усред законодавног тела „комисијом убијца“. Једном речи, јавно мњење у европској штампи почело је у појединим вођама комуне да открива „племените“ и „патријотске“ ма и „занешене“ људе. Али то су све били већином либерални монархични листови као бечке „Пресе“ („нова“, стара и „дневна“)¹²⁸, белгијски „Ендепанданс“¹²⁹ и други, па нас нису могли да покрену

* Благонаклони читалац треба при овој реченици да замисли да је природно уређено друштво *војничка колона*, где сви чланови у сваком тренутку морају корачати једном ногом.

ни да једну реч споменемо о тим процесима. Али наједаред читасмо ми у бр. 257 „Видов-дана“ целу процесију како су погубљени Росел и Фере, њиова писма у последњим тренутцима, њиове племените мисли о отаџбини, њиово јунаштво у последњим тренутцима. То је све тако дирнуло чврсту, легитимну душу „Видов-дана“ да и он није могао да се уздржи од усклика: „Тако су погинули ова два *необична* човека о којима се не може данас суд изрећи!“

„Видов-дан“ је изрекао да су Росел и Фере били *необични људи*, којима сувременници нису надлежне судије! Он – који од тридесет година заступа сваку законитост и сваки поредак на целом земном шару: у Китају, Индији, Америци и Јапану; који је све бунтовнике па и све опозиционаре називао преступницима, злочинцима и разбојницима; код кога су и Жил-Фавр и Рошефор били „црвени републиканци“, који оће „републику с безбоштвом“, једном речи који је тако исто велики ауторитет у легитимности, као Мацинија у либерализму! – Е то нас је навело на танак лед. Таквом ауторитету нисмо могли да неверујемо! Дакле морали смо одиста помислити да оно нису злочинци и људи неморални, јер на „Видов-дан“ не може пасти ни сенка каквог подозрења да он оће да штеди „злочинце“, нарочито преступнике морала и поредка. Кад су нам већ грешне мисли запале у главу онда је тешко ослободити се њих и ми се решисмо да лакнемо душом и да изречемо шта смо мислили о необичним људима и – сотворисмо грех пред „Јединством“.

Но ма да нам се у опште не може пребацити страшљивост, ми опет нисмо хтели да говоримо о комунцима као необичним људима, нити смо хтели да доказујемо да су они одиста били људи необичне врлине. Ми смо то примили као готов факт из „Видов-дана“. Па шта смо хтели, рећи ће читалац – о чему је реч у чланку „Необични људи“?

Ми смо тако слободни да се с истим питањем обратимо велештованом „Јединству“ – нека нам оно то каже. Нама се бар чини да ми нисмо имали намере у оном чланку, да говоримо о врлинама комунских вођа већ о са свим нечем другом. Али још се неусуђујемо да изрекнемо да је велештовани орган праве моралности криво сватио наш први чланак. Свакојако молимо га лепо, да још једаред прочита наш чланак с краја на крај пре но што се упустимо у даљи разговор. За ту цел ми стављамо на крају овог става тачку и „Јединство“ може овај прекид употребити да се мало размисли и разгали.

Сад да почнемо озбиљно. Ми смо у своје време говорили шта мислимо о комуни и комунцима и нисмо скривали да је по нашем сватању моралност била на страни комуне, а неморалност на стра-

ни њених противника. Ми смо говорили на основу достоверних чињеница, које нису ничим оборене, дочим је тврђење наших противника вазда истицало из савршеног непознавања друштвених одношаја на западу, а оснивало се на лажним документима и сталешким предрасудама. Како му драго тек наша је главна цел била да упознамо наш свет са друштвеним стањем и радничким покретом на западу; а кад нам се учинило да смо то довољно јасно представили, ми смо престали да говоримо о томе. О „комунцима“ т. ј. личностима, које су играле видне улоге у комуни нисмо говорили никад ни речи, јер наша цел није да подижемо обожавање никаквих личности. Кад смо прочитали последње закључке на задњачке штампе, да су Росел и Фере „необични људи“, ми и тада нисмо хтели да говоримо о њиовим личностима већ смо држали за нужно да говоримо *уопште* о необичним људима и о томе смо говорили. Хтели смо да покажемо какви су необични људи и каква је њиова улога у друштву – *то је било језгро нашег чланка*. „Код свију тих људи има једна општа црта, која их све карактерише и која их све ставља у један разред необичних људи. А то је: код обичних поштених људи сваки пут је ближа кошуља него аљина, а код њих је ближа хаљина него кошуља – са свим наопачке.^{129a} Мирни људи гледају да унапреде свој посао а они вазда теже да туђи послови буду напредни ма њиови пропали. У опште то су људи, који целог века исправљају „криву Дрину“. А што је најчудније они то нераде из каквих себичних рачуна – већ просто налазе задовољство у томе, што су учинили нешто „добро“ за друге људе.¹³⁰

Такви су необични људи о којима смо ми говорили. Без њих „гомиле народа биле би робине свога незнања и сујеверија, робље сиромаштине и што је најгоре и најосетљивије – робље неколико власника.“ Ето о којима „необичним људима“ била је реч у нашем чланку. Спада ли и Рожа Шандор или какав други пуштахија у њиов ред то ми остављамо да пресуди „Јединство“. Али ми смо у ред необичних људи ставили и Росела и Фереа и друге комунце? Да, ми смо их ставили *наводећи примере* како у људској историји најпошвенији људи свога времена суде најпоштенији људе свога времена. Разуме се ми смо држали да су комунци живели и радили онако, како смо казали за „необичне људе“.

Ама може бити ми смо се преварили у суђењу? То би значило да смо изабрали рђаве примере – али какве неморалне последице истичу из тога? Значи ли то да би ми бранили комунце и кад би били *уверени* да су они радили као и Рожа Шандор? Али како да нисмо уверени кад то кажу и Жил-Фавр и Мацинија „најлибералнији људи овога времена“? Ми би могли да кажемо н. пр. да Гарибалда, Кастелар, Виктор-Хуго и други који тако исто спадају међу

најлибералније људе свога времена“ а нису „комунци“ мисле о комунцима са свим противно Жил-Фавру и Мацинији. А за партију што је на влади у Француској Мацинија мисли тако исто као и ми – па зашто „Јединство“ неверује у своје „ауторитете“ и онда кад они сведоче против њега? И зашто оно верује само оним ауторитетима који се слажу с њим, а не верује онима који га обарају?

Кад ко оће да изриче моралну оцену о личностима, које су решавале судбину народа у важним историјским тренутцима, ваља што но реч да сам „угреје столицу“, па да проучи све чињенице на основу којих се може изрећи тачан суд о њима. Туђе мишљење само потпомаже уверење судије, али је жалостан онај судија, који своје „уверење“ оснива на туђем мишљењу. Но у нашој штампи уобичајено је да се о историчким личностима суди као о полицајском извештају: „Двојица су се потукли на сокаку, полиција је угушила наред и казнила *кривца*“. Кривац је разуме се онај, кога је полиција казнила.

Но да оставимо на страну комуну и комунце. Ми смо већ рекли да нам није целъ била да њи иставимо као „необичне људе“ нити опет сад оћемо да то правдамо. „Јединство“ је сигурно могло до сад проучити „тенденцију“ нашег чланка из 77 броја. Дакле шта нам је била тенденција? Ми неверујемо да је „Јединство“ и до сада разумело нашу тенденцију. Има нека сорта читалаца, коју је један умни човек назвао „промућурни“ читаоци, који вазда траже да прочитају нешто „међу редовима“. Разуме се они прочитају управо оно што писац није хтео да каже а пропусте управо оно што је писац казао. Њима писац мора увек да покаже прстом шта ваља да читају. Дакле: „И код нас је некад било „необичних људи, који су се потуцали по шумама и гудурама, остављајући своју кућу и породицу, жртвовали свој живот и сва блага у животу за „Српско ослобођење“... Али то је давно било... могу бити спокојни сви садањи благонамерни грађани у – некадањој „земљи од јунака“. На њих се не односи ништа од овога што смо говорили о необичним људима, јер у нас *нема* необичних људи“.¹³¹

Ето ту је изречена тенденција нашега чланка. Је ли то проповедање неморалности и покушај против друштва или што друго? Ми остављамо познатој објективности „Јединства“ да о томе изрече правичан суд, пошто се мало размисли.

На свршетку нашег разговора о необичним људима имамо да одговоримо „Јединству“ на његову последњу приметбу – опомену или – не знамо управо шта је.

„Јединство“ вели, да наш народ неће „друштво у виду париске комуне“. Пре свега ми се нисмо нигде позивали на јавно мњење српског народа, нити смо се заклањали за његову „вољу“. Ми проповедамо *наше уверење*. Ко се *увери* да је оно истинито, онај ће

га и усвојити. Научна начела нерешавају се у парламентима, нити народно представништво има право да заповеда како ће који да мисли, јер тада би се напредак мисли са свим укочио и народна цивилизација скаменила би се на једном месту. Ако баш „Јединство“ оће да зна желимо ли ми за „Србију“ друштво у виду „бивше париске комуне“, то му искрено одговарамо да га – *не желимо*. У париској комуни био је читав хаос. Општинску управу састављали су људи по најразличнијих уверења: као комунисте из Интернасионале, мутуалисте (из школе Прудона), јакобинци (Делеклиз и његова партија), који су управо хтели централизовану републику, Росел и дружина, који су само хтели какву било републику и рат с Прусом и т. д. Осим општинске власти била је особита власт „одбор народне гарде“. Редовна војска имала је своју особиту управу. Те три власти гложиле су се једнако између себе и то је био један од главних узрока што је комуна пропала. А против комуне и у самим њеним недрина била је гомила богаташа и лакеја од којих су неки хтели Наполеона, неки Орлеанце, а неки Бурбонце и т. д.

Не. Ми не желимо такво друштво српском народу, већ – нешто далеко поштеније и радикалније. А мислимо да у Србији може сваки мислити и желити што му је воља докле год *својим делима* непрекорачи границе позитивних закона. Но можда се и у томе варамо као и у многим другим стварима? Молили би „Јединство“ да нам и на то одговори.

Рагеник, бр. 81, од 14. XII 1871.

БЕОГРАД 23. ДЕЦЕМБРА.¹³²

Догађаји што се збивају у Аустрији и Турској сваким даном привлаче све већу пажњу наше журналистике. И ми смо се на њих навраћали неколико пута,¹³³ али наше мишљење о тим догађајима, а нарочито о одношају нашег народа у Србији спрам њих, изазивало је више пута незадовољство код једног дела читалачке публике. Ово незадовољство долазило је од чести што су наше речи криво тумачене, а још више што многи нису навикли да им се каже у очи горка истина, па шта више држе, да је непатријотично износити неке истине. Али ми се опет враћамо на те догађаје, с онаком истом мером да кажемо наш суд о њима, као што смо и пређе радили, макар опет дошли у опасност да нам се пребаца „непатријотичност“.¹³⁴

У Аустрији се једнако води чарка пред битком између народа, који траже своју независност и госпоштине, која је заватила власт па је не пушта из шака. Сваки види данас да је данашња парламентарна борба у Хрватској, Чешкој, Крањској и другим аустријским земљама само чарка пред великом битком. Ми не полагамо много на то у чију ће се корист решити ова чарка: оће ли Пољаци остати у рајдсрату и оће ли рајдсрат имати довољан број чланова да доноси закључке? Оће ли се Хрватска опозиција измирити са владом? Како ће се одржати Чешка опозиција? Да ли ће наступити криза министарска и кад? То су најглавнија питања, која ће да се реше у парламентарној борби. Али ма како да се реше парламентарним путем та питања, очевидно питање о самосталности и слободи народности у Аустрији остаје не решена.

„Парламентаризам је најгора форма владе“, рекао је некада цар Никола – деспот најчистије боје. И ако се ово не може признати за сваки парламент, за парламенте у Аустро-Угарској важи потпуно. У тим парламентима као да не седе народни преставници, којима је целъ да унапреде народ, који их је послао; нити ту решава разлог и уверење чланова. Парламенти у Аустро-Угарској – то је скуп разних партијских котерија, од којих свака има пре свега у виду да *дочепа владу* и да решава јавно на зборишту

скупштинском, што већ није решено по буџацима, који се на сувременом језику зову „клубови“. Управо, у парламентима аустро-угарским, не би ни ваљало држати седнице, већ чим се чланови преброје и поделе на партије, могли би ићи кући, и положај и начела владина већ су тим бројањем опредељени, а закони могу се написати и ван сабора, они ће бити они и онаки као и у сабору.

Овакав парламентаризам кадар је само да исквари људе, који се пуштају у парламентарну борбу; они навикну да се баве самим сплеткама и кајишарлуцима, а не траже правог пута за решавање народних питања, која су неодољива. Осим тога ова парламентарна борба вазда маскира и унакази прави положај ствари.

Све се то очевидно показује у парламентарним борбама у Аустро-Угарској. Право је стање ствари борба између народа који оће да су слободни и владе која се томе одупире. Народи теже да постану оделита самостална тела, да се отресу „гуђинске“ владе. Ова тежња позната је у данашње време под именом „начело народности“. Тежња та има тврдог основа у самој природи човековој, што се већином људи једне крви и једног језика – једне народности – осећају сроднији између себе но с другим људима, па зато теже да ступе у једну заједницу – државу пре но с другим народностима. (Само веома развијени људи осећају веће сродство са људима једнаког уверења, па ма каквој народности припадали.) Осим тога општег узрока у Аустро-Угарској има и других оделитих узрока. Нарочито је важно што „туђинска влада“ над народностима одиста употребљава сва средства да спречи развитак грађанске слободе, као и сваки умни и културни напредак тих народности. Она увиђа да се ти народи могу одржати само дотле у покорности, док су глупи и културно неразвијени.

У самој ствари ни једном народу у Аустро-Угарској није у интересу да одржи у потчињености други народ. Образовање, слобода, радиност и богатство једних народа само би унапредило све друге народе, који се сада рачуне као да су „на влади“. Само кад би сви живели као равноправни и слободни у једној заједници. На против њиова глупост и ропство потпомаже ону назадњачку владину систему, која спречава развитак владајућих народа као год и потчињених да не рачунам други какав губитак. Веома је умесно казао један члан крајње левице из маџарске дијете,^{134a} да у ствари *целу Угарску тиранишу Словаци. Из њиових округа долазе љави владини мамелуци*,^{134b} који не трпе никакав закон, којим би се увећала грађанска слобода у Угарској и помажу владу да укине и оне слободе што их је Угарска од вајкада имала. Својом глупошћу они тиранишу и сам маџарски народ, који је *ђоја*¹³⁵ на влади. (Чланови крајње левице бирају се највише у чистим маџарским окрузима.)

Па од куд то долази да поједини народи као Немци и Мађари држе у покорности већину других народа, кад њима самима не само ништа не користи та владавина већ им још доноси штету?

Ми смо више пута указивали на ту погрешку словенске опозиције, у Аустро-Угарској, што је она вазда подметала народе: Немце и Мађаре, место владе Немачко-Мађарске (у којој су веома знатно заступљени и Словени). Тиме се је само потпалјивала мржња *између раса* – мржња која води порекло из најудаљенијих дивљачких времена, мржња које мора да се стиди сваки образован човек. Управо ова мржња оснажила је немачко-мађарску владу. Начело народности поникло је у први мах као протест против владе „по божијој милости“ која је све своје поданике сматрала као својину па је из њих кроила државу какву је хтела. Кад су народи почели изјављивати да је свака народност једна природна заједница и по томе треба да буде једна држава, то је начело било у опозицији против неограничене власти монархијске, која је то делила један народ по својој вољи на више држава, то скрпљала из више народа једну државу. Али владе увидеше брзо да им исто начело може служити као полуга да оснаже и продуже своју владавину само ако га вешто употребе. Ми видимо данас како „начело народности“ у Италији и Немачкој служи као најјаче оружје владино против свију оних грађана, који оће напредак у равноправности и слободу свију чланова народа.

Тим истим оружјем послужила се и Хабсбургска влада. Кад је видела да њена организована чиновничка каста и њена војска нису довољне да се одрже у покорности разне народности, нарочито при спољним неприликама, које су веома често сналазиле Аустрију, она је отпочела да потпаљује племениту мржњу Немаца против свију других народности, а затим је искомбинирала савез између Немаца и Мађара, у који према потреби улазе и излазе Пољаци. На тај начин влада је ставила себи оклоп – народност против народности. Опозиција је својим неумесним и невештим нападајима још припомогла влади да се наоружа овим оклопом. Она је још помешала две крајње противности: *начело народности* и *историјско* право и тиме је увукла у своје редове савезнике, који су опаснији по слободу народну но и сама Аустро-Угарска влада. Велико племство и католичка црква у Чешкој, Моравској, Хрватској, Пољској, Галицији и другим земљама жели да очува своја историјска права и свој господлук, као год Хабсбургска династија. И они потезу начело народности да покрију своје прљаве намере, чим само виде да им оно отвара изгледе на успех. Овим савезом између народности, отерани су сви прави слободњачки елементи код Немаца под владину заставу, чиме је она постала још јача.

Такво је унутарње стање Аустро-Угарске монархије. Борба слободе против тираније, борба народа против народа и народа против великаша – све је то збркано и непрегледно. Из те збрке јасно се види да данашња парламентарна борба само одуговлачи и спречава праву борбу која ће се водити ватром и гвожђем. То увиђају сви паметни људи у Аустро-Угарској и сви који озбиља желе слободу свог народа и они траже савезнике у самој Аустро-Угарској царевини и ван ње. Јужним Словенима је најприроднији и најпоузданији савезник српски народ у Србији, Црној Гори и Турској – а нарочито у Србији. На њега се управљају погледи свију патриота југословенских...

Но да видимо Турску.¹³⁶

Рагеник, бр, 85 од 23. XII 1871.

БЕОГРАД 27. ДЕЦЕМБРА.

У прошлом броју показали смо шта очекују Јужни Словени у Аустрији од Србије.¹³⁷ Остаје нам да кажемо шта мислимо о Турској.

Турска је наш стари познаник. Српски народ проживео је и сувише дуго у Турској „држави“, видео је и осетио све њене благодати, па није нужно да му се објашњава шта то значи: турски поредак, турски напредак, турска равноправност и турска цивилизација. Српски публициста може само да се горко насмеје кад чује или чита о турским „реформама“, које врховна турска влада или њени органи предузимљу да усреће потчињене народе.

Остварити равноправност у народу, што живи у турској царевини, значи уништити насилничку владу и оставити народу да живи како за добро нађе. Цивилизовати народ значи ослободити га од свију готована и изелица, изобразити га, усавршити му сва средства за рад, уздигнути га морално и материјално. Кад би то Турци одиста хтели, онда би све турске власти, почевши од султана па до последњег гаваза, требало овог тренутка да даду оставке, да најме себи учитеље па да раде и уче се упоредо са својом покореном рајом. Али на званичном европском језику речи: „цивилизација“, „поредак“, „напредак“ и њима сличне имају своје особито значење. Кад се народ не може одржати у покорности просто грубом силом, онда се употребљавају цивилизована средства: организовано чиновништво (бирократија), поткупљивање богаташа из државних средстава, шпијуни, штампа и т.д. а поврх свега овога долазе закони, којима се влади законом дозвољава да употреби сва средства за одржање „поретка“ т. ј. господлука. Та цивилизована средства испробала је Европа: у Француској, Аустрији, Шпанији и другим државама. Цивилизација турске државе у томе се састоји, да одбаци своју првобитну систему под којом су покорени народи најпростијим начином пљачкани 500 година, и да је замене савременом европском системом. У ствари европске

дипломате, који се занимају реформирањем Турске, не желе ништа друго са свима тим реформама већ да влади турској даду средства, да се одржи што дуже може.

Кад са тог гледишта проматрамо најновије реформе што их Турска предузимље, онда тек увиђамо како је страшна та турска цивилизација – страшна за народе који живе у Турској, као год и за нас који смо грана истог народа и који стојимо као вечита претња тој турској цивилизацији.

Говорећи о жељезници ми смо показали каква нам опасност прети ако Турска доврши жељезничку мрежу, коју је пројектовала.¹³⁸ Економна реформа у путном саобраћају, само је допуна реформи административној. Она је предузета да се организује власт, а жељезнице су зато да се власти набави за најкраће време оружана сила. Цела турска државна цивилизација то је нов, ојачан оков покореним народима.

Ову опасност увиђају и осећају покорени народи у Турској. Сва турска обећавања и лагања, усмена и писмена била су обелодањена и исмејана. Сви свесни синови покорене раје увиђају да се народна срећа може решити само ватром и гвожђем; они увиђају да сваки тренутак оклевања од овог решења навлачи све веће тешкоће и све веће опасности и они обраћају очи на Србију као и Јужни Словени у Аустрији.

Тако стоји Србија између две непријатељске државе, које могу да се држе само насиљем и које постоје само зарад неке мањине која има ћеф да господује. Србија је њен природан непријатељ, јер је она главни ослонац ниових незадовољних „поданика“. Слобода српског народа у Србији на тај начин тесно је везана са слободом свију потчињених народа у тим непријатељским земљама. Ослободе ли се ти народи онда ће васколики српски народ бити слободан. Успеду ли те две државе да утврде своју државну машинерију, онда је то ослобођење отежано. Ето такав је наш политичан положај.

Србија је више пута објављивала званично и незванично, да је она *својер* јужног словенства. Јужни Словени тврдили су то исто и на тај начин очекивали су од једног пролећа до другог, да Србија започне борбу за ослобођење онде где јој је почетак природан т.ј. у Турској царевини. Ово очекивање већ је прешло у обичан говор и многи почињу озбиљно да питају: шта је узрок том загонетном ћутању.

Ми смо у два-три пута нагостили прави узрок тог ћутања. Ни неспремност у наоружању, ни неспособност политичара српских, ни спољне прилике нису узрок за српско неослобођење. И кад би било нечега од споменутих разлога, то би биле само последице оног главног коренитог узрока, кога смо ми спомињали. Тај

је коренити узрок: *што у српском народу у Србији није укорено уверење да је српско ослобођење и јединство основа српског народног развоја и да што више ваља реићи одма пре свију других*. Одушевљење народа за рат – то недостаје Србији пре свега и то се не може створити никаквом владином спремом, никаквим законом или заповешћу. Онај који вели: „Изволите ми заповедити да будем одушевљен за рат, па ћу бити одушевљен, жртвоваћу живот и имање“ – тај лаже, тај неће жртвовати ништа већ ако га присиле.

Нама се често писало у грех, што смо се усуђивали да изречемо ову горку истину у очи српском народу. Ама ми нисмо хтели да вређамо српски народ, нападајући га за његове јаде. Ми знамо врло добро оне прилике, које су у српском народу зауставиле онај слободњачки, револуционарни покрет, који се јавио у почетку овог века. Али ми смо сматрали за дужност да покажемо прави корен зла, а нарочито хтели смо да потресемо оно народно, премазано „јавно мњење“ наше „публике“, која се разбацује патријотским фразама онде, где треба жртвовати – жртвовати имање, породицу и свој живот. Без таквих жртава, „одушевљење“ је пушта реч, а „јавно мњење“ беспосличарска забава:

Само онда кад српско „јавно мњење“ буде одушевљено правим одушевљењем, Србија ће морати да започне или боље да настави борбу за ослобођење своје браће и тада ће имати и „средстава“ и „прилике“.

Рагеник, бр. 86, од 30. XII 1871.

II ПИСМА

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ – ПРЕДСЕДНИКУ
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Београд, 21 септембра 1871 г.

Поштовани господине,¹³⁹

У прошлогодишњем Летопису печатан је један мој чланак: „Реализам у науци и животу“.¹⁴⁰ Исти чланак послао сам ја још 1869 г. кад сам у Цириху био за „Матицу“, а кад је „Матица“ престала излазити замолио сам бив. уредника¹⁴¹ њеног да исти чланак преда „Младој Србадији“. У исто време молио сам да ми се исти чланак награди, јер сам и тада као и сада живео само од мог књижевног рада – других доходака нисам имао. Бивши уредник и секретар Матице нашао је за боље да исти мој чланак печата у Летопису, без мог одобрења. Пошто је чланак већ био напечатан, ја сам се више пута састајао са г. секретаром Хаџићем и питао га за награду,¹⁴² а он ми је вазда обећавао да ће ми се награда издати, па је тако остало и до данас. Зато сам принуђен да се сада на вас обратим Г. Председниче у нади да ви нећете бити тако заборавни као секретар. Молим вас дакле лепо да у првој седници (или какав је код вас ред – то не знам) предложите да ми се изда награда за поменути чланак. А у сваком случају молим вас да ми се ма шта одговори, ако ми се награда не досуди, да бар знам на чему сам.

Мој је адрес: Светозару Марковићу, код уредништва „Раденика“ у Београду.

Примите уверење да вас веома ценим

С. Марковић

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ – УРЕДНИКУ
ПАНЧЕВЦА

[Београд, септембра 1871]

Г. Уредниче!¹⁴³

Наша полицајна цензура не хтеде да пропусти у „Раденику“ ова два чланка: „Са скупштине“ и „Наша народна скупштина“ од којих је један писан приликом дебате о адреси, а други још пре избора.¹⁴⁴ По нашем новом закону о штампи полицији је остављена могућност, да „патријархалним“ начином – испод руке – не дозволи да се неки чланци пусте у свет мада су већ сложени и штампани и ако у њима нема никакве кривице. Па и ту је полиција веома мудра: она не предаје писца ни уредника суду као што би требало да ради по закону, већ просто претрпа ствар без шума и шкандала, као да ствар до ње није ни дошла. Како то бива – могло би се само онда протумачити, када би знали каква је одговорност наших штампара пред законом и какав је положај њихов. Свакојачко то је факат да поменути чланови не бише препуштени, мада у њима ни сам Никола Недељковић или Марко Лазаревић не би могли наћи приступа или злочинства.

Но како сам грешни писац поменутих чланака, то нисам вољан да мој глас буде сасвим загушен београдском полицијом „народно-монархично-уставне“ владе у Србији. Зато вас молим да их печатате у вашем листу, нека бар тамошње Српство види колика је слобода речи у Србији.

Светозар Марковић

Панчевац, бр. 77, од 23. IX 1871.

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ – ЈОВАНУ
БОШКОВИЋУ

[Београд], 2 октобра [1871]

Г. Бошковићу.¹⁴⁵

Пре свега фала и вама и Г. Председнику Матице на брзом одговору.

Још кад сам послао први чланак мој,¹⁴⁶ који је за се већ прилично заокругљена целина, ја сам јавио секретару Матице Т. Хаџићу, да ћу продужење и свршетак [написати] чим се први чланак штампа. Тада бијох беспослен, па сам могао одма сести и написати. Али се печатење отеже веома дуго и већ сам мислио да се неће ни печатати, па зато нисам ни писао свршетак, кад сам имао времена довољно. Сад сам у послу, а ствар сама изискује доста времена, зато је мало заостала. Но ја сам већ поодавна казао и Т. Хаџићу и Мишу Димитријевићу, да ћу свршетак послати за идући летопис. Само нећу бити готов пре свршетка Новембра. Дакле дотле можемо сигурно рачунати, но за награду (по себи се разуме) да би желио имати ако је могуће одма. Зато би био веома захвалан кад би ми идућа седница, коју ви споменусте, досудила награду.

Ја ћу 6-г ов. мца. бити у Н. Саду својим послом, па се можемо и лично објаснити, ако што даље буде потребно.

С поштовањем
С. Марковић

Оригинал. МС, РО, 19602.

СВЕТОЗАР МАРКОВИЋ – ЈОВАНУ
БОШКОВИЋУ

Београд на Митров дан [26. октобра 1871]

Г. Бошковићу,

Према ономе, што седница Матичина беше одређена још пре 10 дана, ја се надах, да ћу до сада добити, ако не новце, а оно бар решење да ми се награда досуђује или не досуђује. Ја сам у прошли четвртак¹⁴⁷ писао Миши Димитријевићу и молио га да ме извести телеграфски шта је решено о мом чланку, па то не уради. Ја вас последњи пут молим, да ме одма извести је ли и шта је решено. Досадно ми је што сам и толико пискарао за неколико тричавих форината, и што сам више од 3 недеље мислио да ћу их добити.

Примите поздрав од
Марковића

Оригинал. АС, РО, к, 58, бр. 897.

III
ДОКУМЕНТИ

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 13. септембра 1871.

№ 8

[...] Јуче у 9 и по сати пре подне ја сам пошао „Медаковићу¹⁴⁸ и код Касарне сретнем Господина Стевчу.¹⁴⁹ Он ме прво запита о мом Газди¹⁵⁰ а по свршетку овога разговора ја запита зашто Туцаковић¹⁵¹ није се примијо посланства за Скупштину. Он рече да је Туцаковић у том погледу врло паметан и рече и да му је и он једном приликом кад је овамо пролетос долазио савјетово да се ни у шта не пача до пунољетства Књажевог. Ја га после запита за посланика Јагодинског Раденковића и шта се с њим сбило он одговори да су Јагодинци свесни па нећеду онога кога им влада силом преко полицајне власти намеће, ако су се морали бојати за владе књаза Мијаила Христићевога¹⁵² бира па су га кроз то увек морали бирати а Христић га постављати за президента Скупштине те да он тирјанише у свакој скупштини. Сад те нужде више нема јер се и сами фалу да под слободним њиним Уставом сваки грађанин независним. Ја га запита зар је боље Јефрем Марковић од Раденковића.¹⁵³ Он рече да је Раденковић христићевац а Јефрем Марковић је народњи човек, човек научен, одвећ велики патриота и радио би у интересу обште народњем а не у интересу поједини људи[...]

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/833.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 14. септембра 1871.

№ 9

12. у 10 сати пре подне имао сам кратак разговор пред академијом са Господином Вујовићем¹⁵⁴ о Туцаковићу Тодору, Раденковићу, Јефрему Марковићу, и Чумићу. За Туцаковића рече: да није на скупштину хтео зато да иде што је човек одвећ поштен а рад је истину да каже сваком у очи а није рад да се засад замери до пунољетства Књажевог. За Јефрема Марковића и Чумића Господин Вујовић јако замера што је обадвоицу успречавала избор. Влада се рече од њи није имала чега плашити а ако вели влада сама зна да би јим имали узрока шкодити а оно богме силом нити се ко одржо, нити се одржати може јер сваки притисак скаче све више и шири гране све вишег незадовољства док се једанпут не-скр(х)а. У синоћњем известију ово ми је било немогуће саопштити вам.

Јуче после подне око пет сати изађе изванредна листица прво „Видовдана“ а после „Јединства“ у којој извјешћава да је Народна Скупштина поднела Књажевском намјесничеству Адресу у којој прима све тачке законске и изјављује и даље поверење високом намјесничеству, поменути изванредне листице већину обрадоваше и успокојише а Колотеристе и остале им једномисленике сасвим скрушише њи бијаше обрадовао Дописник „Радеников“ из Крагујевца у броју 43¹⁵⁵ па су до јуче предвече живили у лепој надежди. Данас је већ изашла целокупна Адреса [...]

Данашња ружа одпева лепу песму Гаврану¹⁵⁶ а млади се Гавран¹⁵⁷ још овде налази. Ову је песму чито Кавур¹⁵⁸ пред „Паризом“ а прочитао је и целу Ружу велегласно, слушаоца бијаше доста између који бијаше Јаков Станојевић и Гаја Перишић. Станојевић немогавши слушати о његовој Персиди¹⁵⁹ и Панчевцу¹⁶⁰ па се измаче. Перишић устаде и изгласа псоваше Ђелешевића и његову „Ружу“ [...]

Оригинал. АИИ, ЗЈП, III/19, 3/834.

ЈАКОВ ТУЦАКОВИЋ – РАДИВОЈУ
МИЛОЈКОВИЋУ

Београд, 17. септембра 1871.

Господине Министре!

Јутрос сам добио ваше президијално писмо са дотичним прилогом. Из њега видити сам могао да ме упућујете на Мастонића, и да даље трагање у дознању, ко је могао спремити пасквиле и ко је тамо експедирао. У цјели тој ја сам Мастонића двапут шиљао у Земун, а и упућивао га на сазнање књига у овој вароши. Са те стране баш ништа нисам могао успјети. Извјесно лице из контроле,¹⁶¹ код кога је поп Стева бајаги говорио, да су неке труковане пасквиле¹⁶² послате у Крагујевац скупштинарима, јавило ми је и то, да му је поп Стева казао, да има једну пасквилу од тиј, и да су оне написане противу жељезнице, и противу некиј Министра, а поред тога је писано, да ни Намјесници не ваљају, ни поједини од Министара, ни народ а и нико. Као писмо је написано да други лист уради и урадио је па и пропуштен му је као што ћете моћи видити, а говор је потом само на томе свршен. И то је једна околност која каже, да Уредник Раденика нема учестија у извесној пасквили, и да са Радеником стоји и Г. Каљевић, поред свију други. Кад се отворено изражавао, да ће за љубав препоруке Каљевића моћи ползовати се и панчевачким листом [...]

Друго вам ништа засад јавити немам. 17. Сеп. 871 у Београду.

Вама услужан
Јак. Туцаковић
Управ. в. Београд

Оригинал. АИИ, ЗЈП, IX/1, 9/110.

ЈАКОВ ТУЦАКОВИЋ – РАДИВОЈУ МИЛОЈКОВИЋУ

Господине Министре!

[...] Мој један момак, који с Костом Црногорцем професор. поверљиво говори, јавио ми данас, да је јуче са истим професором говорио, – и да му је овај казао, како је пасквилу која је у Крагујевац дошла на скупштинаре толкована собом г. Чумић написао. Није му хтео казати гди је печатана и како је растурена. – Дао сам му настављенија како ће и ово сазнати моћи, кад се састали буду.

У Београду 21. Септ. 871 год.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, IX/1, 9/111.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 22. септембра 1871.

№ 13

20 ов. мес. у понеделник вече бијају се раструблили по вароши врло немили гласови а на име да су се у Крагујевцу појавиле некакве опаке пашквиле¹⁶³ и с бог поменути пашквила у дружини познате Гавранове Колотерије¹⁶⁴ почела је била овлађивати нада ће овом приликом бити растројства међу Господом Намјесницима. Колотеристи о овој ствари вјећаше исту вече но почем сам ја далеко седио то сам само чути мого ди Чумић рече „па нама ништа више не треба но да падне Радивоје а најстарије шупља тиква у чијим би рукама била сва власт“. У поменутој је дружини бијо и Аца Апотекар кога сам ја јуче изјутра у Касини нашао и повео разговор о пашквилима но он ми рече да му је непознато садржај пашквила али рече у колико је он чуо ишло се пашквилима на то да падне Јова Ристић са министрима заједно но како је речету ствар скупштина примила то још незна но рече Блазнавац би најпапетније учинио да сад овом приликом предложи Скупштини да узму Гарашанина у Намјесничество па да Гарашанин састави ново министарство које није омрзнуто као што је ово.

Јуче око 10 сати изашо је Видов-дан и у њему дебата скупштинска о гореименованим пашквилама. Именована скупштинска дебата успокоји сва праведна срца а неправедна порази и тако су од јуче сви пашквиланти окуњили носеве а на скупштину врло једидти [...] ¹⁶⁵

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/838.

ЈАКОВ ТУЦАКОВИЋ – РАДИВОЈУ МИЛОЈКОВИЋУ

Београд, 23. септембра 1871.

Господине Министре!

Синоћ сам од једног пријатеља извјештен, да је Светозар Марковић брат Г. Јефрема Марковића бив. официра, давао на читање један комад пасквиле, какву сте ви мени послали, неком г. Сими члену у Конзисторији Београдској^{165а} и то пре 2. дана. Г. Сима је овом мом пријатељу приповедао, како пасквила говори, противу железнице, противу фамилије Х. Томине на влади, противу фамилије Дудине, и противу Г. Намесника као да су и они Карађорђевици, а најпосле као писац би трпио од фамилије Дудине само Г. Панту¹⁶⁶ у садашњем звању.

Други ми опет пријатељ каза, да се је Симић разговарао са Костом Црногорцем професором, као упућен да сазна који је сми-сао пасквиле, за коју је раније казао да ју је Чумић написао и да је у Крагујевац отишла скупштинарима, но од ови ништа није могао сазнати у смислу том. Свега је на том водио и свео разговор да је пасквилу за скупштинаре написао Г. Чумић у споразуменију са Каљевићем, и са члановима Раденика, а с њим ништа, јер му је рекао, да му то поверити не сме.

Из тачнијег испитивања о пасквили, коју је као Г. Јеврем Марковић у 1.000 комада на Смедереву пренео, излази ми да од тога нема ништа, и да је достављање, по коме сам вам јуче о томе јавио неистинито, или ако што и буде у ствари, да ће то бити реч само услед пасквиле, које су у Крагујевац скупштинарима дошле, или ће баш он бити и преноситељ пасквиле. Опређеленије ћу што моћи рећи, ако ми пасквила до руку дође, о којој се овај глас распрострео, и који како чујем код Алексе и Петра браће Аврамовића из Земуна, има довољно на продаји. А држим да ћу један комад најдаље до сутра добити.¹⁶⁷

Шиљем вам под 4. књижицу и 4. писма, што ми је дала Милка пиљарица из Земуна, којој сам долазак одобрио.

Значајно је на књиги што се на полеђини написало од жене убијеног Младена Ненадовића: /судећи према рукопису њеног пи-сама/: да се чича Јакову ове књиге нешиљу.

23. септ. 871 у Беог.

Ј.Д. Туцаковић
Управ. в. Беог.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, XXV/13, 25/371.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 24. септембра 1871.

№ 14

Овде су сви уз „Јединство“ у сљедству грађења железни путова изузимајући извесни лица који раду на противној страни под заштитом Гаврановом да се не би ништа могло у земљи подићи које би могло служити за чес(т) Преузвишене владе у Законодавне Народне Скупштине а на корист и понос целокупног народа србског но да се уништи и све оно што постоји. Гавранова је Колотерија јако једита на законодавну скупштину и то из три узрока прво: што се Законодавна Скупштина није одазвала њини пашквилантским начелима, друго: што Законодавна Скупштина савњава опозиционаре владине са лоповима па и шњима заједно ставља под полицијски надзор и треће: зашто Законодавна Скупштина тражи радникове дописнике [...] ¹⁶⁸

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/839.

ЈАКОВ ТУЦАКОВИЋ – РАДИВОЈУ
МИЛОЈКОВИЋУ

Господине Министре!

Јутрос ми један пријатељ јави, да је синоћ разговарао се са Костом Црногорцем професором, о разним стварима, па међу тим, да је дошла реч и о пасквилама, које су скупштинарима до руке дошле. Он је поред осталог рекао, да је пасквила на скупштинаре производ његовог друштва, куда је и Г. Чумића рачунао, и да је тог друштва глава Г. Министар Матић, па је тог пријатеља мог молио, да сазна, кои је тај од друштва, што их издаје, јер да овога нема одкуд би на влади раније и пре скупштине знали, да ћеду се пасквиле појавити у скупштини. Све ћете се опоменути, да сам вам јавио, како је поменути Г. Црногорац говорио пред једним од пријатеља, да је наређено ко ће шта на скупштини говорити, и да су већ пасквиле за скупштину приуготовљене. О овоме ће се опоменути и Г. Намесник Блазнавац, јер је много раније било, но што ће се скупштина отворити.

Да Г. Црногорац зна, да је влада наша имала раније известија, како ће се пасквиле у скупштини мложити, ја се дивити морам. И одовуд ми се намеће држати, да је ко које од поверења или од чланова владе, случајно изговорио се, да је влада имала уверења раније о подмећању пасквила, јер одкуд би иначе могао Црногорац оваково што изнети, или од куд би мој пријатељ могао овако вешто удесити, да сам чисто у забуну дошао, кад сам то чуо, а нарочито кад помислим да су чланови владе у Крагујевцу, а он у Београду.

Не по мојој радозналости, но по потреби, коју ја у овој достави увиђам, да се упознате са овом ствари.

У смотренију истраге о пасквилама, могу вам јавити, да сам вешто рукописе од сумњиви личности прибрав, и да ми се чини судећи по рукописима, да је један коверат адресирао Коста Нинић правник, кои се парничи са Вукичевићем Лончаром, друга два неки Милан Спасић из Зајечара великошколац, и један опет Ми-

лош Јовановић техничар. Сви ови адреси више се мање са рукописима горњи лица слажу. Али адрес коверте Касијана Стојшића у сваком се слову слаже са рукописом Јанка Пурића писара адвоката Филиповића. И даље ћу потајно истраживати, а кад уздржим, да сам већ готов, ја ћу сам све представити, ради споразумљења за рад [...]

У Београду,
26. септ. 871.

Вама услужан

Јак. Туцаковић
Управ. в. Београда

Оригинал. АИИ, ЗЈР, IX/1, 9/113.

УПРАВА ВАРОШИ БЕОГРАДА – СУДУ
ВАРОШИ БЕОГРАДА
[ЗАБРАНА 50. БРОЈА РАДЕНИКА]

Суду вароши Београда
№ 22912
1. октобра 1871.
у Београду

Кад је Управа вароши Београда разгледала у смислу чл. 6. Закона о печатњи поднешени јој примерак броја 50. новина „Раденика“ нашла је, да је одма с почетка наштампани спис „Опет наши адвокати и народна скупштина“ казниме садржине по целом свом пространству.¹⁶⁹

.Екс [педирано]
4/10. 71

[У главном] Казнима је садржина [тога] списка [због тога] ово:

1. Што се у почетку прича, како је наш народ од како се почео састајати на скупштинама, свагда дизао глас против адвоката, како је већина народних посланика изјављивала да неће никако адвоката, а мањина тражила да се укине закон о адвокатима, па да адвоцира когод хоће; како је због ове мањине влада била у *превази*, како је лањска скупштина у том погледу била најживља и напоследку како је остало на том да влада овогодишњој скупштини поднесе нов закон у смислу оном што народ хоће. Па онда писац и ако признаје да нема свог уверења о раду владе, опет дражи народ против владе и подиже мрзост и неповерење противу ње овим речима: „Но влада је како се чује *сиремила* неку *дойуну* о закону *адвокајском* да *адвокајиа* боље *осигура* – да *положај* *адвокајиа* *подигне* на *више*“, узвикујући гласом неповерења „То је *влади* *предлоз*, *ито* је *одговор* на *народње* *ојшије* *изјаве* да неће адвокате“. А ово излагање наше владе мрзости и презрењу и подизање неповерења казнимо по § 103. Казнителног законика.

2. [Даље] Што писац износиће разумне и научне разлоге кои су за установу реда адвокатског, а имено: „да *адвокајиа* само онај

неће који хоће да над собом итера своју самовољу“ ипак јавно опорочава наше државнике, да се они не руководе таком тежњом, јер си они самовоље, а то је изразио овим речима: „Што влада наша дакле хоће адвокате, њим људи на влади нису хтели, а нису ни могли промену њи људску иррироду.“

Клеветање и вређање ово наших државника, долази под осуду § 104. Казнителног законика.

3. Што писац даље продубљујући вели за наше [људе на влади] државнике: „Но они веле да има адвоката у свима државама, које се зову цивилизоване ња се њако обичном њамеђу мора државици, да што није икодило цивилизованим земљама неможе икодици ни нама, или другче и ближе да кажемо, што је од користици за друге народе, и треба и мисли се да мора бити корисно и за нас, што је једна оштира побуда, а друга је што се сваки човек не уме да ирририци или у кривици каквој да брани, ња за што је нужно да има људи који су изучили законе да доуне ову иоиребу.“

И ако је наша висока влада дала јавног израза, да она није за то, да стране установе безобзирно код нас увлачи, већ да ће само такве установе [само] постављати [које су] које су у духу и за животне потребе нашега народа, опет писац измишљене наведене побуде подмеће влади, клеветајући је јавно, па онда [позивље публику] изазивље презрење противу владе речима: „Ето, што је побуда владе која је сваком ирририком оирала се жестиоким изјавама народа ироиш адвокат“; а затим дражи народ и противу владе и противу законите установе реда правозаступничког [која није оборена] овим речима: „Зар ћемо веровати ирририбисветицима неким новинарским и шарлапанским иублицистицима кои безобразно иврде да наш народ, од чијеј зноја они живе и овде се башаре, није дорасио, да је малолетно деце, које и треба влада као добар оицац да води за руку; зар ћемо сами изрећи ирресуду да је наш народ глуп више него ико кои народ на светиу, ња неће оно што је за њега добро, а ироиш ирражи оно што је за њега зло. То није глупост, што би била лудост. Али благодарећи богу, Срби нису били нигда ни глупи ни луди – и и.г.“

Ово дражење народа, клеветање и изазивање мржње, презрења и неповерења према влади и према установи реда правозаступничког јесте такође казнимо дело по § 103. Казнителног законика.

4. [Најпосле] Што писац упуштајући се у причање одкуда су поникли адвокати, [погрдно] и какви су, вели: „Као што се види адвокатици су никли у магистрарицима, ирририравническицима и најпосле у окружним судовима“ па онда излаже најцрње опорочавање

наше судске власти до најновијих времена, јер изречно каже: „Као што је до скоро било код Илића, Бођуновића и др.“ То опорочавање Суд ће видети из пространства казаног списка, одкуда Управа само наводи ове главније зражаје: „Међу њим адвокатство је једнако било у суду. Тако је итрајало иуни двадесет година, довољно времена да се читав иојас оирује у измајсторисавању ирава. Народ заражен измајсторисавањем ирава иррибежне званичницима судским: ирририседницима, судијама, секретарима и ирисарима а ови бојећи се казни – сиану итрајно адвоциратици, иако и званичници судски у итраком иоложају сиану врбоватици ио декожа Параментицића, Бурмутицића, Гемитицића. На итрај начин и што званичнички овај или онај није најлаживао од ирририричара за свој иосао награду него радећи итрајно узимао митио, ња још иућивао ирририричаре да овоме или ономе однесе штооод и даде народ се митиом оирује, и после је сваки своје ираво куиовао од иокварени судија и оситале жосиоде, а њихови калаузи ишли су и ио селима ио жаздинским кућама и уцењивали, као што је ио доскора било. – „Са итрахом у срцу долазили су иоишени ирририричари суду итражећи ирава без иомоћи калауза или њихових оириака, али су се враћали с иугом на срцу, што су своје незнање скуио илаицили. На овај начин радило се и зараза иштиа иолико се раиририла, да је више кишцило од ииш иискарања неој може бити и данас. Ови иискарачи били су адвокатици, али ирави адвокатици били су у суду.“

Као што ће Суд увидети у оволикој мери опорочавање наше судске власти, установе реда правозаступничког, и владе, која и није за то, да немамо правозаступника, кадро је не само мрзост и презрење народа изазвати, но и сами покрет произвести на погибију законитог реда и мира у земљи, па зато је и то казнимо по § 103 Казнителног законика.

Најпосле

5. Што писац [сведочи као да је свему овоме великом злу виновник] говори у похвалу бунтовничке владе од 1842. године, а сву одговорност за ово њиме представљено велико зло пребацује на прву владу Обреновића и [последујуће] на садању која то подржава, а то је говор којим се вређа наш владалачки дом и који може породити мрзост [противу] нашега владара који је потомак Обреновића, а то је казнимо дело по § 91⁶ Казнителног законика.

Ово казнимо дело поред осталог што је наведено нарочито се налази у оним изразима:

„Поирес од врачарске владе, махом расиера заклейи мацарске адвокате, ирриририце неко време сиану као обично у итрака времена, а међу њим 1843. год. влада ондашња изда закон ио коме забрани адвоциратици свима чиновницима и учииицима, и и.г.“

Са ових казнимих дела Управа је наредбом својом од данашњег № 22912. узаптила овај примерак броја 50 новина Раденика и одузела јошт хиљаду примерака што је нашла наштампаних, па сада на основу Чл. 21 Закона о штампи подноси Суду ту своју наредбу са једним примерком [Суду на] с молбом да би Суд изволео решењим својим запт овај оснажити.

Преп[исати]¹⁷⁰

Оригинал. ИАБ, УВБ № 22912, 1. X 1871. XLV 104.

СУД ВАРОШИ БЕОГРАДА – УПРАВИ ВАРОШИ БЕОГРАДА

Управи вар. Београда

Суд вароши Београда шаље своје решење под № 14351 којим је узаптио примерак 50^г броја новина „Раденика“ тој Управи да она изволи исто на под \ рецепис примати па тај Суду овом послати.

№ 14351

5. Октомбра 1871.

У Београду

Писар

Е. Столповић

Судија

Л.Ж. Стојановић

Управа вароши Београда актом својим од 1. октобра тек. г. № 22912 послала је Суду овом примерак броја 50 новина „Раденика“, који је у смислу чл. 6 Закона о печатњи узапћен стога, што је нашла у почетку тог броја наштампани спис под насловом: „*Ойейи наши адвокати и народна скуйиштина*“ да је цела та садржина казнима. И зато...¹⁷¹

Судске побуде:

Пошто је Суд расмотрио поднешен примерак новина „Раденика“ број 50 нашао је да су заиста казниме садржине сви описи који су од Управе побројани и који су из броја 50. примерак новина „Раденика“ изведени, па зато Суд вар. Београда на основу § 21. Закона о штампи

Решава

Да је поступак Управе вар. Београда, што је 50 број примерка новина „*Рагеника*“ узаптила уместан и на закону основан, па зато и Суд решењем својим исти запт оснажава.

№ 14351,5. Октомбра 1871. године у Београду.

Писар
Е. Столповић

Судија Л. Ж. Стојановић

Оригинал ИАБ, УБВ, № 14351, 5. X 1871, XLV 104.

ЈАКОВ ТУЦАКОВИЋ – РАДИВОЈУ МИЛОЈКОВИЋУ

Господине Министре!

Ја Вам јуче јави, да сам синоћ поднешени лист „Враголан“ узаптио.¹⁷² Издао сам ову наредбу да се ово изврши као саветно. № Г. Коста Поповић член, кад је у штампару отишао, одступио је од овог, што је Уредник Враголана са особитим мољакањем изишао да то не буде, и што је поред њега и заступник штампара, тим истим правцем изишао, па није за то свршио, већ је лист другим замењен. Са назором поменутог члена ја сам се сложио, а одговорности ако какове има, нека се мени припише. Побуде су ми за ово, што штампар по кад-кад и учини нам какову услугу, и што уредник осећа, да има тврдоћу у зубима, јер је већ под суд узет за ранији лист, о коме сви имате свједенија још кад сте овде били, па ми је изглед и надежда да ће он много другачији бити, али опет неће никад изгледати, ни кад би се сменио видити.

Извесно лице – ђак – данас је у Панчеву с упутством, да сазна, ко је пасквилу познату дао штампати, и да, ако је могућно оригинал смота. На ово је се рачунати могло, што ме је уверавао, да ће и за једно и за друго имати поуздања у једно лице.

Све партаје овамо ћуте, а нарочито, одкад би на Скупштини неуважени смисао пасквиле. Овај појам даје ми брига, особито кад придружим пожар пред ову ноћ дешивши се, јер обично после овакве појаве бивају вазда јача предузимања партајска.

Као изванредно ништа Вам немогу јавити, а обично су Вам састанци познати и без говора.

У Београду 3. окт. 871.

Ваш услужни
Јак. Туцаковић
Управ. в. Београда

Оригинал. АИИ, ЗЈР, IX/1, 9/117.

ДРАГ. СТЕВАНОВИЋ – РАДИВОЈУ
МИЛОЈКОВИЋУ

Обреновац, 3. октобра 1871.

Поштовани Господине

Јутрос послата вам је једна депеша у шифрама и у њој јавља вам се да је Јован Милинковић адвокат послао овамо 50 комада књига под насловом „неколико чланака Светозара Марковића“ да се растуре преко Светозара Магдаленића, али како сма ја погрешком тако саставио депешу да је нећете моћи разумети јер из незнања почетна писмена нисам ставио а г. Капетана нема овди, то вам сада овим јављам о овоме, а у исто време молим вас да изволите јавити да ли се зна тамо о тим књигама пошто су противне влади и управи нашој.

За сваки случај шиљем вам један комад и јављам вам још и то да их је овамо као аманет донео Радомир Јовановић трговац, овдашњи, који каже, да му их је Милинковић у лађи преко келнера предао из чега се огледа то, као да су оне зараније онде смештене биле.

Понизни
Драг. Стевановић
писар срески

Оригинал. АИИ, ЗЈР, IX/5,9/449.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ,

Београд, 7. октобра 1871.

№ 18

Ја сам у суботу путовао у Шабац и с бог лађе моро сам остати до среде. У суботу у јутру дошо је Добровојевић из Земуна а за Шабац је путовао Алавантић. Добровојевић Алавантићу даде неку артију и он ју мету у џеп с истом је лађом путовао Пеја Куртовић, шабачки адвокат Перишић. Чим се лађа од обале отиснула Алавантић извади из џепа три броја „Панчевца“⁽¹⁷³⁾ и рече ми смо сад на месту неутралном можемо овђе читати лист који је за Србију забрањен и кога људи најслободоумниј[и] пишу и читају јавно све дописе са скупштине и о скупштини. Куртовић похваливаше писца чим смо присијели у Шабац Алавантић је прво свратио у дућан код Ристе Баића [...]

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/843.

ИНТЕРПЕЛАЦИЈА ЉУБОМИРА КАЉЕВИЋА
ПОВОДОМ ЗАБРАНЕ НЕКИХ ТЕКСТОВА У
РАДЕНИКУ

Крагујевац, 9. октобра 1871.

Министру унутр. дела

Председнику народ. скупштине и мени послало је уредништво „Раденика“ један примерак листа у коме је изостављен један део чланка о жељезницама, и молило нас да упитамо г. министра унутр. дела по коме параграфу закона о штампи може власт изостављати и забрањивати да на свет излазе чланци који у себи немају ничега казнивога јер су сасвим научног и стварног садржаја.

Држећи да је дужност свакоме народ. посланику тражити објасњење у свему што му се нејасно и противузаконо чини, – ја молим г. министра да изволи казати како је могло бити да се овде под /- приложени део чланка о жељезницама¹⁷⁴ избрише и забрани.

У Крагујевцу
9. окт. 871.

Љ. Каљевић
посланик вар. Ужица

Оригинал. АС, НС, 1871, 2, бр. 24.

ИНТЕРПЕЛАЦИЈА ГРУПЕ ПОСЛАНИКА
КОЈОМ СЕ ТРАЖИ ЗАБРАНА *РАДЕНИКА*

ИНТЕРПЕЛАЦИЈА

На Господина Министра унутрашњих дела

Опште је познато, да „Раденик“ политички лист, који излази у Београду, исповеда и препоручује комунистичка начела и узима у одбрану „интернационалу“ т. ј. друштво, које смера да поруши у Европи постојећи ред ствари, основан на вери, моралу и сопствености, проповедајући да нема Бога, да нема вере, да не треба народу владалац, да сродство није ништа, тако да отац за кћер, син за мајку, брат за сестру ништа не зна и да имање од имућних разграбити и поделити треба, па ако се другојаче неби успело, онда да се то постигне макар паљевином и убиством.

Овој науци, или правије рећи, овом разврату свет је мало пажње обраћао, докле се год у последње време није исувише показало од какве су велике опасности за друштво и државу те жеље комунаца, који у Паризу предадоше ватри најславније споменике науке и вештине, опљачкаше варош и гомилама поубијаше најславније људе.

Пошто се дакле показало даје свима приврженицима Комуне и интернационале главна тежња пљачка, паљевина и убиство, и пошто „Раденик“ отворено брани Комуњу и интернационалу, то ми молимо Господина министра унутрашњих дела да нас изволи обавестити:

1. Дали мисли да у нашим Законима има земља наша довољно предохране противу ови опасник начела, која траже да продру у нашу земљу, па ако нема, дали влада мисли подносити Народној скупштини какав предлог да се та празнина испуни.

2. Ако је наше Законодавство довољно дасе обезбедимо од Комунистичког разврата, онда молимо Господина Министра да нас изволи успокојити о намерама које влада има у смотренију „Раденика“ и подобних листова, то јест: да нам каже, да ли јој какве сметње стоје на путу, тесе не ползује законим прописима да

се у клици угуши разоравајућа наука комунистичка, па према томе, зашто се трпи Раденик и његово друштво, и мисли ли се и даље трпити.¹⁷⁵

11. Октомбра 1871 год.
у Крагујевцу

Посланици:

А. Петковић
Петар Катић
Милосав Вукомановић
Милан Миловановић
Јанићије Пешић
Миле Дамјановић
Милосав Тривунац
Анта Пантић
Војин М. Радосављевић
Милан Ћирковић
Радисав Милијћ
Милоје Вулић
Димитрије Миловановић
Марјан Ч. Кукић

Оригинал. АС, НС, к. II, бр. 26/1871.

Зграда у Крагујевцу у којој је одржавана већина седница Народне скупштине у XIX веку (данас у кругу Фабрике аутомобила)

ЈАКОВ ТУЦАКОВИЋ – РАДИВОЈУ МИЛОЈКОВИЋУ

Београд, 12. октобра 1871.

Господине Министре!

Од једног мог пријатеља добио сам под \ спис Светозара Марковића брата Г. Јефрема Марковића бив. официра, односно железнице, а он је опет такви спис с ковертом добио од Светозара у Н. Саду, да га Г. Јефрему овде донесе и преда. Тај спис није Бог-зна какове важности, али вам га опет шиљем. Држим напротив да ће вас спроводно писмо прилично задовољити. Светозар ће доћи у идући четвртак, и смислио сам, да наредим нека буде претресен из узрока у писму изложеном, али сам нашао за нужно да то неучиним, што ће се сетити да је писмо и Спис у моим рукама, а доносиатељ Списа и писма обећао је, да ће Светозару кад дође казати, како је пакет изгубио, који му је он у Н. Саду поверио.¹⁷⁶

Преко другог мог пријатеља слушао сам, да је Г. Марковић у кући Настаса Јовановића с задовољством приповедао, да је Књаз у проход пропао у Смедереву.¹⁷⁷

Г. Валента доктор чујем преко трећег пријатеља Сараф-Костиници и осталој фамилији, да је књаз у Смедереву у проход пропао са задовољством, како он неће да буде шпион Г. Радивојев и другије, – и како је се он због тога уклонио и шетао преко ове године, те да не буде изабран за књажевог посланика...¹⁷⁸

С... 179

Јак. Д. Туцаковић
Управ. в. Београда

Оригинал. АИИ, ЗЈР, XXV/13, 25/ 372.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 15. октобра 1871.

№ 24

[...] Од јутрос се по вароши разнео глас, а на име: да је Законодавна народна Скупштина одложила грађење жељезнице на годину дана, с тога се сажаљева да је на Законодавну Народну скупштину подејствовао уплив „Раденика“ и остале му браће беспосличара [...] ¹⁸⁰

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/ 849.

РЕВЕРС СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА
ЗА ПРИМЉЕНУ КЊИГУ
ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ

РЕВЕРС

Признајем да сам примио од „Матице“ Српске 112 књигу Летописа у којој је и мој чланак.¹⁸¹

15 окт. 1871.

РО, МС, 8867.

Светозар Марковић

КОСТА ЈОВАНОВИЋ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 26. октобра 1871.

Високопоштовани Господине!

Ономад у недељу у вече око 8. сахата добио сам од Г. Митрополита Михаила писмо којим ме је позивао, да Вама телеграмом у шифрама јавим садржину тога Његовог писма.

Исто писмо било је овога смисла. „Пошто су се известном приликом у скупштини чуле погрдне речи противу калуђера, и нико па ни од Г. Г. Министара неустаде, да противу тога коју реч проговори, то Архијереј српски неможе ни часа остати на челу земаљске цркве. Зато изјављујући ово, моли Вас, да саопштите ово народној скупштини, с тим, да је ова Митрополитова одлука стална.“

Ово је смисао и одприлике ток мисли поменутог писма Г. Митрополитовог.

Мене је ово писмо потресло, па јадан бојећи се, да ми когод неподметне овакво писмо као од стране Г. Митрополитове, а друго да би Г. Митрополиту дао на знање, да се скупштина већ распустила, одем одма к'Њему.

Пошто се најпре увери, да је писмо доиста Његово, ја му саопштих, како је скупштина закључена и како ће Његова Светлост са Г. Г. Намесницима сутра дан – у понедеоник –поћи за Београд, изјављујући са своје стране, да нисам у протоколима скупштинским читао такве погрдне речи противу калуђера.

На то ми Г. Митрополит изнесе „Раденика“ од 21. ов. мца. и доиста тамо угледа ове речи: лоле, непоштени, па то је Г. Митрополиту пало одвећ тешко.¹⁸²

Ја сам са своје стране – бивши дубоко тронут – изјавио своје патријотско сажалевање сврх ове намере Г. Митрополитове, и рекао би, да су Га моје речи доста потресле у намери, али оне речи – бар како стоји у „Раденику“ – да нема ниједног поштеног калуђера, Г. Митрополит као да узима на себе, па му је тешко, што то није одбијено од стране владе. Ја сам на више разних начина

уверавао Г. Митрополита, да није могуће да је тако исто и било у скупштини, а камоли да је прошло без икакве изјаве од стране владине, но да је то све маневра оне клике око „Раденика“, која хоће, да све што постоји, уздрма.¹⁸³

На моје смерне примедбе у овоме правцу као да се Г. Митрополит мало ублажио, па затим поискао је и ја сам му вратио Његово писмо, које горе спомињах, и свршетак говора био је тај, да ми је Г. Митрополит приметио, како ће Његову Књажеску Светлост данас око 4 сахата причекати у двору.

Сматрао сам за дужност, да Вас о овоме известим још пре, него што се видите с Г. Митрополитом, а ја се с Њим нисам видио од ономад увече.

Ја ћу Вас дочекати пред Двором.

26. октобра 1871.
у Београду

Ваш
понизни слуга
Коста Јовановић
Начелник министарства
унутрашњих дела.

Оригинал. АИИ, ЗЈР, IX/6, 9/280.

АНОНИМ – ЈОВАНУ РИСТИЋУ

Београд, 28. октобра 1871.

Чујем да су неке брошире¹⁸⁴ уваћене код Алавантића ово дана у Обреновцу а ја сам вас извјестио да сам 2-гог овог месеца путовао с њим за Шабац и да је он у параброду читао Панчевца но и онда је имо један пакет запечаћен кога је предо једном младом црномањастом и црне браде човеку да поменути пакет неком другом преда. Поменути је изашо у Обреновцу а одавде га је испратио Димитрије Богојевић и то је неки зет или Димитрија Богојевића или Карастојановића Милоша који по свој прилици живи у Обреновцу. Мени онај пакет није мого онда пасти у очи а сад почем сам чуо да су код Алавантића уваћени други пакети онда би било у интересу да власт и за онај дозна [...]

Оригинал. АИИ, ЗЈР, III/19, 3/855.

УВЕРЕЊЕ О ДРЖАВЉАНСТВУ
СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

УВЕРЕЊЕ

Суд општине вароши Београда уверава свакога да је г. Светозар Марковић, овдашњи житељ и сарадник новина „Раденик“ – српски поданик и стоји у потпуном уживању свију грађанских права, по својим годинама.^{184а}

№ 12.239
3. новембра 1871.
у Београду

Писар
Кољевић

I Члан општ. суда

Јован Мићић

[На полеђини:]
Пр. 3/11

Оригинал. ИАБ, УГБ, 1871, к. 1372.

Уверено

Суд оштински вароши Београда уверава свакога т. Светозар Марковић, обд. жител и сурадник новина "Радењика" - српски поданик и стоји у потпуном уживању своју грађански права, по својим годинама.

№ 12239.
3. Новембра 1871.
у Београду.

Мисар,
Рисован

Глан оштин. суда,
Св. Светозар

МИНИСТАР УНУТРАШЊИХ ДЕЛА – УПРАВИ
ВАРОШИ БЕОГРАДА

Београд, 24. новембра 1871.

Министар унутрашњих дела
Управи вароши Београда

ПНО 9672

24. новембра 1871. године
у Београду

Неколицини посланика овогодишње Народне скупштине послате су од непознатих лица пашквиле, пуне клевета и нападања на владу и поједине скупштинаре. А неким од њих послата су писма без потписа, у којима им се прети убиством и другим казним делима.

Предато Управитељу на руке 1г дек. 1871.

На састанку скупштинском од 18. септембра ове године ти посланици, имено: Касијан Стојишић из Ваљева, Александар Николајевић из Пожаревца, Стојан Бркић из Крушевца, Никола Симић из Ђуприје, Младен Маргиновић из Житковца, Ранко Јовановић из Лапова, Арса Лукић из Београда, Милутин Спасић из Смедерева, Петар Катић из Трстеника и Јован Новаковић из Карановца, предали су скупштини све те пашквиле и претећа писма с молбом, да се писци истих [ако буде могуће] пронађу и по закону казне.

Најживље осуђујући све пашквиланте и безимене писце, скупштина је у истој својој седници закључила: „да она одбацује с гнушањем овај смутљиви покушај, и да ће и унапредак свака пашквиланска радња од њене стране с презрењем одбијена бити“

додавши у исто време „да све ове пашквиле и претећа писма предаје Министру унутр. дела и позива га, да у овој ствари учини строгу истрагу и са смутљивцима по закону поступи.“

Поводом ове скупштинске изјаве, [већ] као и по својој званичној дужности, [као највиши администратор полициских власти, које су по 19. кр. пост. надлежне за предузимање истраге и отпочетак ислеђења при казним делима], – Министар унутраш. дела не може овако велик[у]е кривци[у]е, као што су писање пашквила и претња са убиствима, оставити неислеђене. Па[к] како се из тих пашквила и писама види да су из Београда послате и по томе да ће писац ¹⁸⁵ или бар разашилач њихов бити [из] у Београд[а] у, то Министар шиље Управи вароши Београда у прилогу под / једанајест комада куверта са тим пашквилима и безименим писмима с препоруком да одма предузме предходну истрагу о овој ствари и да се постара пронаћи [кривце] [виновнике] учиниоце тих казних дела, па ако их пронађе да са њима [по закону поступи и даље] ислеђење по прописима закона [при дужним] учини, и даље поступи.

Урад. Авакумовић

Да се пр. [еписе]

Рад. [ивоје] М. [илојковић]

Концепт. АС, МУД-П, 1871. IV 152.

МОЛБА СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА УПРАВИ ВАРОШИ БЕОГРАДА ЗА ПРЕУЗИМАЊЕ УРЕДНИШТВА ЛИСТА *РАДЕНИК*

Управи вароши Београда.

Потписани науман сам да од 1. јануара 1872. г. примим уредништво политичко-економског листа „Раденика“, који сада излази под уредништвом Г. Буре Љочића, зато молим управу вароши Београда, да ми према Закону о штампи изда уверење, како бих могао примити уредништво од нове године.

Уз ову молбу прилажем све документе, осим крштеног листа.

Место овог подносим судско решење из кога се види зашто нисам могао поднети крштено писмо, као и то, да сам 26^г Септембра 1854. год. имао 8 година, дакле да сам 26. септембра 1871. г. навршио 25 година. ¹⁸⁶

Молим Управу варошку, да ми тражено уверење што пре изда.

У Београду

29. новембра 1871. г.

Светозар Марковић
сурадник „Раденика“

(Станује у кући Мите Величковића код Театра). ¹⁸⁷

[На полеђини:]

Пр. 29. Нов. 1871.

Н. 27.707.

Раденик

Оригинал. ИАБ, УГБ, 1871, 1372.

Управи вароши Београда.

Почасно ми саопшти сам да од 1 Јануара 1872 г. приликом
уредништва Поповића-Копчићког листа „Раденик“, који сада излази
код уредништва Ј. Буле и Богата, зато молим управу Вароши
Београда, да ми прима Записку и штампати издаје уредник, како
ми стога урешити уредништво и ове године.

По њој молби урешити се уредништво, омиш управител
Листа. Исти обр подноси судско решење из кога се види како месец
штога познати културно име, као и то, да сам 26. Септембра 1871 год.
олио 8 година, дакле да сам 26. Септембра 1871. године 25 година
Молим Управу Вароши, да ми брже одговори на моју
молбу.

У
Београду
29. Октобра 1871 г.

Светозар Марковић
уредник Раденика.
(Станује у кући Мите Величковића
код Плауза).

ДОПУНА МОЛБЕ СВЕТОЗАРА МАРКОВИЋА
УПРАВИ ВАРОШИ БЕОГРАДА
ЗА ПРЕУЗИМАЊЕ УРЕДНИШТВА ЛИСТА
РАДЕНИК

Управи вароши Београда

У свези са мојом молбом од 28 Новембра ове године¹⁸⁸ ја
вљам накнадно управи варошкој, да ће лист „Раденик“, кога сам ја
намеран од нове године издавати као до сада излазити три пута
преко недеље, штампаше се у државној штампарији, а стан уре-
дништва остаје у новој кући г. Мите Величковића код Театра.

У Београду 3 Децембра
1871 г.

Светозар Марковић

[На полеђини:]

Пр. 3/12 1871 год.

№ 28.061

Број 8 списка потвр. I р. 1872.

Оригинал IAB, UGB. 1871, к. 1372.

Трг Републике у Београду (снимак из 70-их година XIX века). Висока зграда на
снимку „Стан је уредништва Раденика у новој кући Мите
Величковића“ (приземна зграда је знаменита кафана „Дарданели“ на чијем
месту је данас Народни музеј; десно на снимку назиру се канделабри и улаз у
Народно позориште; на месту где стоје гости „Дарданела“ данас је споменик
кнезу Михаилу).

РЕШЕЊЕ УПРАВЕ ВАРОШИ БЕОГРАДА ПО
ЗАХТЕВУ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА ДА
ПРЕУЗМЕ УРЕЂИВАЊЕ ЛИСТА *РАДЕНИК*

Г. Светозар Марковић сурадник при уреднишву новина „Раденик“ поднео је Управи варошкој молбу за одобрење да може од нове године преузети издавање и уређивање политичко-економних новина „Раденика“ наместио дојакошњег Уредника.

Уз ову молбу своју поднео^{188a} је решење Суда Округа Јагодинског коим је за пунолетна прдглашен и из кога се види да је прешао 25. годину живота, решење Суда вароши Београда о томе, да је способан имовином својом располагати и да стоји у потпуном уживању свију грађанских права и сведоџбу овдашњег општинског Суда о томе, да је Српски поданик.

Уједно означио је молитељ да ће му новине као и досада излазити трипута преко недеље а стан Уредништва да ће бити у новој кући Мите Величковића спроћу театра.

Нашашви Управа да су поднешена документа исправна и да је молитељ испунио све услове члана 13. Закона о штампи,

Уверава молитеља Г. Марковића, да му сада ништа на путу не стоји предузећу издавања и уређивања новина „Раденика“ од нове године.

За ово уверење плаћа се 2. гр. пореске таксе.

N. 28061 3. Децембра 1871.

У Београду.

[На полеђини:]

Раденик

Примио за Св. Марковића

Ј. Марковић. 188^b.

9. Децембра 1871 год,

У Београду.

N. 28061.

Преп.

КП.

НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ВАЉЕВСКОГ –
МИНИСТРУ УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

Ваљево, 17. децембра 1871.

Начелник среза Посавског овим $\frac{1}{2}$ актом¹⁸⁹ својим спровело је Начелству овоме Јована Милинковића адвоката из Шапца, и Светозара Магдаленића, родом из Београда, а бив. писара Обреновачког општинског суда, због растурања књига, под насловом „Неколико чланака Светозара Марковића“, које су у Панчеву штампане, и у којима има по закону казних дела.

Пошто у овим књигама не више места има и таквих дела, која подпадају под §91. б. измене казнителног закона, то са погледом на последњи став истог §-фа, Начелство Ваљевско, како оптужујући акт поменутог средског Начелника, тако и сво ислеђење по овоме учињено,¹⁹⁰ с осталим прилозима, пристојно пошиље Господину Министру унутрашњих дела, молећи га, да изволи одобрити, да се Милинковић и Магдаленић, Суду на осуђење предаду.¹⁹¹

Они су овде у притвору.

N° 17. 978.

17. децембра 1871. г.

Ваљево

Секретар,

Мијаило Симић

[На полеђини акта:]

Пр. 20. Децембра 871.

П N° 10.324

Оригинал АС, МУД-П, 1871, VI 150.

У препјатству

Начелника окр.

Помоћник

Стефан М. Станић

ТЕЛЕГРАМ ЈОВАНА МИЛИНКОВИЋА –
МИНИСТРУ УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

Ваљево, 19. децембра 1871.

Месец 12 1871

Београд од Ваљева

№	Класа	Број речи	Време предаје			Време доласка		
			дан	час	мин.	дан	час	мин.
93	II	87	19	10	40	19	11	10

Господину Министру унутрашњих дела
Београд

Док ви не решите давање под суд, није било нужно да се затварам, још мање овако и дан и ноћ. На представку да сам болестан, одговорено је са затварањем дању, те морам да пред другима вршим [нужду] сваки час што је и варварину срамно. Молим да ме пусте бар привремено. Имам у Београду врло нужни посао и да видим у Шапцу болесну децу¹⁹² па после двадесет дана, могу доћи опет ако је нужно. Што можете учините. Нећете имати узрока да се кајете.

Јован Милинковић

Примио Типрић

[На полеђини телеграма:]

Пр. 20 децембра 871.

ПН^Q 10.334

Оригинал. АС, МУ-П, 1871, VI 150.

МИНИСТАР УНУТРАШЊИХ ДЕЛА –
НАЧЕЛСТВУ ВАЉЕВСКОМ

Београд, 21. децембра 1871.

Министар унутрашњих дела
Начелству ваљевском
ПН^Q 10324
21. Декем. 1871. год.
у Београду

Министар унутрашњих дела одобрава, да се по §91. под б. закона казнителног даду суду Јован Милинковић адвокат из Шапца и Светозар Магдаленић родом из Београда, што су растурали књиге под насловом: „Неколико чланака Светозара Марковића“, које су у Панчеву штампане и у којима има увреде по нашег светлог кнеза.

О овоме Министар извештава Началство тамошње, на извешће од 17. ов. мес.¹⁹³ ПН^Q 17. 978 с тим, да за све остало, што се у овоме делу појављује и за које није нужно министарско одобрење за давање под суд, поступи по закону.

Акта, која се на дело ово односе, враћају се под ¹⁹⁴.

Ек. 22/12
Јовић

видео:
Секретар
Авакумовић

Концепт. АС, МУ-П, 1871, VI 150.

НАЧЕЛСТВО ОКРУГА ВАЉЕВСКОГ –
МИНИСТРУ УНУТРАШЊИХ ДЕЛА

Ваљево, 22. децембра 1871.

Председнику Министарског Савета,
Господину Министру Унутрашњих дела,

Управа вароши Београда, писмом својим од 21. текућег месеца Н^о 26.137. захтева, да јој Начелство ово пошље Јована Милинковића адвоката из Шапца, и Светозара Магдаленића, бив. писара обреновачког Општинског суда, са ислеђењем учињеним по кривици њивој, због растурања књиге „Неколико чланака Светозара Марковића“. ¹⁹⁵

Услед овога, Начелство учтиво пита Господина Министра, оће ли оно Милинковића и Магдаленића, без ислеђења, које је извештајем од 17. текућег месеца Н^о 17.978. Господину Министру послало, поменутој Управи послати, па да му јави, да се ислеђење код Господина Министра налази, или за то очекује наредбу Господина Министра, а дотле да кривци ови у притвору буду.

Н^о 18171. год.

22. децембра 1871. год.

у Ваљеву

Секретар

Мијаило Симић

[На полеђини акта:]

Пр. 28. децембра 871.

ПН^о 10477

Пошто су међутим послата Начелству ова акта¹⁹⁶, то предмет у архиву.

28. дец. 1871 у Београду.

АС, МУД-П, 1871, VI 150.

IV
ПРИЛОЗИ

У БЕОГРАДУ, 30. АВГУСТА.

Да се послужимо овом приликом и да проговоримо коју реч са нашим сеоским дућанима.

О њима је до душе на лањској скупштини говорено више но о ма ком другом предлогу и предмету, али с обзиром да овај предмет и сувише обилан материјал даје, говорићемо и ми овди.

На челу самог говора морамо изречно признати, да су народни заступници при већању о свом предмету тако разложно и према свом убеђењу бранили и нападали саму ствар да испред њихових разлога готово ишчезавају многа „научно-политично-економна гледишта“. Посланици су претресли ствар сасвим с практичне стране. Они су само знали за Србију и своју околину. Њих није много збуњивала никаква „научно-политична економија“ нити су им стајале на путу „начелне тачке“ да кажу како је у ствари и како они налазе да је нужно урадети. Са тих разлога: прво, не замерамо што овај предмет није у скупштини, где се ниједно питање не решава друкчије него по чисто народном схватању а према народним потребама, тако и треба да буде; а друго, замерамо јавним листовима, који испотакоше питање о сеоским дућанима, па га не само не расветлише са „научно-политично-економског гледишта“ но, пошто нам испричаше мало више него неколико противности, оставише нас у неизвесности која нам јако пада у очи.

„Раденик“ је у свом 31. 32. и 33. броју говорио о сеоским дућанима, претресајући законе и предлоге прошлогодишње скупштине.¹⁹⁷ И ми ћемо прећи, на ближи претрес ове тако замашне чињенице у нашем економном животу; јер им и ми не мању важност приписујемо но и сви остали који знаду шта значи живљи обрт и јачи саобраћај, шта значи трговина.

„Раденик“ мисли да може при претресању сеоских дућана да се опрости правног гледишта, па се баца на сасвим „научно политичко-економно гледиште“. Почињући своја разлагања са теоријом, продужује га са збрком од појмова а завршује са нечим што баш никако не одговара ни здравој свести, а камоли „научно поли-

тично-економном гледишту“. – Ми ће мо то показати наводећи саме речи писца „Радениковог“¹⁹⁸, из којих ће се најбоље увидети основаност нашег тврђења. „С економног гледишта, вели, за народ је корисније да између произвођача и трошача буде што мање посредника, да су произвођач и трошач 'ближи' у томе смислу: да се сваки производ добија из прве руке.“¹⁹⁹ – Да је ово само проста теорија виде се већ из педесетих врста истог чланка, где сам доказује да сваки појединац није у стању да све потребице прибави из непосредних руку, шта више баш би често скупље стала извесна потребица, кад би се набављала из „ближег“ извора у горњем смислу.

Да је писац ишао у свом разлагању логичним правцем у напред дошао бо до закључка да је појединцу јевтиније дати за литру шећера и мало више кад је може купити одма у месту (у селу) но да иде за то у варош, па ма 3-4 сата удаљена била, – а мање не може бити (чл. 2. зак. о сеос. д.).

У доказима у којима обара своју теорију уплео је писац тог чланка и једну стварну неистину, из које се види да је цело разлагање било само плод размишљања а не стварног испитивања. Сваки пак зна: колика је грдна разлика између тог двога. Та неистина – ено је у редовима где се говори да дућани по селима (правилно) купују еспапе у најближој вароши. Ми смо, нарочито распитивали овдашње великопродавце: да ли наши сеоски продавци (дућанџије) долазе овамо по еспап или га купују „у најближој“ вароши, ти они нам махом одговараху, да долазе управ амо. Али и ако ово не узмемо као савршен против-доказ тврђењу нашег писца опет је то аргумент који јако слаби веру у непобитност осталих разлагања пищевих и у озбиљност оног претреса овако замашног и значајног питања нашег привредног живота.

„Продужује га, рекосмо, са збрком од појмова“. Ово ће надамо се сваки дозволити, кој прочита у 32. броју овај одељак:

„У редовним приликама сељак добија у селу еспап скупље но што би га могао добити у вароши. Али он уштеди време, што би могао изгубити, ако би морао куповати еспапе у вароши. То је истина. Али питање је: оће ли сељак носити своје производе у вароши или их продавати у селу? Ако их носи у варош онда би могао узгред купити у вароши све што му треба, па не би ништа издангубио, као што сељаци обично и раде. И у том случају не треба му дућан у селу. Ако ли сељак продаје своје производе у селу, он их мора продавати много јевтиније но што би их могао продати у вароши. Пре свега круг је купаца у селу веома ограничен и тиме је већ (по закону конкуренције купац у превази над продавцем), осем тога сеоски купац сам *не може* да му да толико колико би му могао дати варошки трговац. Јер сам мора да пре-

прода исти еспап варошком трговцу, па не ће да ради за бадава, већ оће сам да има асну од те куповине. Тако заиста продају сељаци своје производе: восак, сир, лој, кожу, вуну, мед и т. д. а често и ракију, вино, жито и друге крупније еспапе. Но ове производе и сада сељаци доносе већином у варош. Свакојако има веома много сеоских производа, које сељак продаје у селу, по далеко нижој цени но што би их могао продати у вароши. Сами варошани опет морају исте производе да плаћају скупље но што би их плаћали сељацима.“²⁰⁰

Нама се искрено да кажемо чини као да се писац хтео да шали са читаоцем; јер наводећи неке разлоге и за а неке и против а не казује шта сам писац мисли о томе и шта је по мњењу пищевом боље.

Толико о доказу да су наша два тврђења уместна, а о трећем које је и најзначајније други пут.

Јединствено, бр. 182, од 1. IX 1871.

У БЕОГРАДУ, 1. СЕПТЕМБРА.

У прошлом (182.) бр. почели смо да говоримо о сеоским дућанима, и напоменули смо радњу „Раденикову“ на том истом предмету и пропратили смо летимице неке споредне махне у тој радњи, остављајући за данас главни део овог претреса, т. ј. да покажемо неумесност „раденикових“ предлога, неоснованост његових економских начела и непрактичност целог његовог гледишта у овом питању.

„Заједно са сеоским дућанима (и сеоским механама) код нас се подиже ред људи прекупаца – трговаца који посредују да се еспап растурује из вароши по селима и обратно. Сељаци се не асне од тога, јер они продају своје производе јевтиније а купују стране производе скупље но иначе“.²⁰¹ – Тако вели писац „Радеников“ у 33. бр.

Из тога и из конзеквенција које он из тог тврђења изводи, провејава противност трговцима сеоским и страх да сељаков новац не пређе у руке тих трговаца. – И једно и друго је тако противно здравој свести и до садањим „начелима политично-економске науке“ да је у неколико чудновато слушати та тврђења.

Трговца бојати се – то је више него смешно, а све је једно био то трговац сеоски или варошки. Трговац је по свом позиву пијонир културе. Његов опредељај по човечанство је узвишенији но опредељај многих других. По речима Контценовим задатак је трговца, „да подједнаким распростирањем културних производа на све стране, па и до на крајње тачке земљине, буди и шири свест за поболшањем спољне потребитости, те тако да буде онај који шири духовну културу по свима крајевима света“. Већ тај један разлог, који до данас није оборен, довољан је да нас не само не застрашава од трговаца но још да их с драге воље пуштамо и по оне крајеве где им сад не дамо. Ми знамо да ће ко рећи: али нису сви трговци дорасли за свој позив, има међу њима многих који се не баве трговањем но зеленашлуком и кајишарлуком, па кваре свет наш по селима. Да има многих који овако мисле, види се и из протокола лањске скупштине и сувише јасно. Знатан број (око 12)

посланика говорили су у том смислу, а нарочито посланик К. Стојишић и Димитрије Миловановић. – Али јели то какав разлог за то, да се укину сеоски дућани сад т.ј, пре него што се показала последица од њих? Да није и да нетреба и несме да је предубеђење меродавно по опстанак установе као што су сеоски дућани јасно је: прво, отуд што је било готово више (13) посланика који су доказивали да не само не пропада народ у крајевима где има дућана него се још знатно подиже. Било је више оваквих но оних који су противно говорили. Узмимо, као што писац „Радеников“ узимље да је ове руководио личан интерес, онда ћемо питати: а зар оне није? Ако узмемо да је ова већина представљала и несразмерно већу већину народа, онда још мање вреде тврђења да сеоски дућани, *као што су сад*, не користе народу. Друго, што нам писац „Радеников“ ни једним фактом неподкрепљује своја казивања, а мишљење је тако лабава основа да се на њој ништа замашно подићи не може. Ка другом додајемо и *и пређе*, да је сваки закон за нас. Ми му дајемо вредност. Од нас зависи хоће ли закон о сеоским дућанима уродити добрим или рђавим плодом за нас. Он, по себи, није кадар да унесрећи никога, па ни сеоско становништво наше. По њему је остављено широко поље сељанину да се равна са својим суседом (јер и трговац који на селу живи сељак је). Не умедне ли се користити приликама, он ће један пут можда и залетети, али то није узрок да не пуштамо да се грађани (разумем под тим све становнике) не мешају, да не долазе у разноврсне одношаје и прилике. Предпоставимо, н. пр. да може по који сељак у сљед неваљаног дућанције и пропасти, али зар зато закратити у опште слободу трговања нашим грађанима? Ми не веујемо да ће то који год озбиљно захтевати. Не би ли, кад би сљедствено по том поступали, дошли до закључка: укинути све што може појединца упропастити? А то би као последицу имало: државно, или општинско туторство над свима и свачем. Ово пак нити хоћемо нити може бити. С овим смо прешли и на објашњење предлога „радниковог“ писца, *да саме ойишћине ойиварају своје дућане, за своју ойишћину, догад, да се 2-3 ойишћине могу у њом и сајединити и на средокраћи ойидићи заједничке дућане за све ойишћине*. – Ми морамо одма рећи да од свега неумеснога што је писац у свом чланку рекао, овај му је предлог, којим мисли да доскочи уображеном недостатку садањих дућана, најнеумеснији.

Општина је тако-звана „морална личност“, т. ј. она је састављена од извесног броја грађана. Она по себи нити има што год, нити јој треба што год. Ми, њени делови, скупљамо те подмирујемо оне потребе које су нами свима опште, т. ј. нужне су и мени као сваком створењу на две ноге, које се зове човек. Све што ван тога круга излази, није задатак нас свију (општине) већ сваког

појединца. „Начело слободe“ налази у томе баш свој главни урнек, да се сваком појединцу остави што шири круг радње у држави и у друштву. Дућанске потребе наше нису ни подједнаке а камоли истоветне. Мени н. пр. треба шамија за жену, али Марку не треба; Јова хоће пиринча, Ђура кисела купуса за ручак, један једно други друго. Та зна сваки, да колико људи онолико и ћуди. Дућана пак и јесте задаћа да подмири све „ћуди“ (потребе) човекове, за које није у стању сам да набави средстава. – Већ тај одговарајући значај дућана дакле довољан је да нас натера да сумњамо о могућности извршења предлога „Радениковог“. Писац не ће сигурно себи ласкати да може да учини: да сви општинари и учесници дућана мора да осећају подједнаке потребе. А без тога већ је јака препрека на путу остварења његовог предлога.

Али питајмо даље ко ће да управља том општинском дућанском радњом? Из одговора на то питање рађају се четири велика аргумента против таквих дућана:

1.) Општина, као таква, не може сама собом да управља том радњом. То је јасно. Она мора да најми једног руководиоца, који ће да стоји под ма каквом непосредном контролом. Дакле ствара се читава „управа“ те радње. Стара је и освештена истина, да „управе не могу да рукују радњом ни онако јевтино ни онако лако као што може појединац“. То чини те ће трошачи, сељани, мора да плаћају скупље робу у онолико у колико износи трошак око управе.

2.) Руководатељ радње не може бити сељак, већ опет неки калфа или банкротирани бакалчић или дућанџија. Тиме би се нужно морао опет да увуче у село онај од кога се мишљаше наш писац да спасе. Да сељаци не могу да управљају радњом види се већ и отуд, што ни управа ни „главари“ наше „Потрошачке дружине“ не могу сами да рукују радњом, већ су је предали у руке људима од заната.

3.) Подизањем једног дућана за више општина не уштеђује се сељанима ни најмање време. *Куће* по селима су код нас раштркане, општине су неправилне па стога може се десити, а то ће чешће бити случај, да је домаћину даље ићи у општински дућан но у варош. Дакле је и ова цел ђ омашена.

4.) Кад би се све горње препреке одиста уклониле, и кад би да предпоставимо, општински дућан био већ подигнут, не би ли одпа-ла конкуренција, која највише припомаже да сиротиња и у опште сваки дође до што јевтиније куповне цене? – И сам писац вели да *би* речима: „конкуренција би ту била замењена општинским договором“, – мисао кроз коју провејава човекољубиви карактер, али којим се не долази до цели: да народ до што је јевтинијег еспапа дође. Осврнимо се у практичан живот, па погледајмо како се често, а готово сваки дан дешава, да „општина“ долази у судар

са својим члановима (грађанима). А и по самим законима до-садањег људског живота, практичар не сме никакву привредно значајну ствар основати на неприродну основу. А продају и купо-вину хтети основати на другом основу но на закону конкуренције, значи одавати се пријатном сну социјалиста, који у том сну и умреше. Ми мислимо да се ништа горе не би могло учинити сеос-ском житељству, но кад би му се ограничио број дућана – па био то ма какав род дућана. Ово је чл. 4. зак. о сеоским дућанима врло добро схваћено, јер се наређује да, где год има један сеоски дућан, може се подићи и више.

И пошто смо у главном нацрту показали неуместност, радни-ковог предлога приметимо да се законом о општинским вла-стима никако не забрањује општинама да располажу општинским приходима и да управљају општинским имањем, шта више §35. тачки 2 и 3 то им се изречно оставља у праву. Чл. 3. закона о сеоским дућанима пак општини је остављено право да дозволи отварање дућана у њеној средини или да забрани. А скроз смо убеђени, да надзорна власт не би ни ту, као ни свуда где би оп-штински интереси у питању били стављала препреке остварењу општинских одлука.

Ово можда није „право научно гледање на дућане по селима“ – али је гледиште практично: оно је онакво како се остварити може.

Јегинсџиво, бр. 183, од 3. IX 1871.

У БЕОГРАДУ, 6. СЕПТЕМБРА.

Овдашњи лист „Раденик“, који се од неког времена посветио претресању „закона и предлога прошло-годишње скупштине“ узео је на се да обавештава скупштинаре и грађане о држави и њеним потребама и у броју 38. каже на једном месту о претресању буџета ово: „да би скупштина могла већати о државној организацији у опште или о устројству појединих органа државе²⁰² мора имати предлог да владе; иначе не може скупштина никад решити да се неке установе измену или са свим укину како би се у државним издацима нешто уштедело“.

У колико је ово обавештење „Радениково“ истинито види се најбоље из члана 58. устава, који о предлозима законским говори ово: „предлог, да се какав закон изда или постојећи измени, допуни или протумачи, може Књаз скупштине, а тако исто и скупштина Књазу учинити. Но формални пројекти произлазе само од Књаза“.

„Раденик“ сигурно мисли из тога, што формални пројекти од владе произилазе, да скупштина не може никад решити о измени или укинућу неке установе, од чега би зависила уштеда у државним издатцима. Но „Раденик“ би требао да зна, да су по уставу влада и скупштина две половине, које сачињавају једно законодавно тело, и да једно без другога ништа у законодавству не може решавати.

Кад пак, што се тиче потреба државних, скупштина нађе, да се може ова или она установа изменити или укинути, и да се тим начином може уштеда у државним издатцима учинити: онда она може по члану 58. устава учинити о томе предлог влади, да ова састави формалан пројект. То је јасно за свакога.

А „Раденик“ ако мисли да би скупштина требала формалне пројекте да доноси, ваљало би да нам каже, која је то још држава у Европи, у којој скупштина може формалне пројекте правити. Ми баш питамо: који је то устав у ма којој европској држави, који оставља скупштини право формалних пројекта?

„Раденик“ даље каже о нашим скупштинарима ово: „на жалост наши скупштинари већином су људи неуки, који о држави и њеним потребама немају никаквог свог мишљења“²⁰³.

Не ће нас ништа изненадити што чујемо и овакве речи о нашим скупштинарима од „Раденика“. Јер он пратећи својим начином наше ствари слабо се обзире на наше домаће интересе већ често иде на руку интересима страним па и интересу саме Турске, тако, да се његови цитати у извесним приликама прештампавају у сарајевском „Цветнику“,²⁰⁴ који је орган босанскога валије.

Нашли смо за нужно да учинимо ове примедбе на посматрања „Раденикова“ те да читаоци овога листа сазнају право стање ствари.²⁰⁵

Јединство, бр. 187, од 8. IX 1871.

[ИЗБОРИ ЗА НАРОДНОГ ПОСЛАНИКА У ЈАГОДИНИ 1871. ГОДИНЕ.

· Извод из *Протокола Народне скупштине*]

Састанак VII, Крагујевац, понедељак 13.IX 1871.

Председавао Ж. Карабиберовић. Присутни: председник Министарског савета и министар унутрашњих дела и министар финансија.

За тим председник позва Косту Великића као известиоца одбора за молбе и жалбе, да прочита скупштини извештај одбора по делу избора посланика вароши Јагодине.

Тај извештај, који је прочитао извештач, гласи овако: Да не би варош Јагодина дуго остала незаступљена у овдашњој скупштини,²⁰⁷ одбор је без сваког одлагања разгледао понесене жалбе и уверивши се:

1. да је Мијалко Раденковић, трговац, из Јагодине, изабран са 251. гласом, а Јеврем Марковић, из Београда, официр у оставци, да је имао само 158 гласова између 419. бирача;

2. да пуномоћство издано услед оваквог избора, Мијалку Раденковићу није хтео председник одбора изборне скупштине, Анђелко Анастасовић, са члановима њеним: Алексом Голубовићем и Савом Матејићем подписати, већ је ставио примедбу: да је то пуномоћство на ком су подписати чланови изборне скупштине: Атанасије Марковић, Димо Донић „издано по заповести ово-окружног начелника“.

3. да је од бирача њих 30 дало жалбу да је избор незакон због тога, што веле, да је био под притиском полицајске власти, а други 51 од бирача дали су жалбу противу поступка првих, што су власти и бирачима подметали неистинита дела, и што су наговарањем хтели силом наметнути Јеврема Марковића за Јагодинског посланика;

4. да према учињеном избору, који се поднесеним жалбама не доводи ни уколико у сумњу, дакле по самом закону остаје да је Мијалко Раденковић, *посланик* за варош Јагодину; председник

пак изборне скупштине са своја два друга према томе показује се да је самовољан у вршењу своје дужности, односно издавања пуномоћија; јер по закону о изборима скупштинским у оваквом случају, где један посланик има савршену већину,²⁰⁸ одборници су дужни по члану 37. и 48. издати му пуномоћство, а после ако би имали штогод против таквог избора, могли су по члану 50. изборног скупштинског закона жалити се скупштини; сљедствено дакле, према оваквом јасном законском наређењу, одборници нису могли никако задржати пуномоћство, као што су они учинили;

5. да је председник споменуте изборне скупштине, Аранђел Анастасовић, са своја два друга: Алексом Голубовићем и Савом Матејићем, члановима исте скупштине, учинио кривицу, што није хтео пуномоћство изабраном посланику Мијалку Раденковићу подписати, јер ако је имао какву приметбу противу избора, могао се касније својим путем жалити, а не *сиречавајући скупштинску њеној радњи*;²⁰⁹

мисли:

1. да по самом закону према показаној савршеној већини гласова, г. Мијалко Раденковић има се примити за посланика Јагодинског и *без-пуномоћства* и да се одмах позове, што законом о избору скупштинском није ништа томе противно наређено за овакав случај;

2. да се умоли г. министар унутрашњих дела да изволи што пре наредити да се Аранђел Анастасовић председник општинског суда јагодинског, са двојицом другова подвргне законским последицама за наведено самовољство, којим су нарушили прописе законске, у толико пре, што је скупштина позвана, да пази на извршење закона;

најпосле

3. да се ове жалбе законитим путем иследе.

По прочитаном извештају говорише о овој ствари ови посланици:

Алекса Петковић рече, да треба најпре прочитати списак оних бирача, који су гласали за Мијалку Раденковића, па ако се из њега види, да је овај добио на избору савршену већину гласова, онда да се одмах позове у скупштину као посланик и ако није добио пуномоћије од бирачког одбора, пошто се ово односи само на формалност избора, а они одборници бирачког одбора, који му нису хтели по закону издати пуномоћије, да се на одговор узму. Међутим примети, да он не држи да је полицајна власт утицала на овај избор у корист Мијалкову, као што се то наводи у жалби, која је поднета противу избора овог посланика, што је окружни на-

челник скоро дошао на своје опредељење, па му тамошњи људи нису добро познати, и што се зна да у Јагодини невлада споразумљење међу грађанима.

Касијан Стојшић примети, да одбор за молбе и жалбе није био надлежан да ову ствар испита и скупштини на решење поднесе са извештајем, него одбор за пријављивање посланика и испитивање њихових пуномоћија, зато што је онај први одбор надлежан да испита само оне молбе и жалбе, које поднесу приватна лица за њихове приватне ствари; а напротив овај други одбор надлежан је за испитивање оних жалби, које се тичу општих интереса народних, као што је ова ствар, о којој се сада реч води. Стога противан је одбору за молбе и жалбе што је ову ствар о избору посланика Јагодинског у разматрање узео, и не прима од своје стране мишљење овог одбора.

Јован Бошковић наведе да избор посланика по закону²¹⁰ треба да је слободан, и без икаквог притиска; а овде рече види се из поднесене жалбе, да је било притиска од стране власти на избор, па зато предлаже да се по овим жалбама предходни извиђај учини, а док се тај извиђај не сврши да посланик Мијалко не долази у скупштину.

Мато Карамарковић не слаже се са предговорником да је било принуде од стране власти што никакве жалбе нема од оних гласача, који су дали глас за Мијалка; а кад то стоји, и кад се из записника види, да је избор у највећем поредку ишао, и Мијалко добио за себе савршену већину гласова, онда је он по самом закону постао народни посланик и без пуномоћија; па зато од своје стране предлаже да се Мијалко као посланик одмах у скупштину позове.

Љубо Каљевић не усваја разлоге Карамарковића, да само онда има притиска од власти, кад би се жалили они бирачи, који су дали глас за Мијалка. То је вели немогуће нити гдегод у свету постоји да се жали онај, који је натеран да гласа. По уставу рече он избор посланика мора бити слободан, и несме бити притиска од стране власти. Бирачи истина могу да се разговоре и објасне о томе кога ће за посланика бирати, али сама власт несме се мешати у избор посланика, јер то је право само народно да бира себи посланика, који би био прави израз народних тежења и жеља. Он полаже много на то како ће скупштина да реши ову ствар, јер вели да од тог зависе, и будући избори у колико ће они слободни бити. Истина он некаже да је овај избор законит или незаконит, али вели зна се да је код нас било избора посланика под утицајем власти. Предлаже да се најпре прочитају сва акта на овај предмет односећа се, па тек онда да скупштина да своје правично мишљење о овој ствари, а дотле да се нерешава по мњењу одбора.

Мато Карамарковић побија говор Каљевића, као да се нису могли жалити они бирачи, који су дали глас за Мијалка; јер вели кад су противници, који наводе да је било притиска од стране власти, могли гласати за Јеврема Марковића противу Мијалка и опет жалити се да је избор на Мијалка испао незаконим путем, онда су се могли у толико пре жалити они бирачи, који су дали глас за Мијалка, да су од власти силом натеривани, кад би тај притисак заиста у ствари постојао; али из тога што се они нису жалили види се, вели, да је био уредан избор.²¹¹

Арса Лукић подпомаже Каљевића у томе да треба да је слободан избор посланика и да се предходно прочитају акта по овом делу, па тек онда да се ствар реши.

Александар Николајевић тражи да скупштина реши по предлогу Каљевића и Лукића, хоће ли се читати акта у скупштини или не?

Коста Великић брани избор посланика јагодинског, да је по закону учињен, и држи да је бирање Јеврема Марковића за посланика као не јагодинца²¹² било по наговору, па зато је мишљења да се одмах Мијалко у скупштину позове да не би Јагодина остала незаступљена на овој скупштини.

Анта Пантић рече, да се из бирачког списка види да Мијалко има довољно гласова, па је по самом закону посланик. С тога тражи да се овај одмах позове у скупштину; а за бирачки одбор, који није хтео издати пуномоћије избраном посланику, што није смео чинити по закону, предлаже да се стави под суд.

Борђе Малетић није противан да се у овој ствари судски извиђај нареди, али каже, кад би се овде избор посланика задржао гди је Мијалко изабран савршеном већином гласова, онда би се до године хотимице могло догодити на двадесет места оваквих случајева, па скупштина не би могла да ради, што би народу од велике штете било. За бирачки одбор каже, да је крив што није хтео по закону пуномоћије издати; па зато је мишљења, да се таковој злоупотреби на пут стане те да се у будуће недогађа.

Живко Недић сматра да жалиоци нису били надлежни да подижу жалбу противу избора, јер вели да само они могу протестовати, који су гласали под притиском, а не други људи. С тога предлаже да скупштина праведно реши ово питање, могу ли се жалити противу избора људи с поља, који нису гласали за Мијалка; па ако се реши да се и други могу жалити, онда је мишљења да се читају акта.

За бирачки одбор каже, да он није био надлежан жалити се на избор нити о овоме што решавати, него је његова дужност била да само подписује списак гласача, и да изда пуномоћије избраном посланику.

Милан Ковановић²¹³ жели да скупштина пре свега реши питање, дал је био надлежан одбор за молбе и жалбе да испита ово дело, као што предлаже посланик Касијан Стојшић, јер он мисли, да је баш требао овај одбор да узима ову ствар у поступак. На саме жалбе примети, да су ове голе и без стварних доказа, па зато вели и не би требало, да оне задрже избраног посланика од скупштине, јер по закону да се какав избор прогласи да није уредан, треба да постоји претња или насиље, а овде тога нема. Што се у жалби наводи, као да је власт наговарала људе пре избора, то по његовом мишљењу није узрок, да је избор учињен противу закона, што се зна, да и у најслободнијим земљама владе гледају да протуре своје кандидате, па не можемо забранити ни нашој влади да она то чини, само кад нема од њене стране претње и насиља; јер обавестити људе, која лица треба бирати за посланике, то је опште право, које се никоме не може одузети, па ни влади. У осталом ни он није противан да се извиђај нареди у овој ствари; па нека се казни или власт или бирачки одбор, ако се до кога нађе кривица.

Г. председник министарског савета министар унутрашњих дела примети на реч посланика Ковановића, да не прима то да влада утиче на избор посланика. У земљама гди има више странака рече г. министар, ту нема владине странке; па влада може да брани само оно стање ствари које постоји у земљи.

Затим председник скупштине положи питање скупштини, хоће ли се читати акта овог дела или не? и скупштина реши да се акта прочитају.²¹⁴

По прочитању акта²¹⁵ узеше реч ови говорници:

Касијан Стојшић предлаже, да се или нареди нов избор, или да се иследи ово дело.²¹⁶

Алекса Петковић не слаже се са овим мишљењем Касијановим, што каже, да нико не наводи никакве мане противу самога Мијалка него противу власти.²¹⁷

Љубомир Каљевић рече, да се из поднесених жалби види, да се и једна и друга страна жалила на неуредан избор, па зато мисли да треба пре свега подићи истрагу противу овог избора, под контролом, која би осигурала праведан исход овог извиђаја, а док се тај извиђај не учини, да Мијалко у скупштину недолази, јер вели да скупштина може бити без овог посланика, као што је била и без других неких посланика, а осим тога, овде скупштина треба да нареди ивиђај у општем интересу, да се за други пут обезбеди слободан избор народних посланика.

Павле Грковић сматра да је избор законим путем свршен, кад власт на избору није била, а што је она ван избора радила и говорила, то не може да квари сам избор, па зато је мишљења да се Мијалко одмах позове у скупштину.

Коста Великић²¹⁸ и сам је тога мишљења да се Мијалко у скупштину позове те да не би варош остала незаступљена; а није противан да се после нареди истрага по овом делу.

Владимир Хаџић вели, да онај који добије савршену већину гласова, тај је посланик по самом закону, и бирачки одбор дужан је био да му изда пуномоћије; а кад то нису учинили тројица од одборника, он је мишљења да се они за то даду под суд, и Мијалко да се одмах позове у скупштину да неби варош била без заступника; а после нека се нареди извиђај овог дела.

Јован Бошковић, примећава, да се из прочитане жалбе види, да је кмет²¹⁹ нагонио људе да гласају за Мијалка и да је полицајна власт запретила једном практиканту да ће га истерати, ако не гласа за Мијалка. Из овог вели види се да је било притиска од стране власти на избор, па зато треба најпре да се изреди извиђај по овоме делу, а дотле да Мијалко недолази у скупштину.

Милан Брачинац слаже се са послаником Јованом Бошковићем, а и Сима Несторовић држи да треба најпре учинити истрагу те да се види у колико је овај избор незакон, а дотле да посланик недолази у скупштину, јер вели, ако се избор као незакон прогласи, онда би морали одпустити посланика што би била за њега већа срамота, него овако кад не би долазио у скупштину.

Арса Лукић не слаже се са оним посланицима, који предлажу да се бирачки одбор стави под суд, што није издао пуномоћије, него жели да се најпре извиди ова ствар као што предлаже посланик Бошковић.

Ђорђе Малетић одговара посланику Несторовићу да је то само сумња и гола предпоставка да избор није по закону учињен, што скупштина не треба да узме за готово. Шта више вели посланик Малетић, већа је сумња да је гласање на противној страни ишло по наговору него на овој страни, јер овамо зна се да је познат човек из исте вароши, за кога су гласали бирачи, а тамо напротив требало је употребити агитацију те да се гласа за човека, који није био познат својим бирачима. Већа би срамота била, рече Малетић, за посланика, који је у неизвесности па се незове у скупштину, а доцније буде проглашен за невина, него кад би скупштина примила посланика, па га после доказаног незаконног избора одпустила.

Милосав Вукомановић рече, треба звати Мијалка у скупштину кад је он по самом закону народни посланик, а после нека се извиђај нареди.

Александер Николајевић и Јован Новаковић слажу се са мишљењем посланика Каљевића.

Љубомир Каљевић примети на речи оних посланика, који желе да Мијалко уђе у скупштину, да је сваки посланик израз

општег поверења народног, а ово поверење не може да постоји спрам онога, који је под сумњом нарочито што би његов глас у скупштини вредио као и осталих посланика, па с тога треба да га скупштина прими без предходног извиђаја.

Милија Лазић каже, да је Мијалко добио већину гласова за себе, па зато га треба позвати у скупштину. За одбор бирачки каже то, да је председник истог одбора требао при избору да отклони притисак власти, ако је тога било, а не тек после избора да се жали, и да неиздаје пуномоћије избраном посланику. За овакав неуместан поступак бирачког одбора он је мишљења да се узме на одговор, а Мијалко да се позове у скупштину.

Мато Карамарковић побија речи Каљевића, да нестоји то, да глас Мијалков у скупштини вреди и онда, кад би се његов избор прогласио за незаконит, позивајући се за доказ овог навода свог на закон о пословном реду у народној скупштини. Слаже се с Малетићем да се Мијалко одмах у скупштину позове, кад има на својој страни савршену већину гласова; а за она три одборника који нису хтели издати пуномоћије вели нека се узму на одговор.

Живко Недић дели мишљење посланика Карамарковића; само не у томе да се даду одборници под суд, него да им се негодовање изјави. Он рече, из свију прилога види се, да није било никаквог притиска на бираче од стране власти, па се по томе може решити ствар и без извиђаја, да се не би иначе излишан посао задавао; а баш и кад би се узело да постоји све оно што се тамо у жалби наводи, опет има довољан број гласова, да озаконе избор Мијалков. Међутим, рече, да и та околност служи за довољан доказ да је избор зредан, што има до 50. подписа на оној жалби, коју су изјавили бирачи противу поступка бирачког одбора, а само 30. подписа на овој жалби, која је најављена против овог избора.

Павле Грковић приписује бирачком одбору у кривицу што је на дан избора примао гласање кад је имао уверење, да је избор био под притиском.

Ранко Јовановић не наоди никаква узрока, зашто би Мијалко осуђен био да у скупштину недође, кад је имао савршену већину, и кад није био у Јагодини при избору, а противу њега нема никакве жалбе; па зато мисли, да треба позвати овог посланика у скупштину, а између странака нека се учини после извиђај.

Васо Маџаревић мисли да се предходно учини извиђај по овом делу, из разлога, што су овде две власти дошле у сукоб, кмет и начелник, па један једно наводи о избору, а други друго; што се у жалби наводи, да је запређено једном практиканту да гласа за Јеврема, и што је за три дана нарастао велики број гласача за Мијалка, па је у сумњи да је толики број нарастао за кратко време без наговора од стране власти. За одборнике који нису хтели из-

дати пуномоћије рече, да се не могу на одговор узети ни казнити, што није прописана у закону казна за ова дела, већ само скупштина може да их морално казни прекором.

Г. председник министарског савета, министар унутрашњих дела узе реч, и у подужем разговору разложи ову ствар.

Пре свега рече, да непознаје Мијалка нити је кад год с њиме говорио, а Јеврема Марковића познаје као бившег официра и имао је прилике са њиме разговарати.²²⁰ За тим настави: Овде су три ствари: да је Мијалко имао већи број гласова од Јеврема Марковића; да се нико није жалио на овај избор од оних, који су дали глас за Мијалка, и да Мијалко није био у Јагодини кад је овај избор учињен. Скупштина треба да испита на чијој је страни јаче право и већа вероватност, и да расуди можели се или не може закон обилазити. На првом избору Мијалко имао је 106. гласова, а Јеврем Марковић 120. Кад је друго гласање наређено, онда се каже да је гласано за Мијалка по наговору; а шта се може ту као вероватно узети? Мијалко из Јагодине, Мијалко трговац, Мијалко који је два три пут на скупштинама био и у неким председавао; и Јеврем Марковић не Јагодинац, непознат овима, и који није био на скупштини. Кад се све ово узме у призрење, па и то, да су грађани вароши Јагодине свестни људи, који се не могу тако лако наговорити, да противу свог убеђења бирају посланика, и да су жалбу за неуредан избор поднели њих 31, а 51 кажу да је избор био уредан, онда се мора више веровати већини да је право на страни оној, која је изабрала Мијалка, него на другој, јер на овој другој страни да је могао Јеврем Марковић као непознат добити онолико гласова колико је за њега дато, непристрасно судећи морала је бити нека агитација, особито што се зна, да је у то време био у Јагодини брат Јевремов;²²¹ а нетреба се чудити што је на ужем избору нарастао велики број гласова за Мијалка, јер кад се на овом ужем избору гласало само између двојице, онда су се морали концентrirати гласови бирача, па је наравно добио вишину онај, у кога је народ као познатог имао веће поверење.

С правног гледишта, рече г. министар, да је по закону онај посланик, који има већину гласова, и одборници бирачког одбора погрешили су што нису дали пуномоћије кад независи од њихове воље да прогласе или непрогласе кога за посланика, али опет зато нетреба их давати под суд, но може им се учинити један прекор, што су из нераздевања задржали ово пуномоћије.

Што се тиче питања, да ли треба наређивати, да се ово дело извиди, г. министар настави даље говор, да треба гледати гди је већа вероватност за уредност или неуредност избора, па закључи, да треба узети за истинито оно што каже већина бирача; и треба пре свега расудити да ли су у жалбама наведене такве околности

са којих би се овај избор могао прогласити по закону да није уредан Чл. 71. изборног закона набраја две ствари, зашта ће се казнити, а то су подмићивање и претња. О подмићивању нико ништа не говори у жалби; а што се тиче другог, ту се види из речи жалиоца, да гласање хоће да подведу под принуду. Ако би принуде било, онда би ове пре било код простих људи, који су давали глас за Јеврема него код свештеника и чиновника, за које кажу жалиоци да су дали свој глас за Мијалка. Данас та претња није од никакве вредности нарочито што од бирача, који су дали глас за Мијалка, нико не изиђе на среду да каже да је било какве принуде од стране власти. У партајским борбама било је и биће трвења; али ту треба измерити код свесних људи шта је обавештење а шта је принуда. Онде гди се бирачи обавештују, па дају свој глас по свом убеђењу, ту нема насиља ни принуде. И кад би се претпоставило, да се у неколико докаже да је избор по наговору испао, и кад би се сви 30. жалиоца заклели да је избор неуредан, опет се не би могао тај избор као незакон прогласити; јер њи 51. кажу да је избор по закону извршен, а осим тога било је за Мијалка 251 глас, а за Јеврема само 168 и тако опет остаје већина на Мијалковој страни, која ствар решава.

С политичне тачке г. министар да треба одобрити овај избор за законит, што ако се овде пропусти, онда могу само неколико њих обуставити избор који је у једном срезу или вароши учињен; и онда ако ништа непомажу агитације па се осујети избор, противној странки, лако ће се наћи неколико њих да подигну жалбу противу избора, те тако може се ствар до тога довести, да мањина, само ако хоће, сплетке прави, и да спречи људма од народног поверења да немогу доћи у скупштину, а напослетку и да се сама скупштина неможе саставити без довољног броја посланика; а то се неможе допустити да се више верује мањини него већини.

Према овим назорима г. министар рече, да би скупштина могла ову ствар решити правично, паметно и политично, па би тим решењем својим могла избећи доцније незгоде, које би се могле породити око избора.

Љубомир Каљевић тражи реч од скупштине да одговори г. министру, но она му то неодобри што је доста говорио о тој ствари.²²²

Ненад Мијаиловић мисли да овде треба на сваки начин изнаћи до кога је кривица; а то се вели неможе постићи док се извиђај не учини, што се на жалби види да се обе стране на доказе позивају.

Г. председник министарског савета, министар унутрашњих дела примети на речи Ненадове, да овде треба пре свега видети какав би резултат од извиђаја нашао кад би се заклели 30 лица на

спрам 50., од којих први тврде да је избор незакон, а други противно томе наводе да је закон; па кад се напред види да ће вишина да одржи своје право, онда је излишно наређивати извиђај.

Јован Бошковић рече,²²³ да се из жалбе види, да је кмет силом терао људе да гласају за Мијалка, а непризнаје да је већина поднела жалбу скупштини; јер ова жалба, која је поднесена начелству, неможе се сматрати као жалба управљена на скупштину противу бирачког одбора, него само као жалба противу главног кмета односно општинских послова; па зато опет остаје при томе да се нареди извиђај.

Г. председник министарског савета, министар унутрашњих дела одговори, да је ова жалба од већине поднета и противу поступка бирачког одбора у општем интересу; па зато се она мора узети као жалба, која се односи на ову ствар.

Арса Лукић остаје при томе да се предходни извиђај нареди, јер се каже у жалби, да има 40 цигана који су натерани да гласају за Мијалка, па кад је овај број цигана нагнат на избор, онда је могло бити и други бирачи, који су тако исто натерани и онда би изишао већи број на оној страни, који се жале против избора. Недели мишљење ових посланика, који се боје, да овај избор може имати рђавих последица на доцније изборе, ако се нареди извиђај, зато што се он тога небоји толико колико утицаја власти.²²⁴

Пошто се нико више нејави за говор, председник скупштине стави на гласање ова два питања:

- 1, хоће ли се ислеђење овог дела наредити или не? и ако се нареди
- 2, хоће ли се Мијалко позвати у скупштину одмах или после извиђаја?

Живко Недић непристаје на положена питања од стране председника, већ тражи да скупштина гласа о томе, је ли овај избор по закону учињен или није?

Њега у томе потпомаже и Милован Спасић.

Председник скупштине оста при оним питањима, која је напред положио, и скупштина приста да о тим питањима гласа.

Јован Бошковић сматра ову ствар као врло важну, па зато жели да скупштина гласа поименице, а не устајањем, јер обично посланике мрзи да устајањем дају свој глас.

Милован Спасић одбија то од скупштине, да посланици мрзе гласање устајањем и седењем.

Затим већина скупштине реши, да се гласа поименице о томе, хоће ли се ислеђење по овом делу наредити или не? Контролу о гласању држала су два посланика; и по свршеном гласању, у

коме је учествовало 104 посланика, нађено је да је 54 гласало да се извиђај о избору посланика јагодинског ненаређује, а 50 гласало је да се извиђај учини.

Према овоме што је савршена већина представших посланика у скупштини решила да се извиђај ненаређује, – скупштина прогласи да је Мијалко Раденковић по закону посланик вароши Јагодине, и закључи да се одмах у скупштину као народни посланик позове.²²⁵

Овај је састанак трајао до 1 1/2 часа после подне и председник заказа други састанак у четвртак 16. Септембра пре подне у 8 часова, а дотле да раде одбори.

Председник скупштине,
Ж. Карабиберовић

Секретар:
А. Ђ. Јовановић.

Опуномоћени потписници:

Стојан М. Бркић, Димитрије Миловановић, Никола Симић,
Алекса Петковић; Касијан А. Стојшић, А. С. Николајевић.

Протоколи Народне скупштине, Београд, 1871, 52-69.

[РАСПРАВА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ О ПИСАЊУ „РАДЕНИКА“

Извод из *Протокола Народне скупштине*²²⁶

Састанак VIII, Крагујевац 16. IX 1871. председавао Ж. Карабиберовић. Присутни: председник Министарског савета, министар унутрашњих дела, финансија, просвете и правде

Анта Пантић каже да „Раденик“ у својим извештајима са скупштине прља њен рад, па захтева, да се нађе дописник, те да му се закаже, да он пише како ваља и како је истина, или да никако и не пише.²²⁷

Г. председник министарства министар унутрашњих дела вели, да није читао Раденика и да незна, шта је то он о скупштинама писао, но ако је истина што Пантић вели, онда би дописника требало искључити; јер нико није дужан а најмање једно тело, које се бави народним пословима да трпи чије непристојности и неправедна нападања.²²⁸

Владимир Хаџић и више скупштинара кажу, да нетреба.

Председник скупштине каже, да ће се наш рад и говор видети из скупштинских протокола и да не треба, да се нас тиче, што ко по новинама пише.

Борђе Малетић не жели, да се допусти, да се рад скупштинара прља, хоће, да се речи говорене не изврћу и да се ствари онако излажу како су биле, без вређања личности и исмевања.

Панта Срећковић пита, чим се то прља радња скупштине. Он је вели читао Раденика, па није нигде нашао, да је ко' црнио скупштину. Што је казао, да има у скупштини ларме, то је истина, а и нема скупштине, у којој се ради без ларме.

Љубомир Каљевић каже, да у скупштину може доћи ко хоће и да нико не може бити контрола дописника, но ако се што каже, што није истина, онај кога се тиче, нека пошље изјаву, па ће се ствар извести на чистину.²²⁹

Више скупштинара говоре, да не треба допустити, да се скупштина грди.

Алекса Петковић²³⁰ неће да се забрани писати о раду скупштине, али хоће, да се пише онако, како јесте. Ко хоће да исмева поједине посланике и скупштину, тај не жели добра народу, па таквог и не треба трпети да долази у скупштину и да посланике и скупштину прља.

Касијан Стојишић захтева, да се та ствар, ако је истина, према одбору, да он каже своју оцену о њој.²³¹

Јован Бошковић вели, да се не може стати на пут томе, да се рад и говор скупштинара не изопачава. може ко да у кафани прича скупштинске ствари, па ће тим путем дознати дописник, све што се у скупштини ради.

Живко Недић тражи, да се контролише ко долази у скупштину, те да се дозна ко пише оно, што није истина.

Председник скупштине вели, да сваки српски грађанин има право да дође у скупштину и да ће му он дозволити, а по списку улазница може се знати ко долази у скупштину. Закона нема да може забранити, а ако се ко не понаша како треба, он ће поступити по закону.²³²

Арса Лукић вели, да је читао Раденика, у ком се каже, да је председник нешто заповеднички казао, како је у скупштини био жагор, и т. п. а то све није никаква прљавост ни грдња.

Мата Карамарковић каже, да се Каљевића и Лукића тиче Раденик, па да га и заступају.²³³

Љубомир Каљевић, прекида говор Карамарковића и вели да то није истина.

Мата Карамарковић каже, да је у Раденику стојало, како се је он зацрвенио кад је говорио о известном предмету. Дописници обично седе напред а он ту није видео ни једнога, откуд је могао вели дописник да види њега с леђа какав је у лицу изгледао. Оваквим писањем иде се на то, да се посланици озлојеђавају и вређају. Он вели даље, да Пантић није тражио ништа друго до то, да се дописници опомену, да у својим дописима не изопачавају рад скупштине и да не вређају посланике, па да то и учинити треба.²³⁴

Председник скупштине каже, да је и сам овај говор довољна опомена дописницима и менења је, да се ништа даље не предузима.

Скупштина усвоји овај предлог председника.

За тим председник скупштине рече, да ће сутра радити одбори а скупштинска седница да неће бити.

Тиме се сврши овај састанак, који је трајао до 12 1/2 часова после подне.²³⁵

Председник скупштине,
Ж. Карабиберовић

Секретар:
Сима Живковић

Опуномоћени подписници:

Стојан М. Бркић, Никола Симић, Алекса Петковић, Касијан А. Стојишић, А.С. Николајевић, Димитрије Миловановић.

Пројоколи Народне скупштине, Београд, 1871, 72-75.

У БЕОГРАДУ, 16. СЕПТЕМБРА.

„Раденик“ у броју 43.²³⁶ потрчао је да побија нашу примедбу у 187. бр. овог листа на његово посматрање о законима и предлозима прошлогодишње скупштине²³⁷. Цитирајући и сам чл. 58. устава, он пита: може ли се нека установа државна укинути или изменити без формалног пројекта? Па пошто је одговорио да не може, он продужује ово: „Дакле је истина, да скупштина не може већати и решити о промени државног устројства и учинити уштеду у државним издацима без предлога (формалног пројекта)²³⁸ владиног.“

Ми смо и пређе на то приметили „Раденику“ а и сада кажемо, да по нашем уставу и скупштина има право предлагања. Знајући пак, да и у садашње време стоји у Европи то правило, да пројекти произлазе од владе, запитали смо „Раденика“, који су то уставу који остављају само скупштини право формалних пројекта.

Наша, дакле, примедба ишла је поглавито на то, да докаже да и наша скупштина има право предлагања; но „Раденик“ нити потврђује нити одриче то, већ нам износи цитате из неких устава европских, са којима хоће да нас убеди да скупштине имају право формалних пројекта.

У овој тачки питања главно је да се зна: има ли наша скупштина право иницијативе или не. Па кад се зна да има, онда је то доста за суштину ствари.

Да ли ће пак то предлагање бити параграфисано или не, то не мења право стање ствари. Јер да ли ће се предлог примити или одбити, то не зависи од параграфисања него од суштине ствари.

Да би нас убедио да постоје уставу, по којима скупштине имају право да праве формалне пројекте закона, – „Раденик“ се позива на устав Француске од 1791. год., који по самим његовим речима сада не постоји, и још на неке уставе, између којих цитира чл. 33. и 34. влашког устава. Но да би се знало, у колико је „Радениково“ позивање на ове уставе верно, ми ћемо за сад да цитирамо чланке 33. и 34. влашког устава, који је нама најближи.

Тако чл. 33. гласи: „Иницијатива (предлагање) закона припада свакој од трију грана законодавне власти. Но опет о сваком закону, који се тиче прихода и расхода државних или ратног намета, мора се гласати у посланичкој скупштини“. А чл. 34. гласи: „Законодавној власти искључиво припада званично тумачење закона“.

Има ли ту каквога год спомена о формалним пројектима закона?

„Јединство“ се није позивало ни на који устав европски; него је питало баш с намером „Раденика“, да он, који говори о скупштинској власти, покаже те уставе, који остављају скупштини прављење формалних пројекта; а како је он то верно проказао, ево видимо из овога горњег примера.

Да ли „Јединство“ зна европске уставе, то је питање, које „Раденик“ није кадар да реши, и његово закључење о томе сувише је детињасто. Треба ли каква особита „мудрост“ да се то зна? Зато не треба ништа више него једна збирка различитих устава; а то није тешко наћи.

Види се да је криво „Раденику“ што је у уставима немачких држава нашао, да народно представништво нема право да прави законске пројекте. Међу тим ту има таквих држава, као што је Баденска, које се вековима развијају, и које су на далеко већем ступњу образованости него ми; па ипак „Раденик“ би хтео да ми, народ са млађаним државним животом, протрчимо напред испред таквих држава.

Но ми немамо потребе да се ослањамо на „Раденикове“ назоре.

Бар код нас нема узрока да се говори о „сталешким предрасудама“ и „владајућој класи“ у питању о законодавству кад се зна, да иницијативи владе имамо благодарити, што је наше законодавство из руку бирократије (чиновништва) пренесено у руке народног представништва.

Но „Раденик“, који је орган само негације (порицања), сигурно не би се устезао много да и овај факт порече, као што и позитивна факта наводи у смислу, који је њему угодан, н. пр. да је лањска скупштина учинила влади предлог, да се изда закон о општинама, о окружним скупштинама, а међу тим да је завирио у протоколе прошлогодишње скупштине нашао би, да су о томе предлози у скупштини учињени, а скупштина да је о њима само то решила – „да се сви ти предлози поднесу влади да их оцени и да их има у виду при састављању предлога закона, а није их као део законодавне власти усвојила“. (види стр. 381, број 162. и 395. број 165. протокола народне скупштине).

„Раденик“ такође није имао потребе да нам казује против чега се он бори, кад каже да ми то и сами знамо. Но нека и он зна, ако то до сад није знао, да се и „Јединство“ бори и вавек ће се борити, у друштву са свима паметним људима, противу претераности па макар оне долазиле од комуниста, социјалиста или других паликућа.

„Раденик“ са најзад послужио и речју „јавно шпионисање“, кад смо га учинили пажљивим, да се његови цитати чешће употребљавају у корист наших непријатеља.²³⁹

Прелазећи ове речи са презирањем, ми ћемо оставити да читаоци пресуде, чија је радња јавно шпионисање; да ли т.ј. она, којом се непријатељи Србије ползују, као што је случај код „Раденика“, или она, којом се непријатељи Србије не могу користити као што се надамо да је случај у нас.

Јединство, бр. 194, од 18. IX 1871.

[ПРЕДЛОГ И РАСПРАВА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ О ДОПУНИ КАЗНЕНОГ ЗАКОНА КОЈОМ БИ СЕ СПРЕЧИЛО ПРОПОВЕДАЊЕ „НОВЕ ВЕРЕ КОМУНЕ“

Извод из *Пројокола Народне скупштинине*]

Састанак IX, Крагујевац, 18. IX 1871. председавао Живко Карабиберовић, председник. Присутни: председник Министарског савета и министар унутрашњих дела, министри финансија, просвете и правде

Председник скупштине каза те секретар Јован Бошковић прочита предлог Мила Дамњановића...²⁴⁰

(...) Добили смо ми, браћо, у овој црној и несрећној прилици²⁴¹ живи и необориви доказ, да несме милосрђе бити онде, где се живота државног тиче, да несме попуштања и да несме праштања кроз прсте онде гледања бити, гди радња појединих злоковарника може опет земљу ову каквој новој несрећи изложити.

Ми држимо, да по државу и по државни живот много би сретније било, да имамо међу нама: крадљиваца, паљеваца и разбојника, неже (него) ли да имамо бургијаша, који оштрим својим сврдловима неуморно буше спокојство наше, и који бушењем интриганских сплетки подгајају у народу неповерење – сеју раздор – трују живот државни и спремају самртни удар политичном бићу нашем.

Браћо! видите ли само од прошле године до сада какови се отрови по међу нама просуше? видимо ли сваки дан, гди слободно кроз средине наше буше чланови појединих секта, које подривају веру нашу у нас саме, и тко оће да доведе народ и владу до неповерења међусобног, тко подрива веру у законе и вршиоце ових, тко проповеда нову веру комуне, – тко исмева наређења земаљска – ко јавно, као што сваки дан видимо приповеда одпадање од

законитости и поредка, – тај је убица, тај је злотвор отачества. Тај је, браћо, други Вук, – тај је други Вучић, – тај је други Карађорђевић.²⁴²

Оћемо ли, смемо ли и можемо ли према оваковим протувама и интриганским сплеткашима нашим равнодушним бити, па да и опет дочекамо: Косово, Врачар и Топчидер?²⁴³ Кажимо, оћемо ли то, или оћемо ли са снагом да станемо на пут сваком сплеткашу, те да обезбедимо земљу нашу од новог Косова, Врачара, и Топчидера.

Ми мислимо, браћо, а и за најсветију нашу дужност сматрамо, да најпре и најпре о овом предмету размислимо и закључење наше донесемо, те да спасемо отачество наше, а спашћемо га, ако допуномо §³²⁰ закона казнимог, а израдимо код владе, да се сваки онај, за кога се зна, а нема довољних доказа за осуду, да је непријатељ наше народне династије, – да ради противу постојећег стања ствари, – да проповеда комунистичка начела, – да хвали, непријатељске земљи и народној династији личности, да распаљује неповерење к законим наређењима, – властима и домаћем поредку и да исмева скупштине наше, њихова поједина закључења и личности: да се сваки такав по начину, по ком се и сумњиви крадљивци немоћнима чине, учине и неспособнима шкодити отачбини и влади нашој, по решењу општина и полицијских власти, стављањем под надзор, не тражећи доказа за дело, но убеђење нека је доказ.

Ово је једино средство, којим би се, колико је могућније, обезбедило отачество наше од оних црви, који подгризају и дебло и огранке наше.

Ако овако урадимо, тек онда ћемо ојачати нашу владу и тек онда ће она кадра бити, да преда Србију у руке нашем младом књазу унутрашњим миром обезбеђену и напредну.

Само тако а никако другчије престаће политичке сплетке у земљи нашој.

Само тако моћи ће државна власт наша са представничеством народним сагласно радити, и радећи ширити снагу и срећу Србије, рад чега смо дужни допринети све што к срећи води.

Сад иштем да скупштина на овај мој предлог донесе закључак свој.²⁴⁴

Пошто се прочита овај предлог посланика шабачког, узе реч посланик Алекса Петковић,²⁴⁵ и подкрепљујући предлог рече, да се овај предлог не упућује одбору зато, што је свима посланицима познато да је исти предлог на своме месту, и да оне мере које

посланик Миле предлаже, треба да се усвоје и узаконе и због тога што су такви смутљивци, о којима предлог Милов говори, и сад код посланика покушали посејати раздор у влади и скупштини, разаславши неке штампане пашквиле неколицини посланика.²⁴⁶ Он даље рече, да сви знамо да никад није било боље и да је намештво срушило турски устав, те је ујамчена слобода лична, имовина и све што се пожелети може.

Александар Николајевић²⁴⁷ предлаже, да се предлог посланика Мила преда на оцену законодавном одбору, и скупштина једногласно одобри да се упути одбору.

На ово устаде Касијан Стојишић и рече, да је и он, и да су још неки посланици примили једну пашквину, која садржи клевете и нападања на владу и неке скупштинаре и која је фабрикована у очевидној намери, да посеје неповерење у скупштини и влади и између скупштине и владе; па зато он предаје ову пашквину председништву.²⁴⁸

За овим изађоше Александар Николајевић, Стојан Бркић, Никола Симић, Младен Мартиновић, Ранко Јовановић, Арса Лукић, Милутин Спасић, Петар Катић и Јован Новаковић, и положише примљене пашквиле на сто председништва.

Затим је скупштина на предлог посланика Ранка Јовановића јавни састанак претворила у тајни;²⁴⁹ и кад наста тајни састанак, онда неки између посланика изнесоше безимена писма, која су добили, и у којима им се прети убијством њихове деце; а и која иду на то, да учине притисак на независност њиховог мишљења, које су они позвани да у овом тренутку као народни посланици изјављују у важним земаљским пословима. Затим су говорили: Александар Николајевић, Касијан Стојишић, Арса Лукић,²⁵⁰ Милоје Блазнавац, Панта Срећковић, Владимир Хаџић, Ђорђе Малетић, Стојан Бркић, Ранко Јовановић, Живко Недић, Васа Маџаревић, Милан Ковановић, Периша Вуковић, Јевта Мирић, Милован Спасић и Милисав Трифунац, а међутим и сви су други посланици подржавајући ове учествовали у говору.

У свим тим говорима изјављује се највеће презирање и гнушање према пасквилантима, и свима оним, који се старају да интригама, подметањима и другим непоштеним средствима подрију и поруше оно лепо и истинито споразумевање, које постоји између народа и владе, која је Србију срећно избавила из неприлика, у које је била дошла ужасном топчидерском катастрофом, те да тиме омету Србију у њеним великим народним предузећима, да зауставе развитак уставног живота, који је један између најглав-

нијих услова нашем свестраном развиту, да учине да у Србији завлада непоштовање закона, неред, лична и стварна несигурност и у опште незаконост и да се обнове туђински утицаји, који су пре повратка Обреновића довели Србију до крајње слабости и немоћи тако, да су крвљу стечена народна права немилице гажена и презирана била.

Они веле, да народни представници и цео народ српски нису данас оно, што су били пре 30 година. Да они добро знаду разликовати поштене људе и праве патриоте од интриганта и пашквиланта. Да ће патриота и поштен човек казати своје мисли и убеђења јавно а неће се да служи тајним и мрачним путовима, којима су се досад служили сви непријатељи народа српског, који су смели Србију те није досад извршила своје велике намере.

На то се чуше са свију страна у скупштини бурни гласови ватреног осуђивања, гнушања и жестоког негодовања спрам ових подлих и ниских људи, који тамним путовима иду да поткопају и разоре слогу између владе и народа, и између самих посланика.

Најпосле устаде посланик Александар Николајевић, па изразивши са своје стране јако гнушање и презрење спрам пашквиланских подлих писаца и њихових помагача – предложи да скупштина још на свом састанку без даљег претреса, одбаци с гнушањем овај подли покушај пашквилантских смутљиваца.

Тад скупштина, узевши све предизложено у расуђење, једногласно закључи ово: „Скупштина предаје све ове пасквиле и претећа писма министру унутрашњих дела, и позива га, да он у овој ствари учини строгу истрагу и са смутљивцима по закону поступи.“²⁵¹

Скупштина би држала испод свог достојанства, да у својим записницима и спомена остави о овим смутњама; но желећи једанпут за свагда дати јасно разумети, на какав су пријем код ње наишли сви, и на какав ће пријем наићи и сви подобни покушаји, изјављује да она одбацује с гнушањем овај смутљиви покушај, и да ће и у напредак свака пашквилантска радња од њене стране с презрењем одбијена бити, у толико пре, што је под владом Намесништва књаза Милана, у нашем државном животу јавност узаконена, па и због тога морају сви мучни и мрачњави нападаји ударити на осуду сваког поштеног човека; а народни посланици остаће вазда непоколебиви на пугу правде и законитости у заступању народних интереса“.

Пошто се ово сврши, председник рече, да је састанак јаван (...)

Председник скупштине,
Ж. Карабиберовић

Секретар
Мил. И. Прокић

Опуномоћени подписници:

Алекса Петковић, Никола Симић, Димитрије Миловановић,
А.С. Николајевић, Стојан М. Бркић, Касијан Н. Стојшић.

Пројоколи Народне скупштине, Београд, 1871, 80-89, 130.

Председник упита скупштину, хоће ли се да ради у одбору по реду или да се мимо реда узме у претрес предлог Милов.

Скупшина реши; да се предлог Милов узме у претрес по реду, чим се сврши закон о пороти (...)

Протокол Народне скупштине, Београд, 1871, 131-132.

[ПОНОВНО ПОКРЕТАЊЕ ПИТАЊА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ О ДОПУНИ КАЗНЕНОГ ЗАКОНА

Извод из *Протокола Народне скупштине*]

Састанак XII, Крагујевац, 22. септембра 1871. године. Председавао Ж. Карабиберовић. Присутни: министар финансија, просвете и правде

Миле Дамњановић рече, да је пре неки дан поднео скупштини један предлог,²⁵² који је скупштина једногласно усвојила и дала га законодавном одбору да га он претресе. Па како тај предлог још у одбору није претрешен, а он је дознао да су у Лозници позатварани неки ниткови,²⁵³ да их овде има и да ће их бити и по другим варошима и варошицама; па да се то отровно семе не би растурило по народу, предлаже скупштини да реши, да тај предлог закона одмах дође на ред у одбору, а влада да се умоли, да овај закон изађе док је скупштина на скупу.

Милан Ковановић као председник законодавног одбора извештава скупштину, да је одбор за законодавство још у почетку узео у посао предлог закона о пороти и да с њим још није готов, а скупштина ако хоће да одбор остави започети посао, он ће узети у претрес предлог посланика Мила, а иначе да ће то учинити кад сврше казати посао.

Миле Дамњановић држи, да је његов предлог између онај-важнијих, па захтева да што пре дође на ред.

Алекса Петковић признаје, да је Милов предлог врло важан и потребан; али кад је у одбору почет да се претреса предлог о пороти, мњења је да се Милов предлог одмах у претрес узме, чим се сврши онај о пороти.

Александар Николајевић каже, да има закона, који одређују казне за оне људе, о којима Миле вели, па за то да се у одбору ради по реду, а да се не прекида почети посао.

[РАСПРАВА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ
ПОВОДОМ ИНТЕРПЕЛАЦИЈЕ ЉУБОМИРА
КАЉЕВИЋА НА ЗАБРАНУ НЕКИХ
ТЕКСТОВА У РАДЕНИКУ

Извод из *Протокола Народне скупштинине*]

Састанак XXXI, Крагујевац, 16. X 1871. председавао Живко Карабиберовић. Присутни: председник Министарског савета, министар унутрашњих дела, просвете и црквених дела, финансија и правде

Кад се састанак настави председник скупштине јави, да је на реду интерпелација, г. Каљевића,²⁵⁴ која је управљена на президента министарства г. министра унутрашњих дела о томе, зашто се брише у чланку „Раденика“ о жељезници?

Президент министарства г. министар унутрашњих дела, одговара: да овој интерпелацији није било места, кад ни уредник „Раденика“ ни посланик интерпелант и не кажу а то ли доказују, да је што у томе чланку брисала која власт, која стоји под његовим – министровим – надзором.

Каљевић у дужем говору наводи како он држи да ваља пустити да се слободно говори о жељезници као о једном од најважнијих питања, које потребује свестраног претреса. Овако је исто писмо добио и г. председник скупштине²⁵⁵ а затим вели, да се доиста не види, ко му то не да да говори о жељезници, већ се уредништво само жали да му се не да писати.

Г. министар президент вели, да власт то није. Уредник сам не каже ко му не да, као што и сам интерпелант признаје. Стога интерпелација нема места.

Посланик А. Петковић служећи се белешкама каже да је противан тој интерпелацији, па се чуди како могаше г. Каљевић да брани новине „Раденик“ и то такав лист, вели Петковић, који брани комуну, а грди што народи благосиљају. Даље наводи како цео свет хвали рускога цара Александра за ослобођење робова, а

„Раденик“ куди и грди владу Руску и брани зликовце, који су хтели убити цара; тај Раденик напада на владу, изопачава скупштински рад. За овим посланик Петковић наводи стране из „Раденика“ за потврду овога што је казао, па вели, зар да овакве новине заступа Каљевић, на које треба да падне клетва народња. С' тога је он мишљења, да кад се о „Раденику“ повела реч, нека скупштина с презрењем одбаци ову интерпелацију, ако је сам г. Каљевић не узме натраг, а влади предлаже да гледа да стане на пут ширењу комуне. И ја сам вели с неколико друга усљед тога поднео интерпелацију на г. министра,²⁵⁶ како се ово трпи код нас, и да се она одма угуши како би ми могли отићи мирни и спокојни својим кућама, и како би знали, да нам је сигуран наш владалац и отечество, даље наведе пример како је онде срећа, где задруга живи у слози и љубави и слуша старешину, а како онде нема куће, задруге, где пет задругара имају пет кеса.

На ово председник скупштине рече Петковићу: „Ја вам господине забрањујем да нападате на г. Каљевића, јер сам и сам добио тако исто писмо, и мислим да заиста не треба бранити никоме да пише о овако важном питању, као што је питање о жељезници. У ономе, што сам ја читао, нема ништа што се не би могло дозволити да изађе на јавност. Зато немојте на личности нападати.“²⁵⁷

Каљевић вели да се исто тако и он чуди говору посланика Петковића, јер овде вели није питање какав је „Раденик“, него је питање о печатњи. Ма који лист да ми пошаље да му се не да писати, ја ћу га и опет заступити, јер сам зато као посланик позван. Што ми пак намеће партајске рачуне, ја га молим да ме поштеди. Томе његовоме прекору овде места нема, јер ја овде не заступам ни „Раденика“, ни комуну, него право печатње, основано по закону.

Петковић говори како се пре неког времена видело, како се брани „Раденик“, а ова интерпелација најбоље сведочи то.

Председник скупштине напомиње да се не дозвољава нападање на личности. Г. министар је дао свој одговор на интерпелацију.

Анта Пантић говори, како то говоре што је заустављен „Раденик“ кад тај човек пише, да је њему свеједно, владао у Србији Фрањо, или књаз.²⁵⁸

Председник скупштине вели Анти, да како је његова – Антина – жеља да говори о „Раденику“, то ће моћи говорити, јер ће се сада прочитати друга интерпелација о томе.

Секретар С. Живковић чита интерпелацију од више посланика противу „Раденика“; та се интерпелација свршава питањима:

AGENCE
CONSULAT GÉNÉRAL
DE FRANCE
EN SERBIE.

Direction Politique

n° 194.

Commune de Paris
et l'Internationale.

Belgrade le 24 Juin 1871¹⁵⁸

MINISTRE
DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Monsieur le Ministre,

La Commune de Paris et l'Internationale ont également trouvé des apologistes sur les bords de la Save. Voici, en traduction fidèle, plusieurs extraits du dernier numéro d'un journal qui a paru, il y a six semaines à Belgrade sous le titre "l'ouvrier".

"D'après les correspondances reproduites par la Pages Presse, la Commune a usé de moyens très légers pour améliorer la condition de la classe ouvrière. Elle n'a fait violence aux convictions de personne; elle a proclamé hautement la liberté des consciences. La principale accusation que l'on porte contre elle, est relative à l'incendie de Paris qu'elle a révolté "le monde civilisé". Nous voulons en dire quelques mots. Est-ce que les Versaillais, eux, ont épargné les édifices publics? Ils ont, dit la Pages Presse, borné

Von Excellenz,

Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères

Страница из извештаја Едуара Анжелара, француског изасланика у Београду, о листу Раденик, Београд, 24. јун 1871.

AGENCE
CONSULAT GÉNÉRAL
DE FRANCE
EN SERBIE.

Direction Politique

n° 197

En Serbie et
l'Internationale

164

Belgrade le 18 Juillet 1871

MINISTRE
DES AFFAIRES ÉTRANGÈRES

Monsieur le Ministre,

Je me réfère à la dépêche que j'ai eu l'honneur d'adresser à votre Excellence sous le n° 194

Le prolétariat n'existe pas en Serbie; l'égalité sociale y est complète, il n'y a dans le pays ni industries ni grands capitaux et les ouvriers indigènes sont si rares, qu, sans le contingent de travailleurs ~~indigènes~~ qui y envoient annuellement les provinces limitrophes, notamment la Bulgarie, l'alimentation publique serait en souffrance, surtout dans la capitale et dans les principaux centres de la principauté

Von Excellenz

Monsieur le Ministre des Affaires Étrangères, &c. &c. &c.

165

action observation Il m'a représenté que
 le Gouvernement prussien avait considéré comme
 me absolument inoffensive une feuille
 locale qui s'adressait à un public igno-
 rant et tout à fait étranger aux théories
 sociales et que l'Ouvrier, rédigé en
 langue serbe ne pouvait avoir d'écho
 au dehors. Il m'a néanmoins pro-
 mis de porter toute son attention sur
 ce journal en me faisant d'assurer, à cette
 occasion, le Gouvernement de la République,
 que toutes les mesures répressives ou préser-
 vatives auxquelles les états européens jugeraient
 opportun de recourir contre l'Internationale,
 trouveraient en service une consciencieuse application

Veuillez agréer les assurances de la respectueuse
 considération avec laquelle j'ai l'honneur d'être.

Monsieur le Ministre

de Votre Excellence

Le très humble et très obéissant serviteur.

(E. D. C. G. J. G. H. A. D. G.)

1) има ли у законима јемства да се стане овоме на пут; 2) ако
 има, онда нека нас успокоји влада односно „Раденика“.²⁵⁹

Президент министарства г. министар унутр. дела одговара да
 има јемства у нашим законима противу злоупотреба штампе и
 зато нису нужни никакви даљи законодавни прописи. За овим
 прочита закон, на име допуну кривичног закона, која је издана на
 лањској скупштини о штампи, па настави, да он због својих многих
 званичних послова не може да чита редовно све новине, али има
 чиновника својих, који му обрате пажњу на какав значајнији чла-
 нак, а то се и са других страна чује. „Раденик“ истина пише у духу,
 који није наш, и заступа оно чега код нас нема, брине се, шта ће са
 раденицима, а ми се у земљи патимо, шта ћемо без раденика код
 толике скупе наднице. Истина он је пролетос извињавао париску
 комуни и њена злочинства, и тим поводом влада је била питана од
 заступника једне велике силе,²⁶⁰ но г. министар мисли, и због тога
 и није ништа предузимао према онаком правцу „Раденика“, што је
 уверен, да ни правац, ни теорија, ни потреба које он представља,
 немају земљишта у нашој земљи, и зато држи да је Радеников рад
 безопасан, по томе што у његово коло могу долазити само или
 људи, сувише раздражени странским теоријама и потребама, или
 људи, који не знају законе друштвеног обстанка и развитка, па
 мисле, да се што може самим уображењем и вољом направити
 оваким и онаким. Има људи, којима је цео свет крив, што им
 нешто не иде добро, мислећи да им је цео свет крив, а оно све иде
 својим путем и својим начином и њима што је рђаво, рђаво им је до
 њих самих, јер су први корак почели са левом ногом, докле сав
 други свет одпочео је са десном, и онда је природно, да се такви
 људи спотичу час лево, час десно о свакога без разлике, који је
 пошао као што сав свет иде. У осталом, вели, ово је код нас уста-
 нова и скорашња и у нас непозната, па зато и мора бити овога
 љуљања и овамо и онамо, докле не заузме правилан ток, а међу
 тим може бити да ће г. министар у даљој потреби чинити своју
 дужност.²⁶¹

Петковић вели, ви сте највише одговорни народу за нашега
 Светлога Књаза, за мир и тишину у земљи. Ако има празнине у
 закону, поднесите да је поупнимо, па ћемо бити спокојни.

Више се гласова чује како је то и њихно мњење.

Анта Панћић говори, како не треба попуштати него одма у
 почетку томе стати на пут. Зато треба установити кауцију од 1.000
 дуката. Онај ко хоће да поштено пише нека пише; а они људи, који
 хоћеду да на свакога нападају и народ с владом завађују, нетреба
 им допустити да без кауције пишу; тај што пише у „Раденику“, то
 је, вели Анта, Светозар Марковић који је написао у „Панчевцу“ да
 је њему свеједно владао у Србији Франц или књаз Милан и. т. д;

показа књигу и лист што је после узео натраг,²⁶² они, вели Анта, који овако пишу, то су убилци. Треба да даду у кауцију по 1.000 дуката, а без тога нема јемства, јер ено „Решетар“ је зло радио, па кад су га уапсили и он је био побегао као банкрот и скитница.

Председник скупштине вели да је о томе поднешен предлог, па ће се о њему и говорити, кад та ствар дође на ред, а сада да се иде даље.

Петковић говори, како је задовољан, али да се попуни празнина у закону.

Миле Дамњановић говори, како тих букача нема ни хиљаду, како су налик на шугу, која кад нападне на кога распадне му кожу. И он вели, да неће ићи кући док се не стане на пут шиљкашима, који хоћеду да се докопају само великих места, а ми, браћо, вели, не можемо бити сви советници и министри.

Војин Радосављевић слаже се са Антом, али то да се распростре не само на „Раденика“, но и на све остале, јер ја сматрам сваког онога који „Раденика“ заступа да је и он онакав.

Ранко Јовановић слаже се са Миловим предлогом, јер заиста те су новине хвалиле комуну, па влада треба да донесе законе да се томе стане на пут, само да се не шири рђавство и неваљалство по народу и отечеству.

Арсо Лукић говори, како је наша земља уставна и суди се по закону. У нас има закона о штампи, па влада може, а и треба да казни кривце који говоре за друге оно што није.

Хаџић говори како „Раденик“ напада на владу, на скупштину, подрива наше стање, томе вели треба на пут стати, па ако није написано у закону колико треба, онда да додамо.

Великић доказује како је то добро што се слободно пише, па треба да чујемо слободан говор свакога, па ако су мисли добре да примимо, ако ли су рђаве да непримимо. Нека ме когод позове да скочим у воду, ја нећу па и нико неће. Врло је добро говорио г. Лукић. Слободна је штампа, па треба слободно да се и говори, а за увреде има суда и закона, па нека се казни ко кога вређа или напада.

Ђирковић вели, да су мале мере прописане у закону, јер су ови кривци као и убице.

Хаџић говори како говор Великића није сличан овоме раду, јер он га зове да скаче у воду, а ови говоре: „помози ми да преврнемо па да будемо капетани и министри“.

Великић вели, да неће поћи поштен за рђавим, него свагда другар тражи другара.

Малетић вели, да у нашем закону о слободној штампи има доиста неких празнина, које лањске године нисмо могли предвидети. Но ми смо млад народ, и потоме не треба се томе чудити.

Међу тим, у овоме кратком времену уверилисмо се, да нам је од преке потребе, да тај закон допунимо, што у њему немамо јемства материјална и морална.

Нисмо усвојили кауцију коју у другим земљама уредници новина полагају, те тако смо себе изложили опасности да нас таки уредници могу оштетити. Нека покупи од хиљаду уписника по 2 дук., то је 2.000 дуката па нека сутра побегне, чим сте своје суграђане обезбедили?²⁶³ Нужна је дакле кауција, како би се свака могућа штета могла накнадити а у исто време како би и закон могао строжије казнити. Осим тога ми тражимо од свију грађана извесне године пунољетства и онда га истом као зрелог човека примамо у нашу дружину, као грађанина, док децу искључујемо, што немају оне спреме, и оне зрелости која се свуда у сваком друштву иште. А каке спреме имају новинари? Ко дописује већином у новинама – листовима? Ћаци и то већином они, који су искључени и који нису ни зашто. Но кад иштемо зрелости, код обичних људи, зар ћемо мање зрелости тражити код оних људи који постају учитељима народа, који дају правац у мислима?

С тога сам за кауцију и извесне године.

Ненад Михајловић вели, да је ово нов предлог, о чему је говорио Малетић.

Трифунац говори за кауцију.

Анта Пантић је за то, да се одма прочита и реши предлог 30. посланика.

Председник скупштине говори, како је Петковић питао г. министра, да ли има прописане казне.

Г. министар прочитао је закон и Петковић је задовољан.

Петковић говори како има празнина па нека се попуни.

Ковановић каже, да је то нов предлог, па нека се веже са Миловим предлогом.

Ивко Остојић вели да је влада чула нашу жељу, па нека тако и уради.

Радован Милошевић доказује како доиста има празнина, јер ту нема ако ко напише да му је свеједно овај или онај владао.

Председник скупштине предлаже, да се овај предлог упути одбору.

Ранко Јовановић вели да се ово сједини с Миловим предлогом.

Президент министарства г. министар унутрашњих дела пристаје да се сједини овај предлог с Миловим предлогом.

Председник скупштине ставља питање, да ли усваја скупштина да се овај предлог сједини с Миловим предлогом.

Скупштина усваја.²⁶⁴

Пројоколи Народног скупштинине, Београд, 1871, 508-516.

Љуб. Каљевић

Љубомир Каљевић (1841-1907), истакнути либерал, објављивао прве радове Светозара Марковића у листу *Србија*, који је и уређивао, бранио Раденика у Народној скупштини, као лични пријатељ браће Марковић, Јеврема и Светозара

[ИЗВЕШТАЈ ЗАКОНОДАВНОГ ОДБОРА И
РАСПРАВА У НАРОДНОЈ СКУПШТИНИ
ПОВОДОМ ПРЕДЛОГА ДОПУНЕ КАЗНЕНОГ
ЗАКОНА КОЈОМ БИ СЕ СПРЕЧИЛО
ПРОПОВЕДАЊЕ „НОВЕ ВЕРЕ КОМУНЕ“

Извод из *Протокола Народне скупштинине*

Састанак XXXII, Крагујевац, 18. X 1871. председава Живко Карабиберић. Присутни: председник Министарског савета и министар унутрашњих дела, финансија, просвете и правде

На уречено време после подне скупштина настави свој посао, и председник јави, да је на дневном реду предлог посланика Мила Дамњановића, па позва известиоца одбора да чита извештај одборски.²⁶⁵

Известилац Панта Срећковић чита извештај који гласи овако:

Одбор за законодавство расмотрио је свестрано предлог посланика шабачког, г. Мила Дамњановића²⁶⁶ и нашао, да овај предлог не би био довољан за постигнуће цели којој тежи, кад се по закону кривичном §37. а зна, шта је то полицајски надзор и да он дневни саобраћај смутљивцу не спречава.

Но одбор је мишљења да се према дојакосњим изјавама скупштинским и према постојећим законима могу спречавати смутљивачке радње и само би онда могла скупштина размишљати о строжијим мерама кад би влада која стоји одговорна за мир и поредак у овој земљи исте мере захтевала.

По прочитаном извештају посланик Миле Дамњановић рече, да он остаје при свом предлогу, који је поднео не за своју корист, него чисто за спокојство народно, јер је жеља онога народа, који га је за посланика изабрао, да се одржи сигурност у земљи, и да се смутљивцима што више стане на пут, о чему има и писмених изјава, које ће скупштина прочитати, ако она то узтражи.²⁶⁷

Коста Великић наводи, како је наша земља уставна и ми зато имамо да захвалимо данашњој нашој влади.

Закон има довољно, по коме се могу узети на одговор они, који праве у земљи смутње. За пример наводе, како је бивши уредник „Решета“ стављен под суд и у затвор због грдњи. Овај предлог посланика Мила био је излишан и за то је да се исти предлог одбаци.

Владимир Хаџић вели: Министар унутр. дела одговоран је за ред и поредак земље, и за живот и благостање књажево. Ако он налази, да нису постојећи закони довољни, да смутљивцима стане на пут, нека влада изађе с предлогом, па ће скупштина такав предлог радо прихватити. За то је он да се остави самој влади овај предлог на оцену.

Миле Дамњановић рече, да га је жеља народна побудила, да изађе са оваким предлогом ако што недостаје влади по постојећим законима, јер ако сам лично није патио, зна да су његова браћа и очеви много претрпели.

Радован Милошевић каже, оно, што Милу лежи на срцу, то лежи и свакоме другом посланику. Предлог је нашао подпуно одзива у скупштини, само што је одбор увидео, да оваким мерама нећемо ништа више постићи, него оно што би постигли и са постојећим законима. С тога је он мишљења, да се остави самој влади, да она ако нађе да нема довољно мера у постојећим законима, потражи друге потпуније, па ће јој скупштина то одобрити.

Миле Дамњановић говори, кад се на кога сумња да је украо прасе или ћурку, онда њега власт може да стави под надзор, а кад неки подрива земљу, зар да се неставља под надзор.

Милан Брачинац је за то, да се предлог пошаље влади на оцену.

Љубомир Каљевић говори: У уставној земљи главна је основа свему лична слобода. То је кључ свега другог. Као пример наводи, по изборном закону избор посланика слободан је. Кад би неко дао гласа за онога или онога, тај се излаже неповољностима код власти, и тако човек може доћи под надзор. Или замислимо кад се посланици врате кући, ко јамчи, да неко од њих неће доћи под надзор. Шта је томе посланику поможено што ће после доћи у скупштину, кад је претрпио толика неповољности, која му нико повратити не може. Он подпуно верује да је предлагач имао на уму праве смутљивце, кад је поднео свој предлог, али који би се могао ослонити, кад би се властима дала толика власт, да ће они употребити закон само на праве смутљивце, а не и на друге поштене грађане. То би могло бити само онда кад би власници били анђели, а не људи. Ми знамо из искуства, да су код нас властници имали велике власти у рукама својим и да су ове злоупотребљавали, а ми треба да идемо на то, да таквих злоупотреба више не буде. Сит је гонења, боја и вешала наш народ, него је жељан слободе и спо-

којства, а ово ће онда имати, ако се не предузимају овакве изванредне мере, какве предлаже посланик Миле.²⁶⁸ – Он налази, да ове мере нису ни потребне према постојећим законима, јер у кривичном закону има довољно да се узме сваки на одговор, који прави смутње и нереди у земљи. Наш казнителни закон више предпоставља да је неко крив док се неоправда, него прав, као други закони у слободним земљама. С те стране, вели, неби имало шта да се дода до овога што предлаже посланик Миле, иначе био би закон „Драконски“, и сваки који би иоле имања имао, отишао би из земље. Но ове мере, које посланик Миле предлаже, налази да су и противу устава и неби се њима постигла никаква цел, јер и прав човек могао би доћи под надзор, па би онда нарасла већа гомила незадовољства, која би опаснија за државу била, те би с тим само покварила, а ништа не би поправила. Зато је противан томе предлогу.

Миле Дамњановић говори, да је њега натерало да изађе са предлогом то, што је влада била и сувише блага, и чинила је све што други не би чинио, осим једног Бога. Али кад неки људи побесне, па иду да државу упропасте и сурвају и да подрију слогу између владе и народа, онда се вели, морају употребити строжије мере противу таквих људи.

Владимир Хаџић каже, да је посланик Каљевић навео да је највећа гаранција кад је личност појединих обезбеђена. А кад је народ казао да оће књаза и династију, онда колика је још већа гаранција за народ кад иде на то, да стане на пут онима, који проповедају комуно, и који иду да сруше све што је противно интересима целе земље. Него он опет ослања се на одговорност министара, којима у дужности спада да траже подпуније мере, ако им ове по досадањим законима недостају.

Коста Поповић говори: Тек од јуче што-но реч добили смо устав, па треба сви да тежимо да се он у живот уведе. У свакој уставној земљи има две странке, једна која је задовољна са постојећим стањем, а друга противна.

Противу тога војевати, вели, да није могуће. Онај који би нагонио владу да употреби строжије мере, значило би да се њој изјављује неповерење, а он се од тога ограђује. Што се тиче слободе јавности, слаже се са Срећковићем, који је једном казао да он сматра слободу говора као једини лек да се искорени све оно што је штетно у народу: јер тајни непријатељ гори је од јавног. Он је противу предлога.²⁶⁹

Милан Стојић рече,²⁷⁰ да је посланик Миле Дамњановић говорио да се ставе под надзор смутљивци. Он је тога мишљења, да умолимо владу да стане на пут свима смутљивцима.

Панта Срећковић каже да је одбор сравнио она средства, која постоје у казнителном закону, са овима које посланик Миле предлаже, па је нашао да се овим предлогом не би могло више постићи, но што би се по закону учинило. Одбор није био тога мишљења, да се употребе средства, која неодговарају слободи и уставу из великог поштовања спрам владе и народа. Жеља посланика Мила, рече, да је жеља и нас свију да у земљи нема никаквих смутљиваца.

Ранко Јовановић вели, да се скупштина одазвала предлогу Миловом, који је ишао противу смутљиваца. Он истина није да се предлог узакони, али изјављује од своје стране мишљење, да скупштина препоручи влади, да она добро пази на смутљивце, те да се ови искорене, а влада има зато средства у постојећим законима, и ако јој у томе што недостаје, скупштина ће одобрити јаче мере.

Алекса Петковић говори: Посланика Мила руководиле су пашквиле, да поднесе овакав предлог; и томе се предлогу сва скупштина одазвала; но одбор је нашао, да у закону има те мере, па није потребно да се друге уведе. Према томе он је рад да зна, постоје ли заиста те мере у закону, као што одбор каже?

Ивко Остојић рече, има неких бушача у земљи, на које треба добро пазити, али зато што таквих рђавих људи има, није никако да се незаконне мере прописују те да страда народ. Затим приповеди, како је незаконно поступано од стране Вучића, па нежели да се то време поврати; а пристаје да се допуни закон, ако постојећи није довољан да се стане на пут смутљивцима.

Стојадин Радоњић каже, што има у предлогу, то има и у закону. Влади ако што треба нека иште од скупштине, а не сама скупштина да одређује какве мере. У његовом крају, вели, нема таквих смутљиваца као што их има у овим крајевима.

Милан Стојић наводи, како му је народ казао, да се предузму строжије мере противу смутљиваца, чим је чуо за неку бомбу у Београду; па зато ако влади још какве мере потребују, нека иште, а народна скупштина готова је да јој одобри.

Павле Грковић говори, да у земљи постоје смутљивци, јер иначе неби изашао посланик Миле с предлогом. Да заиста постоје смутљивци у земљи, сведочи нам та околност, што је нађена нека бомба у Београду, па то је Мила изазвало да изађе са оваквим предлогом. Но да се спрече ови смутљивци, рече, да је дужност саме владе да она каже, јесу ли довољне оне мере или нису, које у закону стоје, па ако нађе да нису, онда нека тражи, а скупштина ће на то драговољно пристати.

Периша Вуковић рече, сваки осећа да је ово важна ствар, на шта треба да обратимо највећу пажњу. Ми смо наређивали мере, рече он, противу ајдука и разбојника, и пороту увелисмо противу

лопова и још неких злочинаца, на то су се све мали лопови спрам оних, који иду на преврат и о којима много тутњи по народу. Народ је казао да се стане на пут овим великим лоповима, па зато влада треба да обрати на њих особиту пажњу, да неби чинили зла народу.

Васа Маџаревић говори: да се какав закон допуни, рече треба да у њему постоји какав недостатак, па да се смутљивцима стане на пут. Одбор је разгледао закон, и нашао, да у њему има довољно средстава да се спрече смутљивци. Кад је бомба била у Београду, влада је према постојећем закону одмах наредила истрагу и неки су због тога позатварани. Кад оћемо да издамо какав закон треба да се упитамо, шта ћемо њиме добити, а шта изгубити. Треба да смо само искрени па да кажемо које су рђави људи, па ће онда власт лако предузети противу њих нужне мере. По постојећем закону долазе и они под надзор полицајни који се пуне из недостатка доказа за политичко дело; али знамо да за најмању сумњу оптужени пушта се из недостатка доказа; он налази да би предузетим изванредним мерама забринули и људе код куће и оне на страни, кад овамо једнако говоримо, да смо задовољни да имамо народну династију, народну власт и да у земљи влада ред и слобода. Нама је мило кад чујемо од г. министра спољних послова, да је у међународним одношајима успео, а то је с тога што има слоге у земљи. Рђавих људи и смутљиваца има мало, мере су противу њих довољне и казне су доста строге, па нетреба ништа више преко тога узаконјавати.

Марјан Кукић вели, да Ивко Остојић напомиње доба Вучићево кад је у земљи насиље владало; но скупштина, рече, нетреба да иде на то, да цепа народ, него треба да се ради помирљиво, па ћемо онда имати сваки књаза на срцу.

Милан Ковановић каже, да је одбор изјавио своје мишљење да сама влада иште потребне мере, ако јој оне по закону нису довољне, а и скупштина то исто жели, с тога излишно је даљи говор, него нека се гласа.

Алекса Петковић још није на чисто, да ли у постојећим законима има довољно средстава, да се стане на пут смутљивцима, јер, вели, једнако се пише противу земље и владе, а власт томе не стаје на пут.

Анта Пантић каже, да је Србин у Београду писао, да му је све једно, владао у Србију Фрања или Обреновић, па је то штампано у Панчевцу, а влада таквим људима не стаје на пут, зато је за предлог, да се строге мере пропишу противу смутљиваца.

Живко Недић рече, нека скупштина изјави жељу да влада пази над властима да ове врше строго своју дужност противу смутљиваца. Овде узе реч г. *председник министарског саве-*

554

доказа; он налази да би предузетим изванредним мерама забринули и људе код куће и оне на страни, кад овамо једнако говоримо, да смо задовољни да имамо народну династију, народну владу и да у земљи влада ред и слобода. Нама је мило кад чујемо од г. министра спољних послова, да је у међународним одношајима успео, а то је с тога што има слоге у земљи. Рђавих људи и смутљиваца има мало, мере су противу њих довољне и казне су доста строге, па нетреба ништа више преко тога узаконјавати.

Марјан Кукић вели, да Ивко Остојић напомиње доба Вучићево кад је у земљи насиље владало; но скупштина, рече, нетреба да иде на то, да цапа народ, него треба да се ради помирљиво, па ћемо онда имати сваки књаза на срцу.

Милан Ковановић каже, да је одбор изјавио своје мишљење да сама влада иште потребне мере, ако јој оне по закону нису довољне, а ја скупштина то исто жели, с тога излишно је даљи говор, него неба се гласа.

Алекса Петковић још није на чисто, да ли у-постојећим законима има довољно средства, да се стане на пут смутљивцима, јер, вели, једнако се пише противу земље и владе, а власт томе не стаје на пут.

Апта Панчић каже, да је Србин у Београду писао, да му је све једио, владао у Србију Фрања или Обреповић, па је то штампало у Папчевцу, а влада таквим људима не стаје на пут, зато је за предлог, да се строге мере пропишу противу смутљиваца.

Џивко Недић рече, нека скупштина изјави жељу

џа, министар унутр. дела, па рече, да он разуме и уважава побуде, које су навеле посланика шабачког, да овај предлог учини, као што цени и разлоге свију посланика, без разлике, који су овом приликом говорили; јер је уверен да је код свију нас и који су говорили и који нису једна иста жеља и тежња, а то је да се земља од политичких смутњи осигура и успокоји, само што, вели, једни смо за један, а други за други начин и у томе се разликујемо. Влада, вели даље г. министар, примивши управу земље пре три године под познатим тешким околностима, знала је подпуно, какве је тешкоће на овом путу очекују. Но и поред све озбиљности онога времена, у које је примила управу, она није до сад била у нужди да чува општу безбедност земље, о којој је овде реч, каквим изванредним мерама и може рећи да је у томе била толико срећна, да, изузимајући врло мало у овом обзиру непријатних случајева, није имала потребу да прибегава ни редовним строгостима.

Према овоме влада, вели, неналази да ће јој требати какве изванредне мере, што јој остаје до пунолетства књажевог; а видећи и овом приликом у народној скупштини, какве су њене тежње и расположења што се тиче опште безбедности, она ће из тога црпити нову енергију, да политичним смутљивцима даде познати и осетити народну жељу, да он одсудно оће: спокојство, сигурност и ред.

На то уста посланик Владимир Хаџић и рече, да скупштина на овај предлог посланика Мила изјави влади, да она употреби најстрожије мере противу политичних смутљиваца, и да у свако доба рачуна на подпору и одобрење народне скупштине; и скупштина усвајајући одборско мишљење закључи да се истом дода ово: „поред толиких досадњих скупштинских изјава, и опет народна скупштина позива владу да најстрожије стаје на пут свима политичним смутљивцима и да се најозбиљније стара у одржању поретка у земљи, употребљујући зато све потребне мере, а влада нека и у напредак подпуно рачуна на подпору и одобрење народне скупштине у мерама, које она у тој цели предузела буде“.²⁷¹

На томе се сврши овај састанак, који је трајао до 5 часова по подне и други би заказан сутра у 9 часова пре подне.

Секретар

Д. Ђ. Јовановић.

Председник скупштине:

Ж. Карабиберовић

Опуномоћени потписници:

Милан Ђирковић, Димитрије Миловановић, Никола Симић, Алекса Петковић, Касијан А. Стојшић, А. Николајевић.

Протоколи Народне скупштине, Београд, 1871, 547-556

У БЕОГРАДУ, 23. ОКТОБРА.

После онога што је г. Мијатовић јучер одговорио „Раденику“, ми би смо могли слободно прећутати оне примедбе што су у броју 57. тога листа²⁷² на наше чланке управљене. Али да још један пут покажемо како ти људи знају да полемишу, приметићемо две речи.

Ти људи, док још није никоме био познат претходни уговор са бароном Хиршом, тврдили су да се наша жељезница неће рентирати, јер неће имати годишњег прихода више од 250 000 дук. То су они рекли, а нисмо им ми то наметнули, као што би се сада њима прохтело.

Но ми смо само дали себи труда да на темељу претходог уговора са бароном Хиршом докажемо да тај њихов навод не може да буде истинит, јер кад би био, да би Хирш у овоме предузећу ризиковао своје новце са сигурношћу да ће штетовати.

Јесу ли они обарали ово неше тврђење? Нису; паче из истих садашњих њихових речи, и на темељу оних бројева које су они понамештали и разредили, како се њима боље прохтело ипак излази да много већи од 250 000 дук. мора да буде годишњи приход наше жељезнице а да би барон Хирш могао да намири трошкове обрта и да наплати интерес на свој уложени капитал.

Само то смо хтели да костатујемо; све остало што ти људи и даље бунцају или су наводи који на стварном темељу не почивају, или су голе фразе, које се обично и у изобиљу увек онде нађу где оскудевају добри разлози.

А ствари стоје овако; док се мислило да ће влада на свој трошак и ризик да жељезницу гради, ти су људи казвали да се неће рентирати; сада кад је једно приватно лице предузело да нашу жељезницу гради, сад веле да ће приход бити довољан, али да ће цео ићи у џепове тога приватнога лица; сутра кад би се влада збиља одлучила да жељезницу прави на сам свој трошак, сутра би они на ново викали да жељезница неће да се плати. Ово их довољно карактерише.

Јединство, бр. 220. од 24. X 1871.

ОПЕТ О ЖЕЛЕЗНИЦИ

[Одговор „Раденику“ на 57. број]²⁷³

„Раденик“ је остао последњи у Србији који не даје себи доказати да нам жељезнице требају, и услови с бар. Хиршом уговорени да су за земљу нашу особито пробитачни. Ми тако што лако појимамо код њега, особито после пораза који су претрпеле у јавном мишљењу његове жељезничке мудролије, па за то не ћемо да му замерамо тешка упињања да одбије од себе коначно учењачко-економно банкротство. Али ово банкротство тако је јасно и очевидно да сумњамо хоће ли он својим знојавим трудом успети да се опорави и код оних који, не будући ни мало посвећени у жељезничке ствари, дају се лако повести сад на једну, а сад на другу страну.

Ми нећемо као „Раденик“ у своме 57. броју да се хватамо искључно за лањску о жељезници интерпелацију.

Ствар онда није била владом још довољно ни испитана, а камо и да је била сазрела; министар није имао код себе у Крагујевцу никаквих дефинитивних дата да би могао поуздано одговорити на интерпелацијом изненађен, оградио се речју *приближено*, и одговорио је од прилике. Али на што „Раденику“ они приближни рачуни, кад он не уме рачунати ни по овогодишњем владином предлогу, где су цифре опредељене. Да је тако, одмах ћемо доказати.

Позивајући се на други чланак погодбе са Хиршом „Раденик“ наводи да је предузимачу остављено да може на један километар жељезнице свој део трошкова повисити и до 166.000 фр.; које на сав пут износи 3, 300. 000 дук. То се зове представљати ову тачку уговора или као незналица, или као нелојалан писац. Влада је суму од 166.000 фр. признала б. Хиршу за максимум километричног трошка, али *номинално*, а не ефективно (стварно). За што „Раденик“ изоставља ту значајну разлику из пера кад зна или мора знати да за 166.000 номиналних једва да се могу добити 110-115.000 стварних? Тако исто он процењује земљиште у 100.000 дук. кад се

оно не може рачунати више него у 60 до 70.000 дук.; па премда ову суму опредељује Г. Мијатовић, ми опет мислимо да неће ни 50.000 прећи. То је земљиште сада махом пусто, а тек ће железницом представљати капитал. Ето како утајивањем номиналне вредности и удвојавањем земљиштне цене „Раденик“ налази да ће наша пруга стати 4 1/4 милијона дук. не рачунајући интерес и амортизацију кад по рачуну савесно ухваћеном влада заједно са својом субвенцијом признаје више од 3 1/2 милијона свега. „Раденик“ није дакле мање своју цифру умножио него са једном потпуном трећином: То је мала багатала!

Што је чланком VII уговора влада задржала себи право да може железницу одкупити после 30 год. у томе „Раденик“ увиђа *ипрџовачко лукавство иредузимача*, јер се може догодити, (он сада признаје ту могућност, коју је онако поуздано до сад одбијао) да ће до 20 и 30 год. *железница толико доносити да њене акције скоче на 50 и 100%, па би влада наша могла добити ајетити да је одкупи тје би је морала плаћити и колико не кошта*. Једини је „Раденик“ који може тако умовати. Што је влада себи право задржала, отуд не следује за људе здравог мозга да она и мора железницу одкупити; а ако би у томе свој рачун нашла, начин одкупа није у основима означен, али је после додато, да ће се извршити тако, *да се б. Хиршу накнади само његов капитал, у колико не буде амортизацијом погмирен*. Дакле нити влада мора одкупити, нити у случају одкупа мора платити колико Хирш хоће, по управо колико износи. Хирш зна своје рачуне, као год што и влада зна своје; једино је „Раденик“ чистим рачунима неприступан, па чак и у томе, што ће суд вештаке у могућем спору имати да саслуша, налази он за себе неко оружје, као да то веже суд, што ће имати да веже вештаке! Не изгледа ли „Раденик“ као удављеник, који се за сламку хвата?!

Као што он свуда силом пење цифре, тако и рачунајући помоћ коју влада даје, не узимље владину цифру од 60.000 фран. на киломер, него ону од 66.000 коју Хирш захтева, а вредност земљишта не рачуна у 50 него у 100 хиљада дук. па му се наравно количина све помоћи пење на 1.321.000 дук, у место од 1.150.000 које ваља за основ целом рачунању узети. И он на основу те потенциране цифре пита, шта нам за њу предузимач даје? На то питање сам и одговара, али каквом дивном мудрошћу! Пошто се одмах у почетку не ће намештати дупли пар шина, него ће се само према томе саградити вијадукти, мостови и тунели, из тога он закључава, да ће то бити жељезница друге класе, а не прве. Пошто нигде не стоји означено од каквог ће материјала мостови, станице и друге зграде бити сазидане, отуд он изводи да ће нам пруга бити од треће класе; а да ће од стране предузимача тако бити учињено,

он има право да мисли што тај предузимач за солунску пругу плаћа једном италијанском друштву само 86 хиљада фран. на километар; то је дакле, вели, пруга треће класе, којој ће наша бити продужење. Прекрасно гос. „Радениче“! Овим си још боље обелоданио и твоје слабо познавање железничких ствари, и твоју неодољиву наклоност к извртању. Зар у неодложном полагању двоструког коловоза састоји се сва каквоћа железнице од прве класе? Не, него пре свега у размери и солидности свега покретног и непокретног железничког материјала; а што нисте у уговору нашли означено да све оно што је непокретно биће тврдим материјалом сазидано, то се по себи разуме чим се каже да је железница *прве класе* и то ви као тобожни учењак није требало ни да тражите тамо у самом уговору, но требало је да знате да те ствари спадају у *Cahier des charges*, а још мање требало вам је као савесном учењаку по тој привредној празнини *нагађати*, да ће све бити лако озидано, те из простог нагађања извесно закључивати, да ћемо добити пругу најпре друге, па чак треће класе. На то закључивање не даје вам никаква баш права, као што се ви изражавате ни та околност што је бар. Хирш погодио на 86.000 фр. од километра, солунску пругу која за то мора бити треће класе. Кад сте казали суму, за што нисте поштено казали шта има за ту суму да се изради? Но што сте ви из незнања или хотимице прећутали, то ћемо казати ми.

Италијанско друштво за 86.000 фр. од километра узело је на себе да направи само насип (*Unterbau*). А знате ли осим тога шта долази? Долазе греде па шине (*Oberbau*), па (*Hochbau*) или станице и зграде, па најпосле локомотиве, кола и вагони, тако да први део – насип – износи само трећину укупног трошка, који се пење на 258.000 фр. од километра. К томе додајте још интеркаларне интересе, па све срачунајте, и наћи ћете да вам та сума не даје никаква права закључивати да ће солунска пруга бити јевтинија па дакле да ће бити пруга треће класе.

Ми не знамо одкуд „Раденик“ може поуздано рећи да наша жељезница не ће коштати никако више од 120.000 фран. а може бити и само 100.000 на километар. Знамо само да базијашка, премда у равници, кошта 300.000, а наша да ће коштати као што рекосмо 3 1/4 милиона дуката, а са интеркаларним интересима и новчаним курсом око 4 милиона. По погодби са Хиршом Србија даје 1.150.000 дук. рачунајући у томе и вредност земљишта, а Хиршу остаје да уложи близу 3.000.000 дук. а не као што он меће на владин део 1.300.000 дук. а на Хиршов 1.100.000.

По овоме пада цело резонирање „Радениково“ о коштању наше жељезнице; кад су рачунима његовим фалишни основи, тада наравно морају испасти фалишни и сами рачуни.

Али ствар постаје управо смешна кад он тврди да, пошто у уговору не стоји да влада Хиршу не гарантује за некакав интерес од 14%, то га Хирш може и тражити. До сада је обичај био да је човек оно дужан платити на што се обвеже; за то се уговори и праве; па тешко да ће ико докучити откуд „Раденик“ изводи, да је влада дужна плаћати и оно на што се није обвезала. То није ништа друго него изврнута логика, изврнут свет. Тако исто нема никакве логике у резонирању о тарифама, кад је ту влада задржала себи контролу. А кад „Раденик“ налази да ћемо се Хиршу задуживати сваке године са 150.000 дук., он заборавља да управо и јест главна врлина овог уговора, што *окром одређене субвенције и земљишта влада ни за што друго не јемчи* предузимачу, као што се то види из чл. V. У томе као и у свему на чисто су и једна и друга уговарајућа страна, само „Раденик“ булавнећи јавно се срамоти тако да и деца могу ухватити његове лутње.

Није могуће другче квалификовати све оно празно нагађање овога листа, да предузимач може положити своју кауцију од 1.000.000 фран. у цариградску банку и у артијама румунским или турским, па је отуд лако извући, ма да свој посао не би ни одпочео, као и то да продавајући акције за дуплу суму од оне коју ће потрошити добиће један милион готовог новца само при тој операцији. Ово су све плашње и извртања која само на децу могу дејствовати. Што се банке тиче, то ће зависити од погодбе, а не једноставно од нечије добре воље, а што се тиче артије, то је равнодушно чим је речено, да ће се узимати у рачун *по курсу*, а не по *номиналној вредности*.

Није истина да Хирш може извући кауцију у почетак рада, но *ћек онда кад изради на железници за 2 милиона*; дакле у место једнога што ће узети, оставиће нам два у рукама; није истина да Србија плаћа половину новаца за грађење пруге но само једну трећину, није истина да Хирш може онако продавати акције као што „Раденик“ снови, јер он није себи осигурао интерес од 14% јер Србија не јемчи ни за какав интерес његов, а још мање за 150.000 дук. као што се то види из чланка 18. уговора, где се изрично каже да влада не јемчи за његове облигације а нарочито што је цела та ствар још боље објасњена *са условом да Србија окром субвенције и земљишта није ништа дужна предузимачу*. А истина је то, да за 1.150.000 дук. Србија добива железницу прве класе, дугачку 220 километара. Учињеном погодбом влада је земљу предвидљиво осигурала против свију незгода. Ако би се догодило да предузимач почне радити а не доврши, Србија добива израђени део без икакве накнаде; а кад се пут сврши, ако предузимач не би могао плаћати интерес својим акционарима, влада се већ напред оградила (§18.) рекавши, да не јемчи за његове артије (титрес).

Пробитачност закљученог уговора најбоље пада у очи кад га сравнимо са понудама других конкурената. Узмимо најјевтиније, принца Бирона. Овај је искао да му се ујемчи за 50 година километрични *чисти*, приход од 15.000 фран. годишње, које би за целу линију износило 3.300.000 фр. или 275.000 дук., а то значи 275.000 дук. годишње гаранције што би Србија морала да намирује предузимачу. Кад се узме да је за железницу потребно око 4.000.000 дуката капитала, онда би се она исплатила већ за првих 15 1/2 година, а још би 34 1/2 године остајало Србији да плаћа гаранцију кад год не би изишло 15.000 фр. прихода на километар. Ето до чега би били дошли с најјефтинијом понудом на основу гаранције. А по погодби с Хиршом Србија у име субвенције даје за целу железницу само 13.000.000 франака, и за ништа не јемчи. Цео дакле за Србију ризик састојао би се у томе да на овај капитал изгуби интерес за коју годину, јер сам капитал лежи у непокретној ствари, у железници, која је одмах из почетка *државна сојсивеноси*.

Кад поврх свега тога узмемо на ум с једне стране сјајне изгледа и полет који ова пруга обећава, као што је то г. Мијатовић лепо разложио, а с друге да Хирш ради свезе мора да начини од Приштине до наше границе пругу од сто километра, онда смемо поуздано још једном рећи: *овакав се уговор једануи само може закључити!*

Но баш што ствар тако стоји, то „Раденика“ и мучи па се труди да је изопачи. Он је против грађења железнице, којој сваку за нас потребу и корист одриче, а за то само, што је влада железницу хтела; да је влада није хтела, он би тако исто дизао ларму, и износио све могуће разлоге да докаже, како нам је железница преко нужна. Сад кад су напразно пала сва усиљавања његова, и скупштина је, не обзирући се на грају, коју је он подигао, скоро једногласно владин предлог усвојила, сад он најпробитачнијој погодби, која влади на част служи, тражи ма из ваздуха мане. Тако у нас схватају опозицију неки људи, који је не воде за народни него за свој рачун. Али претерани егоизам увек је казњен сам собом; он наилази на општу осуду, као што је и „Раденик“ поразно наишао и у народној скупштини, и у мишљењу целог народа. Овакав пораз тешко да је икад какав лист претрпио.²⁷⁴

Јединство, бр. 225, од 3. XI 1871.

СТО БАТИНА

Хаџић и Миловановић били су и одвише издашни намењујући појединим списатељима по 50 и 100 батина.²⁷⁵ Ми држимо да би довољна била укупна сума од 100 батина па да се цела прекоставска литература истреби. Метимо само на перо.

Светоз. Марковићу и Гиги Гершићу доста би било сваком по, дакле једна цела батина. – Љочић би можда издржао једну (јер он све са задругама у компанији ради) – ал Каљевићу би била сувише цела. Абердар се очеличио на барикадама, он би можда прекужио две. Никетић једну и по. Адивоштцу²⁷⁶ (по имену и швимхознама судећи) не би шкодиле три целе. Остали неки 80 морао би примити Ђелешевић на своју душицу.

А Розен, Бан, Милошић²⁷⁷ и т. д.?

Е, за њи је најлакше – они би испустили душу, чим би се клупа изнела.

Жижга,²⁷⁸ бр. 2, од 10 IX 1871.

РАДЕНИК О РЕНТИРАЊУ ЖЕЛЕЗНИЦЕ

У 66 бр. „Раденика“²⁷⁹ читамо одговор на наше питање које му постависмо у 227 бр. нашег листа,²⁸⁰ а наиме на питање: у ком је броју и на ком месту он („Раденик“) говорио пре тога да се српска железница неће рентирати само *првих* година; јер ми знамо да је он од почетка до краја вазда тврдио да се српска железница неће никако рентирати.

Ми само помињемо да нам „Раденик“ ни у овом одговору свом није показао оно што од њега тражимо, а остављамо штованој публици да даље о овом размишља онако како за најбоље налази.

Овом приликом нека нам је дозвољено учинити коју примедбу на неке редове које читамо у истом броју „Раденика“.

Он има у претпоследњем правилу свог чланчића неке изреке, којима исказује да услови наше штампе нису за њ повољни. Додуше може лако бити да су „услови наше штампе“ за њ неповољни; али зацело они су сасвим повољни за све и сваког који хоће објективности да се држи, и да се креће у кругу пристојности и невређања. Ово се н.пр. види и из околности, што њему није нико бранио да исказе своје противжелезничке назоре, и што виђамо да они још и данас запремају знаменити део његовога листа.

Што се тиче његове ограде против кројења и извртања, ми би му, кад би нам стало било до тога, могли хиљадама примера навести где је баш тако и никако друкчије било. Но сад да би бар један пример имали, да узмемо н.пр. у његовом извештају са скупштине од 20. октобра. Међу осталом може се на стр. 264 а другом ступцу читати и „Раденикова“ вест,²⁸¹ да је известилац финансијског одбора читао извештај о владином предлогу „*да се удари ђумручина на новине њо 2 ѓр. чар. од комада*“. – Шта је ово но извртање и скрајање; јер нити је влада то предлагала нити је скуп-

штина донела такву одлуку. У ствари је ово: Скупштина је усвојила владин предлог да се од 5 драма тежине листа *йлаћа две йаре йошйарине*.

Ми овде изнесмо само овај један пример, а кад би нам било потребно ову би јединицу врло лако ухиљадостручили.

Јединство, бр. 232, од 14. XI 1871.

ЗАКЉУЧЦИ ЛОНДОНСКЕ МЕЂУНАРОДНЕ РАДНИЧКЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ²⁸²

О овој конференцији јавили су неки српски листови; њене важније одлуке ми у изводу саопштавамо:

ОПШТА СТАТИСТИКА РАДНИЧКЕ КЛАСЕ.²⁸³

1. – Конференција позива главни савет да изврши V чланак основних правила односно опште статистике радничке класе и да примени овој ствари закључке женевског конгреса (1866).²⁸⁴

2. – Свака местна секција треба да има специјални одбор за статистику, који ће одбор бити готов да по својој снази одговори на питања, која му дођу од савезних одбора разних земаља или од главног савета Интернационале. Препоручује се секцијама да на граде секретаре статистичких одбора због важности и користи њиовог рада по раднички сталеж.

3. – Сваке године првог Августа, нека савезни одбори шиљу прикупљене податке главном савету који ће извод из њих поднети конгресима или конференцијама, које се држе у половини Септембра.

4. – Ако би како друштво за отпор²⁸⁵ или каква грана Интернационале заискало објашњење, јавиће се главном савету, који ће то расправити.

ОДНОС ИНТЕРНАЦИОНАЛИСТА ПРЕМА ДРУШТВИМА ЗА ОДПОР.*

Наручује се главном савету да потпомаже, као и до сад, тежње друштва за отпор, и да са њима на све стране ступа у саобраћај. Колико ће он урадити као посредник Интернационале код друштава за отпор зависиће поглавито од учешћа тих друштава у послу опште статистике.

* Дружине за отпор организују се да извојују раденицима повишицу плате и скраћивање времена за рад.²⁸⁷

Позивају се канцеларије друштава за отпор у свим земљама да пошаљу своје адресе главном савету.

СЕЛСКИ ПРОИЗВОЂАЧИ.²⁸⁶

1. – Конференција налаже главном савету или савезним саветима, да за први конгрес спреме извештај о начину како ће се у коло индустријалног (варошког) пролетаријата привући и селски произвођачи.

2. – Чекајући то налаже се савезним саветима или одборима различитих земаља да пошаљу изасланике у села који ће тамо организовати јавне састанке, растурати начела Интернационале и образovati сељачке секције.

ПОЛИТИЧКА РАДЊА РАДНИЧКОГ СТАЛЕЖА.

Према одлукама основних статута, где је казано: „Економско ослобођење радника, то је велика цел којој сваки политички покрет треба да служи као средство“;

Према *свечаној адреси* међународне дружине радника (1864) која вели: „Господари земље и господари капитала вавек су се служили својим привилегијама да заштите и овековече економске монополе. Не само да не радише на ослобођењу рада, него му све више препрека стављаху... Због тога је прва потреба да радници добију у своје руке политичку власт“;

Према *закључку лозанског конгреса* (1867)²⁸⁸ у овој ствари: „друштвено ослобођење радника не може да се одвоји од њиховог политичког ослобођења“;

Према изјави главног савета на тобожни комплот француских интернационалиста при плебисциту (1870) где је казано: „Према нашим статутима, зацело све наше секције у Енглеској, на континенту и у Америци имају особиту мисију не само да буду средишта опозиционе организације радничке класе, него и да потпомажу, у појединим земљама, сваки политички покрет, који води нашој крајњој цели: – економском ослобођењу радничке класе“;

Знајући да је неверно превођење основних статута изазвало криво тумачење, које је штетно за развиће и радњу међународне дружине радника;

Пред необузданом реакцијом која бесно угушује свако презање у корист ослобођења радника, и оће на силу да задржи деобу класа и политичко господарство класе сопственика, које истиче из те поделе;

Осим тога имајући на уму:

Да против колективне силе сопствене класе, пролетаријат се не може борити као класа, ако се не конституише сам као засебна политичка партија, противна свима партијама сопственичке класе;

Да је ово конституисање пролетаријата у политичку партију неопходно нужно да би се осигурао тријумф друштвене револуције и њене узвишене цели: *унишћења касџа*;

Да уједињење радничких сила, које је већ достигнуто економским борбама, мора тако исто бити средство у рукама ове класе, кад се она стане борити са својим експлоататорима за политичку власт; – конференција изјављује члановима Интернационале:

Да у опозиционом положају радника, њихов економски покрет не сме се раздвајати од њихове политичке радње.

Закључци о Француској.

1. – Конференција изјављује своје тврдо уверење да ће сва гођења само ојачати енергију чланова Интернационале и да ће се и даље организовати одељци и ако не као велика средишта бар као радионице и савез радионица, који ће кореспондирати преко својих секретара.

2. – Услед тога конференција позива све одељке да не престану проповедати начела Интернационале у Француској, и да тамо растуре што више могу, све списе и статуте Интернационале.

Раденик, бр. 72, од 23. XI 1871.

ЗАГРЕБ, 16. НОВЕМБРА

– Загреб, 16. новембра. У београдском „Раденику“ читасмо славоспев на Кватерниковце, а прикор и кућење народне странке.²⁸⁹ То је или хотимично кварење и извртање повести, или је од наших непријатеља подметнуто јаје. Ко онако пише о раковичком устанку и његовим почетницима, тај не зна како ствари стоје. Крајишници би га могли обавестити о правој истини. Међу тим нек „Раденик“ зна да „је Кватерник у овом случају био просто оруђе неке паклене интриге против народне странке. Хтело се наине једним ударцем уништити народну странку, пак се Кватерник дао на то лепо дело због глади и невоље. За то је он народ дигао на име „народне странке“, док му није у Плашком кринка скинута била и док нису Плашчани уверили његову чету, да је то против народне странке наперено.

Тако је и било. Основа је била ова. Ако Кватерник донекле успе, прикључиће се устанку чланови народне странке и онда ће бити вође затворени, тобоже ради опрезности, па ће се држати у затвору до добре воље. Тим ће се народ поплашити и оставити своје вође. Мало кашње би се пак могло десити да се сабор распусти, да се одреде нови избори и да се нов сабор састави под притиском страха и ужаса.

У Загребу бијаше веће, чим се прочуло о устанку, те се питало: кога би требало затворити од народне странке? У исто доба било је веће и у Бечу, да о истом питању већа. И ту беше мал не закључено, да се ставе под затвор сви који потписах познату изјаву као народни заступници. – Срећом се ствар тако брзо окончала, те се наша листа Кватерникова, на којој бежу за јустифицирање опредељени сви они, који потписах изјаву, ако устанак успе и ако се заузме Загреб. Ова је листа у веће дошла, кад је било већ решено да буду сви затворени, који су потписали изјаву. Истом углед у ову листу и њезино сравнење са потписима на изјави уверило је о немогућности споразумлења међ Кватерником и народном странком у погледу устанка раковичкога.

Ко зна за ову паклену махинацију, тај не ће Кватерника држати за јунака, већ за слепо оруђе у туђој руци против свог народа. Нема ту свести, нема ту радиности ни кураже, како „Раденик“ мисли. Кватерник и Старчевић бијаху кроз ово три прошле године свестно туђе оруђе против свога народа; радише свагда против свога народа; радише свагда против самосталности земље; распростираше и проповедаше глупост и мржњу верозаконску и народну; троваше младеж цинизмом и фривољношћу. То је повест те несретне странке.

„Раденик“ мисли да Кватерник, и нарочито Старчевић, није никада хтео никаква савеза ни с Аустријом ни са Маџарима и то изводи из његове изјаве саборске од 1866. год. Но Старчевић је и то рекао: „да је Богу лако било заповедати: не кради! Кад није никада гладан.“ Шта ће „Раденик“ изводити из ове мудре изреке пророка Старчевића? – А ипак је Старчевић 1866. г. потписао адресу саборску, у којој је управо заметак свези с Угарском; а ипак је Кватерник 1861. г. начинио основу о државоправном одношењу, која би нас била предала и Аустрији и Маџарима на милост и немилост.

„Раденик“ није мотрио деловање ове двојице смутењака од почетка и кроз све фазе, него је само раковички устанак узео као израз њиховога политичкога значаја, ваљда за то јер је био некакав устанак. Само да је устанак! То је лако написати код топле пећи и у сигурности од вешала. Ну „Раденик“ ипак није похитао у помоћ, јер је ваљда увиђао, да са 15-30.000 фор. и са 200-300 заведених људи не може се ништа учинити“ него 10-20 људи на вешала довести без икоје користи, шта више у прилог непријатеља Словенства, који су овај устанак на одлучном месту против ческе нагодбе и против народне странке у Хрватској бездушно употребили.

Оваквим писањем „Раденик“ се срамоти; а у народу прави се смутња, те непријатељи слоге употребљавају овакав неразбор, да међу нама раздор праве. То велим свима, који су кадри схватити просте истине.

Јединсџво, бр. 241, од 27. XI 1871.

ЛИСТ ЈЕДИНСТВО О МАРКОВИЋЕВОМ ЧЛАНКУ НЕОБИЧНИ ЉУДИ

У броју 77. „Раденика“ наилазимо на чланак, у ком не знамо да ли је већа логичка збрка појмова, или неморалност тежња. Тај чланак носи наслов „Необични људи“²⁹⁰ па је доиста по своме садржају и сам необичан.

„Раденику“ је необичност и у добру и у злу једнако знаменита; њој ваља подизати храмове, и у њима клањати јој се као божанству. Тако је он стрпао на једну гомилу Галилеја и Хуса, па Гарибалдија, па Расела, и Фере-а са свим личностима које су имале главне улоге у Париској комуни, па на послетку и наше старе хајдуке. „Раденик“ не повлачи између ових необичних људи никакве црте у обзиру на моралност, то јест на добро или зло, које су човечанство починили; него би рекао да их нарочито за то меша у једно да би ругоба једних изчезла пред лепотом других, а само се побудило у читаоцима занесење за необичношћу. Дужност нам предстоји да и неувидљивије читаоце заклонимо, од таквих обманљивих извртања вечне истине, која само кад је призната и поштована може људски род бољој срећи водити.

Човек колико год се може врлином над другим људима узвишати, толико се може поквареношћу понизити испод њих, до скога. И у једном и другом случају излази из круга обичних људи, али је така разлика између једне и друге необичности, каква постоји између светлости и мрака, између бистре капље у ваздуху и гнусна блага у баруштину.

Каквог моралног сродства може бити међу узвишеним Хусом и гадним Фере-ом, Рошефором и другим главним комунцима? Први је волео бити жив спржен него ли одустати од борбе против кварежи свештеничке а за чистоту Христове науке, други (комунци париски) проповедали су људску слободу са шпаговима пуним покрадених дијаманата, као Рошефор, или су горели престолницу своје отаџбине, пошто је ова страним непријатељем већ упропаштена била, као Фере и дружина. Росел заборавивши на своју војничку дужност и част, није се стидио под таквим лупе-

жима служити, па је и заслуженом смрћу казњен; али Гарибалда, премда занешен за друштвеним утопијама, племенито је помогао ослободити своју отачбину, па га свакако за то поштује, његове утопије заборављајући. Зар наши хајдуци, који су толико векова били жива протестација страног тиранства, могу се у једну врећу стрпати са необичним лупежом Рожом Шандором, који је био протестација против сваког права и реда друштвеног?

„Раденик“ вели да су париски комунци осуђени, као год и Хус, најпокваренијим људима свога времена. То стоји за Хуса, али не за комунце; њих су најстрожије судили најпре на моралну смрт најлибералнији људи овога времена, као што су Француз Жил Фавр, и Италијанац Мацинија, а телесну смрт изrekli су им правилни судови. Ако су неки листови из европске штампе штогод казали против те строгости, то није отуд што нису знали прикрити своје неотично дивљење, видећи како ти необични злочинци спокојно умиру, него је отуд, што су исти листови налазили у томе овај или онај рачун. Ко је у злу окорео усиљава се да бар привидно јуначки умре, као год што тако умире без сваког усиљавања и праведник. Замагљени умови виде јунаштво и у једних и у других; али људи бистра ума и поштена срца, виде у првих будаласту сујету, којом не могу свет преварити, а у других виде ероизам, коме се свет мора клањати.

Ову смо разлику хтели јасно означити између необичних добротвора и злочинаца човечанства, између стварних напредњака и уображених будала социјалних, које нам је „Раденик“ необичном невиношћу у једно стрпао. Они, да како, могу сви једнаком спољашњом покојношћу умрети, али не и унутрашњом; а по смрти, први остају човечанству предмет удивљења, а други гнушања.

Овако збркати појмове о врлини и злочинству јавним путем, овако проповедати неморалност заклањајући се за притворно удивљавање пред необичношћу, мислимо да је покушај против друштва, ма у коме виду оно постојало. А да наш народ неће друштва у виду бивше париске комуне, о томе се „Раденик“ могао довољно осведочити изјавама свију органа наших, а особито летошњим изјавама нашег народног представништва, које му је онако ваљану лекцију прочитало.²⁹¹ Ако пак упркос свему томе он жели да комунским тенденцијама постане у Српству необичан, брзо ће се коначно уверити да Српство оцењује таку необичност као дотичну, злочину, па за то и сваког презирања, као и сузбијања достојну.

512

ГЛАСНИК.

тим-шије у стаљу бил да подигно или да пронађе какво нове снаге. Дични и политички догађаји једино довели су јој свиј у нико два припова, који доста дају и обављају. Једно је Пашенчић, који је дошао из Загреб и са крaспним разговарањем а бев пјачајука изводи смислен и нагрђено улога. Друго је Сива Рајковић ђак полине школе боотрдеки и свеучилишта-прашког, који ће ограном оилом утицати на глодаоце, кад у јачину свога тала и гласа скопца још п јачину потпуно вештине, а да је он на том путу сасдоци "Јуда" (прев. Ј. Ј.), кој је на боседи псевачкога Друштва са потпуним успехом деламало. Она два припова дошла су у наикду на Недељковића и Целсца, који су такође Београд оставили. Ал, да не бшис ниде вл скоро промену, нова сеоба би се брво наставила и повориште би се само ватворило.

Ни са поворишним делана није ово године било боље. Класичка дела готово су ишчевајале са поворица. Брва понављања са свим обичних дела, и опет су започела. И то баш ове године, кад је Београд добио евангелиста "Драматурга" у лицу и опет повнатога Ј. Борђевића. Док је у одбору редина вђружена снага, могло је бити доста руку које су дела прегледале и удешавале, а сад и-бавало "комотна" господина драматурга, паравно, нема кад! На поворици нашу почеше се на један пут улапити, и-еавастичне, против природне и против научне појаве и то не у шављним веог у озбљеним делима? Ту вам свети Сава речина скида лед на вемљу у сред леца, о да би Младце лечно, ту вам лијева право уговор и са расницијума. Ту вам "лијево поноћи" или боље сакрпичи јаво меће на муко локара са питалици: да ли поаи да му остане мјтва мати или варучница! На још ово последње дело вебор је и превод самога драматурга! Једва се посла великог замона указа пре неколико дана на доворници Тилом Јан Хус, бравац чешки против црквеног тварање, — и повориште се одмах запучи глодаоцима.

С успехом можемо споменути да је на место управника поворишног постављен сада Милан А. Симић, који је књижевном свету повнат са својих превода поворишних, који је поворишном свету повнат са своје заувотности у одборима поворишних још онда кад није било сталног поворишца у Београду и који је илече повнат у друштву са своје правичности и раборитости. Само — ма колико да му се честитати може што му је предходник оставио у наслеђе богати инв дела која поправку ништу, толико му се и опет мало навидети може, јер му је предходник поред овога оставио у наслеђе за целу ову годину још и изрицалу масу!

Из суднице.

Грађански суд покренуо је светле своје зубе Младца кад је пресудио тужбу противу бравац природне странке у Хрваткој: Мравовића, који је илече на видело доповук дим-баловс владарине при послу око лошскога доље, и Волчине који је илече на видело доповук ове владарине око гавдовања са сољу. Миникатовић пак као уредник "Обвора" морао је ебор другећ истина да одседи

по неколико седмица у ватвору у старом наместиру. И данас промислијом својим у Загроб "Обвор" је одмах већ исуспно неколико полицијских мера. Али је он још од послатина пород многих вабрава ускршавало неспрестано под лоним именом, час је био Повор, час Пови повор, час Брашић, а час Обвор. Ал је његова борба већ уродила плодом — л чин се природи сабор са ваиномом лановна народне странке уямогне састати, он ће и вакоп о штампали сл слободом опријатељити.

И "Панчевац" је имао пет парница пред овлаковим судом. Било је и таквих окривљених чланака којима је већ у наслову горе стајало "Крушисани лопови" — и ва све то парнице платно је свега 16 форината! Данас стоја уредник "Панчевац" под судом вбог рата на Маџаре и на њиховог министра Тота.

"Застава" је принуђена да се у Пешти суди пред маџарским поротним судом ва оно што је српски написало било. Др. Милан Борђевић је ту скрпо једва са половином гласова поротничких ослобођен ва свој чланак "Аустро-Угарска и Словени." Али је још "Застава" натурена на врат парница вбог чланака "решене о војној крајини" и "двале фронт — маџарским револуцима." Ина пак и "уродничих" вемаља, где човек може доводно поседети у ватвору, и то напред — докле му пресуда још и не дође.

Уредник "Решита" у вртвору је судском још од претоса.

Уредник "Врагољаци" такође је ватвореј има већ месећ дана, вбог неколико још непересуђених опних парница.

Аливије Савић, правовастушник, осуђен је пре неколико дана на три године ватвора вбог неко брошурце Др. Станојевића.

Са Марковић оптужен је вбог својих "неколико чланака" који су у Панчеву у васобну викицицу прештампани. Вбог ово исто књижице лежи у вртвору полицијском у Обреновцу привовастушник Јоло Милиновић.

И 16. број "Младе Србадије" уванен је биш посемдњи дан одмора судског од дежурнога судије, али је уредник у влуда очекивао да се редовна истрага наведе. Међу тим је позаница три парнице противу уредника "Младе Србадије" предати била суду на суђења. Прва је по тужби Матије Вава, који је хтео да се оно што је (у 3 броју) речено да је он: вбог влупотребе са гавдобом встеран не одбора поворишног, прогласи као клевета и јавна увреда и да се уредник строго казни. Тужбу је ову и први и највиши суд одбацио и уредника ослободио од сваког суђења.

Друга је парница по тужби Ђ. Младетића, који је општо што је речено (у 4 броју) о рђавој управи у лажном авторитету у доворишту, хтео да прогласи као онадање, кло увреду и као нападање на власт, па да се према овом стицају уредник најстрожије казни. И ову је тужбу и први и највиши суд као неумесну одбацио.

Трећа је парница са Ј. Ворђевићком, драматургом, вбог тога што је речено (у 3 броју) да је његова способност ва интриговање онако у тицици повнатога скоро у свима местима у Аустро-Угарској. За овај је спор уредник "Младе Србадије" увот под суд, јер је тужилац у обрану своју илече више похвалних писма и адреса. Чим и тужени навали са своје стране претвасе — Према члану 30 "вакоп о штампали" у Србији, није слободно печатати тужбу пре то што је био гласни претрес, те с тога се и ми уврђавали од свакога потањег иллагања овога спора, ма да нам се чини да је вакоп овде хтео само туживога да ваштити, да му се јавно не вивоси кривича, вл коју суд још није пресудио је ли доства кривича или није.

ОСУДА ЛУЈЗЕ МИШЕЛ.

На седници од 16. Октобра 1871. шести војнички суд под председништвом пуковника *Делайорша* осудио је на прогнанство Лујзу Мишел.²⁹²

Лујза Мишел није обична жена. Она је волела свој народ, то је карактер који заступа притиснуте, и који ступа кад је нужно у борбу за њих. Лујза Мишел — рађена на претстражама код Мулино, рађена на тврдињи Иси, иде и бије се иза барикада, храбри страшљивце и разлива свуда свети пламен револуције.

То је тип *необичан*. Историја нема често прилике да забележи таке речи које је Лујза Мишел изговорила својим судијама.

Ево њене одбране:

Председник — Чули сте факта који вас оптужују; шта имате казати у вашу одбрану?

Оптужена — Нећу да се браним, нећу да ме ко брани; сав мој живот припада социјалној револуцији, и ја примам одговорност за сва моја дела. Ја их признајем потпуно. Велите ми да сам учествовала у убиству генерала. На то бих ја одговорила, да кад бих била на Монтмартру у оно време кад су они хтели да убијају народ, верујте ми, ја се не бих устезала, да својом руком убијем оне, који издају заповести; али пошто су они били у'апшени, ја не знам како их могаше убити и ја сматрам то дело сасвим равнодушно! Што се тиче паљевине Париза, да господо, ја сам ту учествовала. Ја хтедох да ставим версаљским нападачима на супрот барикаду од пламена. Ја у овом делу немам саучесника и радила сам по свом сопственом осећању.

Вели ми се још да сам учесница комуне. На сваки начин јесам, јер је комуна хтела пре свега социјалну револуцију а она је мени најдража. Шта више, ја се дичим што бејаш устала за ствар комуне, што и ја помогох њеном постанку. Комуна никад није хтела злочинства и паљевине, ја сам била на свим седницама у Отел-Де-Вилу²⁹³ ја вам изјављујем да ту никад не беше збора о злочинствима и паљевини. Оће те ли да знате праве кривце?

Маша Којић, један од ретких Срба учесника Париске комуне, по повратку у Србију постао један од најближих сарадника Светозара Марковића

То су полицаји а доцније на сваки начин, сви ће се догађаји боље осветлити за које се сад наравно окривљују пријатељи социјалне револуције.

Једног дана ја сам предложила Фереу, да се нападне на скупштину: ја хтедох две жртве: *Тијера и мене*, јер ја сам прегорела свој живот и одлучила да убијем Тијера.

Председник – У једној прокламацији ви рекосте да би требало сваки двадесет и четири сата пушкарати таоце?

Одговор – Не, ја хтедох тим просто претити. Али зашто бих се ја бранила? Ја сам већ рекла, да то нећу радити. Ви сте људи који ће те ми судити овог часа, ви сте преда мном, ви сте људи а ја жена, и ја вас опет гледам отворено у лице. Ја добро знам да никаква моја реч није кадра променити ваша осећања. Дакле још једну и последњу реч, пре но седнем. Ми хтедосмо само тријумф великих начела револуције, само то тако ми наших мученика што падоше на Сатори³⁹⁴ које сад призивам, и за које ће се скоро јавити осветник.

И још једном: ја сам ваша, чините самном шта вам је воља. Узмите ми живот ако оћете ја га нећу бранити пред вама.

Председик – Ви велите да нисте учествовали у убиству генерала, а међутим прича се, кад су вам јавили за њихову смрт, да сте узвикнули: „Убили су их, то је дивно“?

Одговор – Да, ја то признајем. И опомињем се да је то било пред грађанима Мусијем и Фереом.

Питање – Дакле ви признајете убиство?

Одговор – Извините то није доказ; моје очи хтедоше само подржати дух револуције.

Питање – Ви сте писали и у новинама, на прилику у *Cri du peuple*?²⁹⁵

Одговор – Да, ја то не кријем.

Питање – Ове су новине сваки дан тражиле конфискацију црквеног имања и друге револуционарне мере сличне тој. Дакле тако сте и ви мислили?

Одговор – Управо тако али запамтите добро, да ми не хтедосмо узети та добра нама него их предати народу, да он увећа своје благостање.

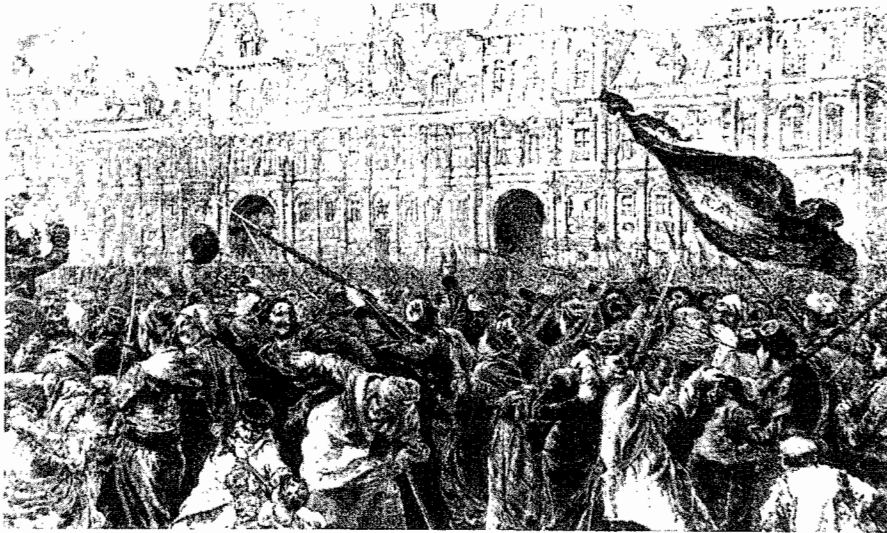
Питање – Ви сте тражили да се укине магистратура?

Одговор – То је с тога што ми једнако беху на памети њене кривице. Ја се сећам дела Лесиркова и многих других.

Питање – Ви признајете да сте хтели убити Тијера?

Одговор – Признајем. Већ сам рекла и опет понављам.

Питање – Јесте ли ви носили различите аљине под комуном?

Манифестације у Паризу поводом проглашења Париске комуне

Одг. – Ја сам се облачила као обично, само сам поред обичног одела носила још црвен појас.

Пит. – Да се ни сте који пут облачили у мушке аљине?

Одг. – Само једном; то је било 18. Марта,²⁹⁶ ја сам обукла аљине народне гарде, да не бих привукла пажњу. –

Њен адвокат рече, да он према очевидном признању Лујзе Мишел, оставља ствар увиђавности суда.

Председник – Имате ли још шта навести у вашу одбрану?

Одговор – Ја тражим од вас господо, који се зовете војнички суд, који сте моје судије, који се не кријете као комисија за помиловање – *џоље на Сайјори*, где су већ пала наша браћа.

Мене треба уклонити са света, вама су наредили да то урадите – е лепо! Комисар републике има право. Докле се год онима чије срце куца за слободу плаћа смрћу и ја тражим смрт. Ако ме оставите да живим непрестано ћу бунити и тражити освету.

Председник – Не могу вам допустити да говорите ако тако наставите.

Одговор – Свршила сам... Ако нисте подлаци, ви ме убите!

Рагеник, бр. 84, од 21. XII 1871.

V

БЕЛЕШКЕ ПРИРЕЂИВАЧА

¹ О Марковићевим написима о народној скупштини видети белешку 158 V књиге овог издања. Овај Марковићев текст изашао је и у посебној књижици *Последњи скупштински избори у Србији*, Панчево 1871, стр. 24.

² Прота Јован – јагодински протојереј Јован Јовановић предложио је на Михаљској скупштини 1867. одбору за адресу посебан, либерални текст, али није усвојен (видети: Живан Живановић, *Политичка историја Србије у друшћој њоловини XIX века*, књ. I, Београд, 1923, 142).

³ Преображенска скупштина је почела заседање 8. августа 1861. (на Преображење, отуда Преображенска). Крагујевчанин Тодор Туцаковић, Лозничанин прота Игњат Васић и поменути М. Поповић залагали су се за слободу говора, потребу доношења закона о штампи и др. На пријему код кнеза Михаила, истога дана, кнез је, између осталог, гласно пред посланицима рекао и следеће: „...Немој ти, Мато, да мислиш да ће Србија пропасти ако ти ниси постао окружни начелник... Србија је, браћо, као чаша бистре воде, и само су три капи доста, па да је замуће...“ „Онда се помислило да се алузија о три капи односи на поменути тројицу посланика. Треба овоме додати и чињеницу да је Туцаковић био принуђен да тражи одсуство, тобож због хитних ствари, како не би, иако изабрани председник, председавао поменутој скупштини.“ (више о томе: Ж. Живановић, поменуто дело, стр. 69 и даље).

⁴ Светоандрејска скупштина из 1858. године довела је наново Обреновиће на кнежевски престо у Србији, али се рачунало на увођење парламентарне монархије и ограничење аутархичног начина владања Обреновића.

⁵ Мисли се на убиство кнеза Михаила у Топчидеру; у даљем тексту на прву намесничку владу.

⁶ Светозар Марковић овде, свакако, мисли на свој први напис из ове серије текстова о Народној скупштини, који нису могли изаћи у *Раденику*, али су касније објављени у *Панчевцу: Народна скупштина (Пред изборе народних посланика)*; видети белешку 158 у V књизи.

⁷ Ово је Марковић посебно обрадио у чланку *Закони и предлози са прошлогодњије скупштине* (видети страну 119–135. V књиге, и реакцију полуваничног *Јединства*, стр. 268–269. V књиге посебно текст уз белешку 181).

⁸ О Аћиму Чумићу Светозар Марковић ће поново писати 1873–1875. године (видети Светозарево писмо Паји Михаиловићу од 29. децембра 1873. и чланак *Кандидат за скупштинара и министра, Ослобођење*, бр.14, од 31. I 1875. О томе видети и: П. Дамјановић, Д. Качаревић, *Необјављена писма Светозара Марковића 1872–1875, Прилози за историју социјализма*, 2, Београд 1965, 355, 367–368).

⁹ На заседању Велике народне скупштине, августа 1868. године, изабран је Уставни одбор од 70–так угледних људи. Тај одбор је заседао од 6. до 19. децембра исте године, на Светог Николу, па отуда Светоникољски (више о томе: Ж. Живановић, исто стр. 223–228).

¹⁰ Аћим Чумић је постао председник владе 1874–1875; Светозар Марковић је хапшен и осуђен управо у време његовог министровања.

¹¹ Опаске се односе на либералне прваке, она друга на Владимира Јовановића, познатог либералног првака, који се, ипак, угурао међу банкаре.

¹² У издању *Сабраних списа* Светозара Марковића (Београд, 1965, књ. II, 314) уместо „Кара-Биберовића“ погрешно је одштампано „Карађорђевића“.

^{12a} „Наквашени“ – полупијани, пијани.

¹³ Кнез Милан Обреновић рођен је 10/22. августа 1854. године.

¹⁴ Јефрем-Јеврем Марковић, старији брат Светозарев. О изборима у Јагодини вођена је посебна дебата у Народној скупштини (видети стр. 196-204 ове књиге). *Раденик* је прву, очито телеграфску, вест о изборима у Јагодини донео у рубрици „Различитости“ (бр. 28, од 7. VIII 1871, 108), јер је само саопштио да су избори у том граду у Шапцу одложени за уторак. Друга вест, у истој рубрици (бр. 30, од 12. VIII 1871, 120), гласи: „Из Јагодине нам јављају да је на првом избору за посланика скупштинског био изабрат Јеврем Марковић са 120 гласова, Мијалко Раденковић са 108. На поновљеном избору што је 10. ов. био, изабрат је човек који је по избору за Михаљску скупштину добио само један глас засе и то од свог рођака. Јагодинци су се у најтежим приликама одликовали са својим представницима а данас остадоше најназаднији, вратише се опет назад, на 'старо'. Али опет зато они су доста учинили колико су могли.“ Могуће је да је ову вест написао сам Светозар Марковић или је састављена на основу његовог телеграма или писма.

¹⁵ Према Протоколима Народне скупштине, у Јагодини је било укупно 419 бирача. При првом гласању Јеврем је имао 120 гласова а Мијалко Раденковић, трговац, 106. После другог гласања Јеврем је добио 158 гласова а Мијалко 251 (*Пројоколи* за 1871. годину, стр. 8-9, 52-69; видети стр. 196-206. ове књиге).

¹⁶ У скупштинској дебати наведено је, између осталог, и то да је око 40 Цигана (Рома) нагнато да гласају за Мијалка Раденковића. Поменуто занимање суруџија = суру(г)џија – пратилац татарског (поштанског) каравана; касније (у Србији после 1807. године службеник ме(н)зулане, поштанске станице с потребним бројем коња и особља), пратилац поштанске пошљике и путника до суседне ме(н)зулане.

¹⁷ Видети белешку 15.

¹⁸ Марковић је ово писао пре седнице; Народна скупштина је после интервенције Радивоја Милојковића председника владе, који је био и министар унутрашњих дела, признала легалност избора у Јагодини (видети стр. 203-204. ове књиге).

¹⁹ *Раденик*, бр. 34, од 21. VIII 1871, 135: = *Алексиначка бања*.

²⁰ У 1871. години изашла је једна књижица коју *Радник* (бр. 6, од 21. I 1872.) рекламира под насловом *Неколико чланака*. Њен садржај је следећи: „1, Сатирање јелове горе. 2, Дал је Морава пловна. 3, Елементарне непогоде. 4, О Сеоским дућанима. 5, Површан преглед целе радње и свију трошкова за регулисање Мораве. 6, О буџету. У знаменитим библиографским прегледима Стојана Новаковића (*Глас Српског ученог друштва*, XXXV, бр. 347, 1872, стр. 309) наводи се и ова књижица али под насловом: *Чланица из „Раденика“*. Стојан Новаковић за текстове *О сеоским дућанима* и *О буџету*, каже да су Светозареви (за књижицу се каже да је величине „12-не 91 страна“). Ми нисмо нашли примерак ове књижице. Радослав Перовић је тврдио да су ти текстови у књижици из Марковићевог чланка *Закони и предлози са прошлогодњиње скупштинске*, посебно издвојени и насловљени, што се могло претпоставити, мада је могао у текст о сеоским дућанима нешто унети и из овог полемичког текста са листом *Јединство*. Други чланак, *О буџету*, мислимо да разрешава Новаковићева библиографија (видети коментар уз Марковићев текст Министарски извештаји, стр. 111 ове књиге и белешке 118 и 197, као и белешке 158, 173, 181 и 227 V књиге). Аутор осталих чланака је Анте Алексић, официр са службом у Карановцу (Краљево).

²¹ *Јединство*, III, 182, 1. IX 1871, 277: *У Београду, 30. августа* (видети текст у Прилозима, стр. 187-189. ове књиге).

²² Марковић има у виду свој чланак *Закони и предлози са прошлогодњиње скупштинске*. Наведени део текста је из бр. 33. *Раденика*, од 19. VIII 1871, стр. 129; видети стр. 119-135. V књиге.

²³ Исто, стр. 119-135. V књиге.

²⁴ *Јединство*, бр. 187, од 8. IX 1871, стр. 289: *У Београду, 6. септембра* (видети стр. 194-195. ове књиге).

²⁵ Мада *Јединство* не даје дословни Марковићев текст из чланка *Закони и предлози прошлогодњиње скупштинске* (видети белешку 178 и текст у вези са њом у V књизи овог издања и белешку 202 у овој књизи), то се овде не исправља већ се даје навод из *Јединства*. Код Марковића је стајало: „Да би скупштина могла већати о државној организацији уопште или о устројству појединих органа државе на прилику судова, или полиције или савета – скупштина мора имати предлог од владе“ (видети то поновљено и наново модификовано у тексту *Јединства* уз белешку 236 у овој књизи).

²⁶ Видети белешку 204.

²⁷ Светозар Марковић има на уму писање овог полуваничног владиног листа, као и *Видована* (бр. 124, од 11. VI 1871).

²⁸ *Јединство* је одговорило и на овај напис Светозара Марковића (бр. 194, од 18. IX 1871, 305: *У Београду, 16. септембра*; видети стр. 210-212. ове књиге).

²⁹ Овај чланак, потписан иницијалима С. М., Марковић очито пише у жељи да упозна домаћу јавност каква је била „безначаљност једног од чланова версајске владе“, како су то већ рекли приређивачи *Сабраних списа* Марковићевих (видети II књигу, стр. 395-398, и 432-433).

³⁰ Дебата о адреси Народне скупштине кнезу Милану вођена је 10. а адреса је усвојена 11. септембра 1871. По низу елемената овај Марковићев рад оставља утисак као да је он лично присуствовао скупштинским седницама. То уверење појачава чињеница да тако прецизних информација нема у штампаним протоколима о раду Народне скупштине 1871. године, о чему ће још бити говора. Реч је највероватније о подробним извештајима које је Марковић добијао од *Раденикових* дописника, по нашем мишљењу Стевана Д. Поповића (1844-1902), професора Учитељске школе у Крагујевцу и сталног сарадника овог листа, као и од Срете Анђелковића (видети белешку 168).

³¹ Избори су одржани 6. августа 1871.

³² Говор при расправи о адреси 10. септембра. Њега нема у *Пројоколима Народне скупштинске*, стр. 39, али је у *Раденику*, бр. 45, од 16. септембра, прецизно наведен тај део говора: „Недић је противан да предлози улазе у адресу зато, што је адреса само учтив одоздрав престолној адреси“.

³³ Каљевић је о овоме говорио и у Одбору за адресу и при претресу о њеном усвајању у Скупштини. Ево шта је о Каљевићевом предлогу забележио дописник *Раденика*: „Каљевић узима реч и говори како је он и у одбору као мањина био противан, да адреса буде само одјек прест. беседи. Он је вели и сада, као што је и у одбору био, да у адресу уђу и предлози скупштински, – као што су: законски предлог о општинама, слободној радњи, о тарифи ђумручкој и другим неким, које скупштина жели, да се што пре пред њу изнесу“ (*Раденик*, бр. 45. од 16. IX 1871, стр. 180).

Вредно је посебног помена како је један странац видео прилике у Србији после убиства кнеза Михаила и понашање самог Љубомира Каљевића: „Неколико месеци пре топчидерске катастрофе у друштву се осећало неко ненормално стање. Друштвене забаве нема а ако се и организују, не успева. Чак се по кућама и породицама не сакупљају, све као да се једни других плаше. У кафанама се уз необичну тишину читају новине, пије и једе, не чује се никакав разговор. Осећа се неповерење између људи. Често се чуло негодовање против министара и књаза. Говорило се да се из унутрашњости Србије јављају књазу људи и лично му казују

о народном незадовољству. Говорило се о некаквим писмима књазу, министру унутрашњих дела и митрополиту. Разносиле су се гласине о постојању некакве завере. Ноћу су понекад пролазиле патроле на коњима, необичне у обично време, што значи да је и полиција нешто приметила...“ Када се убиство у Топчидеру десило, један савременик је писцу ових редака, Павелу Аполоновичу Ровинском, плачући говорио, поред осталог, и следеће: „Ето... дочекали смо... Нема нашег оца! Сада смо пропали... Тог момента сам се присетио“, бележи Ровински, „како је неколико дана пре тога и сам нападао и кнеза и владу... оштра метаморфоза се десила у људима: неке није било могуће препознати... Ништавило се у тим данима претворило у лицемерје, подлост је прешла у достављање и шпијунажу, тупост и дивљаштво су тражили мучење и казну... Било је људи који су се некада понашали либерално, а сад их је обузео такав страх да су журили да оду било где. Несрећне новине, заједно с гомилом, нису налазиле ништа да кажу осим што су правиле кукњаву у свим могућим варијацијама... У исто време, Србија’ чијег су уредника два пута водили у тврђаву на саслушање, није се одавала празним ламентацијама, него је смело говорила да није време за плакање већ треба размислити... Нашли су се и људи који су се ухватили за такав став „Србије“ као доказ да је и уредник суделовао у недељу. Међутим, јавно мњење је било озбиљније од мишљења тих кукавица, како их Срби називају, и сваки частан човек тада је уреднику од душе захваљивао... *Рећи ћу само то да ујраво од њада почиње пољитички живој српској друштва...*“ (Павел Аполонович Ровински, *Зайиси о Београду 1868. године*, из дела *Зайиси о Србији 1868-1869*, Матица српска 1994, цитат према *Београдским новинама* од 5. августа 1994, стр. 10, подвлачење наше). Овај нешто дужи текст дајемо због сликовитог приказа атмосфере у време пред убиство кнеза Михаила и непосредно после тога, како би се боље сагледале и околности деловања Светозара Марковића и његових присталица; у вези са овим су и оне бројне полицијске доставе, дате у претходном и у овом тому, хајка у режимској штампи и расправе у Народној скупштини.

³⁴ У *Пројпокоlima* се ово не помиње, а *Рагеников* дописник дословце пише: „Један посланик пита, дал се том адресом одузима право другом и доцнијем предлагању, које ако постоји, вели, да је и он за то да предлози уђу у адресу.“ Како сарадник *Рагеника* није навео име посланика, то његово име не наводи ни Светозар (*Пројпоколи*, стр. 43; *Рагеник*, бр. 45, од 16. IX 1871, стр. 180).

³⁵ Реч посланика Косте Великића није забележена у *Пројпокоlima*, а овај цитат је дослован из *Рагеника* (бр. 45, од 16. IX 1871, стр. 181).

³⁶ Преписка са *Јединством*, видети чланке *Ојейи сеоски дућани* и *Мудросиј „Јединств“*, стр. 15-19. и 21-24. ове књиге.

³⁷ У *Пројпоколу* ово није забележено, а ево како је тај говор београдског посланика Арсе Лукића забележио *Рагеник*: „Лукић говори како је и он са Каљевићем био у мањини за предлоге, – али сада мисли, после министарског објаснења, може свој предлог повући и натраг (sic!)“

³⁸ Вероватно због цензуре и забране ових Марковићевих чланака, он ово обећање није одржао, односно, нема објављеног тог Марковићевог текста.

У једној од наставака *Рагениковог* извештача са седница Скупштине дата је напомена која је могла потећи од уредника, тј. Светозара Марковића (видети белешку 234).

³⁹ Први од два дописника који су писали о хајдучима у ужичком округу био је Анте Алексић (*Рагеник*, бр. 9, од 19. VI 1871, 35: = *Ситуденица*). Идентитет другог нисмо установили (*Рагеник* бр. 22, од 22. VI 1871, 83: = *Са њланине Мучња* (у окр. Ужичком...)). На његове замерке властима одговорено је у допису = *Ариље* (*Рагеник*, бр. 28, од 7. VIII 1871, 106), такође неидентификованог сарадника. Аутор под ознаком *Мучањ* (*Рагеник* бр. 47, од 23. IX 1871, 191) изнео је нека

недела Турака, уз обећање да ће писати о хајдучима посебно. Његов допис Светозар Марковић је искористио, као и у другим примерима раније, да објави опширан коментар о хајдучији уопште, па и у ужичком округу.

⁴⁰ Светозар Марковић се позива на допис објављен у *Рагенику*, бр. 41, од 7. IX 1871, 164-165: *Балилук у Босни (Камен истој Мајевице)*.

⁴¹ Ова иронична напомена о *Сарајевском цвјетнику* такође потврђује Светозарево ауторство овог прилога (видети белешку 204 у овој књизи).

⁴² Реч је о допису Анте Алексића (*Рагеник*, бр. 44, од 13. IX 18871, 177: = *Ситуденица*).

⁴³ Светозар Марковић овде има на уму допис Анта Алексића о плаћању школског и болничког приреза и неједнаке користи од њега у разним крајевима Србије (*Рагеник*, бр. 47, од 23. IX 1871, 191: = *Ситуденица*).

⁴⁴ *Обзор* (1860-1941), политички дневни лист, излазио у Загребу, први број под именом *Позор* (1860-1867) и под уредништвом И. Перковца, затим у Бечу као *Нови Позор* (1867-1869) под уредништвом Јована Мишкатовића, а од 1. IX 1869. у Сиску почео је да излази *Зайичник*. После његове забране, Клемент Божић издаје опет у Сиску *Браник* (1. VIII 1871. сели се у Загреб) кад је опет променио име у *Обзор* под одговорним уредништвом Мила Маравића, Мирка Хартвига и Јована Мишкатовића. Покренут као либерални лист, између два светска рата изражавао је политику националистичке либералне буржоазије.

⁴⁵ Хрватску народну странку – Хрватску странку права основао је Анте Старчевић, посланик Хрватског сабора, политичар и књижевник; борио се против државних веза са Аустријом и Мађарском, за независну Хрватску; националистички настројен србофоб. Јединство Јужних Словена је замишљао, искључиво под хрватским именом, али је то касније напустио. То је углавном био програм и његове странке.

⁴⁶ Светозар Марковић је то делимично учинио у чланку *Борба у граници* (видети стр. 44 ове књиге), а потом у чланку *Шејртљане Хрвајске народне ситранке* (VII књига овог издања).

⁴⁷ О Марковићевим написима поводом скупштинских избора и заседања Народне скупштине видети белешку 158 у V књизи овог издања, као и Марковићево писмо *Панчевцу*, стр.140. ове, VI књиге; Марковићев наслов овог чланка гласио је *Наша народна скујиштина (Пред изборе народних посланика)*, али је у *Панчевцу* објављен под горњим насловом. Овом питању Марковић се враћа и 1874. године посебним чланком: *Народна скујиштина (Глас Јавности)*, бр. 13-18, од 24, 28. и 31. августа и 4, 7. и 10. септембра 1874).

⁴⁸ Марковићев рад *Окружне скујиштине* дајемо у претходној, V књизи (објављен је у *Рагенику* бр. 17, од 8. јула 1871).

⁴⁹ Када Светозар Марковић каже да је писао „о нашем удруживању“, мисли на свој рад *Наше удруживање* (видети V књигу овог издања), који је објављен у *Рагенику* (бр. 5, 7, 10, 11, 14, 20. и 23, од 10, 15, 22. и 24. јуна и 1, 15. и 24. јула 1871), а када каже да ће о самом закону „говорити оделито“, то је такође изнео у истом раду – у последњем наставку 23 броја, *Рагеника*, од 24. VII 1871. (видети стр. 30-33. V књиге); из ове реченице се види и време настанка рада *Народне скујиштине (Пред изборе народних посланика)*, што потврђује нашу претпоставку изнету у белешци 158 у V књизи.

У којој мери је Марковић обраћао пажњу удруживању види се и из чињенице да је објавио о томе посебан прилог (*Рагничке друштине у Инглеској, Рагеник*, бр. 60, од 25. X 1871).

⁵⁰ У чланку *Хрвајска народна ситранка* Марковић је најављивао приказ њсног рада (видети белешку 46), како је, међутим, у међувремену дошло до буне „у граници“, настао је овај рад, као и рад *Буна и револуција* (видети стр. 102-105. ове књиге), као одговор на критике листа *Јединств*.

⁵¹ Реч је о Раковичкој буни, коју је подстакао Еуген Кватерник са намером да се изнуди присаједињење Војне границе Бановини Хрватској. Буна је избила 8. октобра; већ 11. Кватерник је убијен а буна убрзо угушена.

⁵² Лист *Хрватска (Хервајиска)* излазио је у Загребу (1. I – 8. X 1871); издавач и власник Еуген Кватерник, одговорни уредник V. Bach. Изразито антиаустријског духа, нападао је националне издајнике, пре свега аустрофиле. Доносио је вести о Париској комуни и суђењу комунарима. Последњи број изишао је истог дана, кад је почео Кватерников устанак у Раковици (*Енциклопедија Југославије*, 4, Загреб, МСМЛX, 278).

⁵³ Лист *Црногорац* делимично је пренео овај Марковићев текст (бр. 41), од 6. XI 1871, стр. 163: *Из нашијех и сјранијех новина*.

⁵⁴ Вудфорд Маклелан је још 1966. године изнео мишљење да је овај допис *Фолксцијатају* из Београда послао Светозар Марковић (Woodford D. McClellan, Serbia and social democracy, 1870-1878, *International Review of Social History*, Assen, XI, 1, 1966, стр. 56-57); како ово нико није оспорио, ми га по хронолошком реду, водећи рачуна о разлици у календару, доносимо на овом месту. О датуму („d.“ = de dato, од дана) водила је рачуна и редакција *Фолксцијатаја*, највероватније Wilhelm Libknecht лично, јер је уз датум дата и напомена о разлици у календару од 12 дана, напомињући да Срби, „као и Руси“, још користе јулијански календар. Подвлачења, као и наводи, највероватније су дати од уредништва листа (насловне прилоге у овој едници, који нису аутентични, дајемо увек у великим заградама; однос Светозара Марковића и првих српских социјалиста са европском социјал-демократијом у целини је тема XV књиге овог издања).

⁵⁵ То је посланик Аксентије Протић предложио на XXVIII седници Народне скупштине (*Пројтоколи Народне скупштине*, Београд, 1871, стр. 442).

⁵⁶ Димитрије Јовановић, секретар Скупштине и председник Окружног суда у Крагујевцу, предложио је допуну Грађанског законика о судском поступку, чл. 471, наиме слободу располагања стеченом земљом, а ограничења за наследну, и то: „6 дана орање земље, кућа са плацем од 1/2 дана орања и алат за дугове ако нема деце, а ако има, онда 9 плугова, кућа са плацем од 1/2 дана орања и алат“ не може се продати за дугове. Законодавни одбор је дао следећу формулацију овог, у науци веома много дискутованог прописа: „да се земља не може за дуг продати: пет плуга земље средње каквоће, била она чиста или под гаром, воћем или виноградом и плод њен, сабран или несабран, кућа и окућница од једног плуга земље, један плуг, једна кола, два вола или теглећа коња, мотика, секира, будак, коса и нужно покућство“ (*Пројтоколи Народне скупштине*, 1871, стр. 446, 447-448; Ж. Живановић, *Полијичка историја Србије*, I, стр. 260-261); Светозар Марковић је о овоме и посебно писао (видети *Зелениши и законски предлог о шест дана орања*, XI књига овог издања).

⁵⁷ О претходна два пасуса видети мишљење приређивача X књиге овог издања (*Начела народне економије*, св. 2, стр. 193).

⁵⁸ Гакстхаузен-Хакстхаузен Аугуст (Naxthauzen August, 1792-1866), барон, пруски чиновник; 1843, уз материјалну помоћ руске владе, пропутовао средишњи део Русије, Украјину, Пиволију и Кавказ ради проучавања руске сеоске општине; 1847-1852, у Хановеру, објавио је *Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands*, I-III; Херцен и Чернишевски критиковали су га због монархизма и реакционарних погледа, иако су му признавали вредност прикупљеног богатог чињеничког материјала.

⁵⁹ Светозар Марковић има у виду први наставак овог чланка у претходном броју *Рагеника*.

⁶⁰ Приређивачи друге књиге *Начела народне економије* сматрају да је Марковић тамо пренео неке ставове из свог рада *Својина земље* (упоредити X књигу овог издања, посебно белешке 28, 46 и 57 и текстове које оне прате).

⁶¹ Овај текст је, извесно, написао Светозар Марковић. То потврђује и језичка анализа, као и изузетно јасан и, као нигде, директан и оштар став према режиму и режимлијама (видети и белешке 87 и 101).

⁶² Видети белешке уз текст који следи иза овог чланка.

⁶³ Светозар Марковић алудира на стил и језик посланичке интерпелације у Народној скупштини против *Рагеника*, односно на заједнички извор свега тога (АС, Народна скупштина, 1871, кут. 2, бр. 26; Ђ. Игњатовић, *Српска јавност и Марковићев „Рагеник“*, *Токови револуције*, X-XI, Београд, 1974-75, стр. 67; Ж. Спасић, *Уједињај њокрејта Свејтозара Марковића на расправу о Париској комуни и Првој интернационали у Народној скупштини*, реферат у зборнику радова *Свејтозар Марковић и Марксоза Интернационала*, поднетом на научном скупу Српске академије наука и уметности, одржаном 3. и 4. XI 1983. године, Београд, 1991, Научни скупови, књ. LVI, Одељење друштвених наука, књ. 12, 215-232).

⁶⁴ Барон Хирш (Hirsch Tivadar), градио железнице у Турској и био у преговорима са српском владом за њихову градњу и у Србији. Предлог владе о железници као и „Главни основи за уговор са бароном Хиршом...“ Марковић пушта у броју 54 *Рагеника*, од 12. X 1871, у рубрици „*Наше домаће сјвари*“, стр. 222-224.

⁶⁵ Светозар Марковић има на уму Мијатовићев чланак у *Јединству*, бр. 225, од 3. XI 1871, 383-384: *Ојей о железници (Одговор „Рагенику“ на 57. број)*.

⁶⁶ Светозар Марковић има у виду чланак Анте Алексића у *Рагенику*, бр. 44, од 13. IX 1871, 176: *Требају л' нам железнице?*, односно напомену под линијом на дну првог ступца: „Овај чланак о железници печатамо с оним првим упоредо, јер се веома подударају. Значајно је да ова два писца, као и онај трећи, што писаше о железници пожаревачкој, деле исто мишљење о железници мада живе далеко један од другог и немају никаквог саобраћаја, а сва тројица спадају међу најобразованије људе наше отаџбине. Уредништво.“ Из овога следи да није тачан закључак Сергија Димитријевића да је Јеврем Марковић аутор свих чланака о железници у *Рагенику* (*Библиографија социјалистичкој и радничкој њокрејта у Србији*, Београд, 1953, 55), нити Воје Јеремића, који их све приписује Светозару Марковићу (*Свејтозарева њејознајта делатност и сјиси*, Београд, 1975, 108-109). Из Светозареве допуне да су то „људи војеног реда“ можемо закључити да је реч о Анти Алексићу, Јеврему Марковићу и Јовану Драгашевићу, док аутор четвртог, тј. овог који коментаришемо, то није, пошто то Светозар изричито каже за своје претходнике који су о железници писали; писац овог текста, дакле, извесно да је сам Светозар Марковић, који се овде позива и на своје друге радове (видети белешке 61, 71, 73, 75 и текстове у вези са њима), затим даје и разуме и закључак о целој полемици о градњи железнице у Србији, што је и разумљиво с обзиром на његову улогу стварног уредника *Рагеника*. Тврдња Ђ. Игњатовића о Светозару као аутору овог написа уосталом, потврђује извештај Јакова Туцаковића Радивоју Милојковићу од 12. X 1871 (видети белешку 176 ове књиге).

⁶⁷ Видети Марковићев текст: *Београд, 22. Октобра*, стр. 58 ове књиге.

⁶⁸ Светозар Марковић има у виду чланак свог брата Јеврема Марковића *Треба ли нам железница?* („*Рагеник*“, I, 42-44, 9-13, од IX 1871, 167, 169-171, 175; постоји и посебно издање: *Треба ли нам железница*, Београд, 1871).

⁶⁹ *Пројтоколи Народне скупштине* 1870, стр. 383-384; одговор министра војног као заступника министра грађевина на интерпелацију посланика Арсе Лукића (стр. 382) о предрачуну изградње железнице.

⁷⁰ *Јединство*, бр. 199-200, од 25. и 26. IX 1871 (Ч. Мијатовић, *Треба ли нам железница?* II. *Економско гледаније*).

⁷¹ Видети посебно Марковићеве радове *Радничко гледиште* (IV књига овог издања) и *Сувремена-буржоазна-држава* (V књига овог издања).

⁷² П. С. С., тј. Панта С. Срећковић са којим је Ч. Мијатовић полемисао о железници у листу *Србија*.

⁷³ У вези са овим уследила је „Исправка од Уредништва“, тј. самог Марковића, која гласи: „У 62. броју „Раденика“, у чланку *Општа железница* стоји, да је Шабачки округ једини у коме се умањава број душа што порез плаћају. То смо назвали погрешно. С поуздане стране дознали смо: да се број пореских глава у Шабач. окр. годишње увећава и износи преко 2%“ (*Раденик*, бр. 65, од 6. XI 1871, 270).

⁷⁴ Гоге – полушљив, полуподругљив назив за дошљаке, печалбаре.

⁷⁵ Овде се Светозар Марковић позива на свој раније објављени чланак (*Раденик*, бр. 6-9, од 12-19. VI 1871, 21, 25, 29-30, 33-34; видети том V, стр. 35-47. овог издања).

⁷⁶ Јојмени = yeomen (енгл.) – термин који Марковић правилно употребљава за слободне сељаке у Енглеској (они који имају земљу а нису племићи; видети X књигу, стр. 125. и белешка 116).

⁷⁷ Алузија на писање Чедомиља Мијатовића у *Јегинсџиво* (видети белешке 83 и 84).

⁷⁸ Светозар Марковић мисли на полемику која је вођена у Каљевићевој „Србији“ 1868. године између Чедомиља Мијатовића, с једне, и Стевана Поповића Црног и Анта Алексића, с друге стране.

⁷⁹ С(тева) П(оповић) – Стеван Поповић Црни, професор економије на Великој школи.

⁸⁰ Поред низа дописа о путевима и поплавама у Поморављу, Светозар Марковић има у виду и следеће веће чланке о регулацији Мораве и о путевима: А(нта) А(лексић), *Наши друмовни сајпопоказатељ* (*Раденик*, бр. 9, од 19. VI 1871, 35-36); Умјанин, *Нешто о нашим друмовима* бр. 28-30, 7-12. VIII 1871, 107-108, 113-114, 118-120); А(нта) А(лексић), *Површан преглед целе радње и свију пројектова, који су потребни за регулацију Мораве* бр. 35-37, 24-28. VIII 1871, 137-138, 143-144, 146-147); Умјанин, *Нешто о нашим друмовима* (бр. 48-49, 51-52, 25-28. IX, 2-5. X 1871, 197-198, 201-202, 210, 213-214).

^{80a} Овде се поткрала чита омашка: стајало је 480.000, а потом уместо 420, стајало 410, што смо исправили.

⁸¹ У броју 62 *Раденика* од 30. X 1871. изашла је у рубрици „Различносџи“ и следећа информација:

„У Цириху (Швајцарска). Сваке године све већма расте број женскиња на универзитету. Рускиња има највише. Ове године их има око 30. Но осим ових сад је ступила једна рускиња и на *политехнику* и то у *механичко одељење*. Ово је прва женскиња која је на политехници примљена. Кад се зна да је 235 ђака полагало испит примања у школу па је више од стотине пропало, онда може и најзатучанији непријатељ женскиња, једнакости и правде видети да и женскиње имају једнаке способности као и мушкиње.“

Сасвим је могуће да је ову вест не само пустио у лист већ највероватније у целини и саставио сам Светозар Марковић, који се овом проблематиком веома занимао у то доба. Њоме се извесно желело пратити напредовање еманципације жена (више видети његове ставове у радовима: *Је ли жена способна да буде равноправна с човеком?* и *Ослобођење женскиња*, II и V књига овог издања).

⁸² Уредник *Јегинсџива* био је Вукашин Ј. Петровић (1847-1924), школски друг Светозара Марковића са којим је неко време заједно становао; у мемоарима тврди да се Светозар Марковић сложио да В. Ј. Петровић прихвати уређивање *Јегинсџива* и да се касније клонио полемике кад је почео да излази *Раденик*; у сваком случају Светозар Марковић не третира Петровића на исти начин као „видовданце“.

⁸³ Овим уводним чланком о железници Светозар Марковић одговара *Јегинсџиво* (видети наредну напомену) на примедбе учињене на рачун првог наставака његовог чланка *Општа железница* (*Месџо одговора* г. Ч. Мијатовићу на његове *најдаје* на „*Раденика*“), (видети *Раденик* бр. 61, од 28. X 1871, 251; стр. 59. ове књиге).

⁸⁴ *Јегинсџиво*, бр. 227, од 5. XI 1871, 387; „У 61. бр. „Раденика“ наишли смо на једно веома загонетно место. У чланку о железници читамо и потврду „Раденика“ да је рекао да се железница неће *само првих* година рентирати. Ми не знамо чему да се чудимо: или хотимичном извртању „Раденика“ или његовој бескрајној забораваности. Било једно или друго, тек је зло по њега кад не зна да је вазда и увек тврдио да железница српска неће се никад рентирати. Но ако се зна да је одиста где и пре тога рекао ово што сад вели, молили би га да нам каже: у ком је броју свога листа то рекао и на ком месту. Јер не учини ли то, сматраћемо да је и то по његовом обичају – скројено.“

⁸⁵ Овим речима Светозар Марковић одговара на замерку *Јегинсџива* (видети претходну белешку), чинећи алузију на двоструку цензуру – штампарије и полиције. Полузванични орган одговорио је и на овај Светозарев напис (*Јегинсџиво*, бр. 232, од 14. XI 1871, 399; видети стр. 243-244. ове књиге).

⁸⁶ Враголан (1871-1872), први социјалистички сатирично-хумористички лист, излазио у Београду под уредништвом Михаила Ј. Никетића; сачувано је само непотпуно друго годиште (бр. 5, стр. 19-20, бројеви 6-24, од 12. IV до 26. VIII 1872; недавно је Историјски музеј Србије (Београд) откупио оба годишта, с тим што недостају бројеви 4, 8 и 17 из 1871. године које је полиција забранила). После овог написа, Светозар Марковић је највероватније престао да сарађује у *Враголану* (видети: Андрија Раденић, *Социјалистички листови и часописи у Србији 1871-1918*, књига прва 1871-1895, Београд, 1977, 103-129; Јеремија Митровић, *Змајева „Жива“ према социјалистичким листовима „Раденику“ и „Враголану“*, *Историјски часопис*, XXII, Београд 1975, 239-250; исти, *Пронађени бројеви „Враголана“*. *Сатирични листи групе Светозара Марковића поново пре нама*, *Полиџика*, 16. VIII 1986, бр. 26173, 11; Ђорђе Игњатовић, *Светозар Марковић и његови истомислињеници у „Враголану“*, *Зборник Историјског музеја Србије*, 23, Београд, 1986, 45-75).

⁸⁷ Када Марковић каже да „одавна преста“ писати о светским политичким догађајима, свакако мисли понајвише на своје написе у одбрану Париске комуне, којима је у *Раденику* у почетку излагања пунио странице (видети белешке 61 и 101; Б. Ковачевић, *Наша књижевност*, 1946, стр. 157, сигнирао је овај текст као Марковићев *Уводник*).

⁸⁸ Подсмешљив Марковићев нагласак на „значајним“ догађајима односи се на вест објављену у 8. броју *Раденика* о рођењу принца на Цетињу (видети IV књ. овог издања, стр. 125); посета Криму односи се на боравак кнеза Милана у Ливадији, почетком октобра 1871.

⁸⁹ *Јегинсџиво*, бр. 232, од 14. XI 1871 (видети стр. 243-244.).

⁹⁰ Реч је о извештају о раду Народне скупштине, о чему је *Раденик* писао у броју 64, од 4. XI 1871; име *Радениково* извештача нисмо утврдили (видети белешке 30 и 168).

⁹¹ Видети белешку 89.

⁹² *Раденик*, бр. 66, од 9. XI 1871, 272: (Св. Марковић), *Општа железница* (*Месџо одговора* г. Ч. Мијатовићу на његове *најдаје* на „*Раденика*“); видети стр. 59-79. ове књиге.

⁹³ Видети претходну белешку.

⁹⁴ Писар (деловођа) Потрошачке дружине био је Михаило Ј. Никетић.

⁹⁵ Светозар се позива на свој уводник (видети стр. 83-85. ове књиге).

⁹⁶ Торијевци – политичка партија у Великој Британији, основана у другој половини XVII века; током XIX века из ње се развила данашња Конзервативна странка.

⁹⁷ *Виџијевци*, виговци – енглеска партија у XVII веку, која се борила против краљевског апсолутизма, за већа права парламента (наспрот торијевцима); касније су названи либералима.

⁹⁸ *Чартистии* – припадници револуционарног покрета енглеских радника (1836-1848) против аристократије, велепоседника и капиталиста; борили су се за опште право гласа, смањење радног времена и веће наднице, што су и успели штрајковима и другим акцијама; леви чартисти били су под утицајем Маркса и Енгелса.

⁹⁹ *Фенијанци* – чланови ирског илегалног покрета за ослобођење од енглеског господства.

¹⁰⁰ Тјерова република – Светозар Марковић мисли на републику која је проглашена после пораза Париске комуне.

¹⁰¹ Као што смо споменули у белешкама 61 и 87, Марковић се (како то, уосталом, и сам каже) после дужег времена наново враћа написима у форми уводника у којима претреса и спољнополитичка питања, како је то случај и у овом напису; ови уводници први пут се штампају у Марковићевим делима.

¹⁰² Марковић мисли на збивања после Париске комуне, што смо такође поменули у белешци 87.

¹⁰³ *Liberté*. (Слобода), лист демократске оријентације. Излазило је у Бриселу, 1865-1873. године; од 1867. орган I Интернационале, огранка у Бриселу.

^{103a} Пиварска побуна избила је у Минхену 1871. године због осетног повећања цене пива; незадовољни љубитељи овог пића изазвали су демонстрације и немире.

¹⁰⁴ Неопходно је подсетити да, др Хенрик Писарек овај Марковићев уводник од 26. новембра уноси у његове радове под насловом *Морално пројавијење „виших“ класа, Дијалектика*, бр. 3, 1972, стр. 145.

¹⁰⁵ Светозар Марковић се позива на свој чланак *Наш економски најредак (Рагеник)*, бр. 8, од 17. VI 1871, 30; видети V књигу, стр. 35-47. овог издања).

¹⁰⁶ Исто.

¹⁰⁷ Светозар Марковић о томе пише у чланку *Наше удруживање (Рагеник)*, бр. 5, 7, 10-11, 14, од 10, 15, 22. и 24. VI и 1. VII 1871, стр. 17, 25-27, 37-38, 41, 49-51; видети V књигу, стр. 11-34. овог издања).

¹⁰⁸ *Јединство*, бр. 241, од 27. XI 1871: *Загреб, 16. новембра*.

¹⁰⁹ Светозар Марковић мисли на чланак *Борба у граници (Рагеник)*, бр. 56, од 16. X 1871, 227; видети стр. 44-46. ове књиге).

¹¹⁰ Видети стр. 248-249. ове књиге.

^{110a} Фрајкори (нем. Freikorps), добровољачки одреди европских армија. У аустро-турском рату, 1788-1791, великим делом су их сачињавали Срби, избеглице у Аустрију; најчувенији је био Михаљевићев фрајкор. У Србији је нај-успешније ратовао одред Коче Анђелковића (у фрајкорима је неко време био и Карађорђе). Распуштени су 1790. године.

¹¹¹ Светозар Марковић мисли на удар Луја Бонапарте 2. децембра 1851. којим је припремљено проглашење III царства у Француској и „карлистичке ратове“ Дон Карлоса V Бурбонског тридесетих година XIX века у Шпанији; он је предводио конзервативне снаге племства у борби против синовике Изабеле II.

^{111a} Видети стр. 44-46. ове књиге, као и белешку 109.

¹¹² *Црногорац* је пренео овај Светозарев чланак (бр. 47, од 25. XII 1871, 149-150).

¹¹³ Повод за овај напис Светозара Марковића било је писање *Видовдана* (бр. 257, од 28. XI 1871, 1-2: *Пођубљења на Саптару*).

¹¹⁴ Вандамент = вандамен(а)т (итал. avanzamento), нар. аванман – унапређење.

¹¹⁵ *Млада Србадија* је донела „ово неколико занимљивих размишљања“ о „необичним људима“ (бр. 30, од 30. XI 1871, 463-464: *Из чийаонице*).

¹¹⁶ Овај текст би се могао сматрати својеврсним уводом у два последња рада која је Светозар Марковић написао и објавио у *Рагенику* пре одласка у емиграцију; видети белешку 132 и 133; Марковић и сам открива ауторство, наводећи у чланку *Београд 23. Децембра* да су његови написи изазвали *незадовољство*, мислећи управо и на овај – *Политичка ситуација*.

¹¹⁷ И овде Марковић понавља свој став о немачким учитељима који су допринели победи Немачке у рату са Француском 1870-1871, уз алузију на немачко наоружање (видети *Рагеник*, бр. 6, од 12. VI 1871, 24; Св. Марковић, *Живи ли још Комуна?*, V књига овог издања, стр. 48-51; као и *Београд 27. децембра*, стр. 134-136. ове књиге).

^{117a} Ако би се за претходни део текста овог чланка и могло посумњати да је Светозарев (као што су се колебао и приређивачи овог тома), овај даљи текст је „сав Светозарев“ по свим особеностима које имају његови прилози. Отуда, и поред колебања, ми смо овај прилог уврстили у Марковићеве радове. Није искључено, дабome, да је неки од сарадника дао Марковићу прилог *Политичка ситуација*, који он свесрдно прихвата и у даљем тексту наставља и сам да на ту тему пише. У том случају ово би био коауторски Марковићев прилог, што опет не искључује право да се он уврсти у његове радове.

¹¹⁸ Да је Светозар Марковић писац овог текста о министарским извештајима Народној скупштини, видно је по свим особеностима написа (стил, језик, приступ темама и ставови о њима), уз то, он наводи „лок. Жујовића“ на исти начин и о истој теми, као и у напису у првом броју *Рагеника* (видети IV књигу, стр. 100 и белешку 167 ове књиге). Уосталом, да је Светозар писац овог текста види се и по томе што он није довршен јер је у време његовог излагања морао да емигрира из Србије, а извесно је да је желео приказати рад свих ресорних министарстава.

Претходни део белешке остављамо као пример покушаја приређивача овог издања да докажу како је и текст *Министарски извештаји* припадао перу Светозара Марковића, а да је то несумњиво тако, види се и по томе што је објављен и у посебној књижици, рекламираној у *Рагенику* бр. 6 и 8, од 18. и 23. I 1872, наведеној и у Новаковићевој библиографији што смо установили касније). Док се по насловима разликују (код Новаковића се та књижица води под насловом *Чланци из „Рагеника“*, Глас СУД, XXXV, 1872, стр. 309; у огласу *Рагеника*, под насловом *Неколико чланака*), по садржају не. И у *Рагенику* и код Новаковића та књижица има шест чланака од којих су *О сеоским дућанима*, четврти по реду, и *О буџету*, шести, последњи у књижици, Марковићеве. Овај, *Министарски извештаји*, заправо је тај текст *О буџету* у штампаној књижици, за коју Стојан Новаковић још наводи и податак да је имала укупно 91 страну, формата 12-не; о овоме смо дали образложење и у белешци 20 ове књиге.

¹¹⁹ Министар просвете и црквених дела у намесничкој влади био је Димитрије Матић.

¹²⁰ Овде Светозар Марковић има у виду рад Комисије за реформу школства 1867. године у којој је учествовао и Живојин Жујовић.

¹²¹ О школским питањима Жујовић је написао два запажена чланка: *О преуспројекту школа (Србија)*, бр. 27-29, 1/13-15/27. VII 1867) и *Мисли о преуспројекту српских школа (Србија)*, бр. 54, 26. VI/7. VII 1868). Реч је првом чланку (видети: Живојин Жујовић, *Сабрани списи*, 1, Београд, 1974, 202-208. и 293-296).

- ¹²² Министар финансија у намесничкој влади био је Панта Јовановић.
- ¹²³ Светозар Марковић о поплавама пише посебно у чланку *Како да се сачувамо од поплава* (видети о томе посебно податке дате у белешци 78; цифре наводи у свом раду *Наши економски најпредак*, V књига овог издања).
- ¹²⁴ О Марковићевом односу према питању окружних штедионица видети белешке 38 и 40 V књиге овог издања, као и текстове у вези са њом (V књига овог издања).
- ¹²⁵ Видети белешку 49.
- ¹²⁶ Из ове реченице може се закључити да је Светозар Марковић намеравао да настави своје критичке примедбе и о извештајима осталих министара, али није стигао, јер је морао да емигрира.
- ¹²⁷ *Јединство*, бр. 250, од 12 XII 1871, 343: У броју 77. „*Раденика*“... (видети стр. 250-251. ове књиге).
- ¹²⁸ Видети белешку 77 V књиге овог издања.
- ¹²⁹ Видети белешку 202 IV књиге овог издања.
- ^{129a} Погрешно цитиран део из ранијег Марковићевог рада, упоредити стр. 154 ове књиге.
- ¹³⁰ Светозар Марковић цитира део из свог чланка *Необични људи, Раденик*, бр. 77, од 4. XII 1871, 307; (видети стр. 106-108 ове књиге).
- ¹³¹ Исто (Светозар наводи закључни део свог чланка *Необични људи*).
- ¹³² Ова два прилога Светозара Марковића у листу *Раденик* писани су очито пред саму емиграцију. На моменте, стилски развучени и са понеким терминима који су највероватније унети под утицајем „пречанске штампе“ – јер у првом напису углавном и пише о проблемима Словена у Аустро-Угарској – могу поколебати у уверењу да су то Марковићеве текстове. Ако се, међутим, погледају његова позивања на сопствене радове, и ако се има у виду да је ово најпотпунија најава *Србије на Истoku*, онда у ауторство, мислимо, не треба сумњати. Када се погледају и други његови написи у истом *Раденику*, о истој проблематици, може се такође запазити делимична аутономност терминологије и стила (да поновимо, вероватно отуда што се ослања на написе из аустро-угарске штампе), мада је ту и онај његов израз – *ђоја* – који често служи као знак за распознавање његових текстова (видети и следећу белешку).
- ¹³³ Видети посебно радове *Словенска Аустрија* (IV књига овог издања), *Словенска Аустрија и српско јединство* (V књига овог издања), *Хрватска народна сираника, Борба у граници, Буна и револуција и Политичка ситуација* у овој, VI књизи; низ поређења могу се извести са његовим написима с почетка 1872. године (*Нишћавило парламентаризма у Аустро-Угарској и Шейтљане хрватске народне сиранике*, видети VII књигу).
- ¹³⁴ Светозар Марковић има у виду квалификације о написима у *Раденику* које је давала режиска штампа (*Видовдан, Српски народ, Ружа*).
- ^{134a} Народно представништво, сабор.
- ^{134b} Првобитно је мамелук био човек хришћанског порекла одгојен у исламској вери, временом постао симбол слепог присташе, слуге влади или неком лицу.
- ¹³⁵ Видети белешку 132.
- ¹³⁶ Овим Марковић, на уобичајени начин, најављује наставак свог текста (видети следећи прилог у овој књизи).
- ¹³⁷ Видети претходну белешку.
- ¹³⁸ Марковић мисли на свој текст *Ојей жељезница (Место одговора г. Ч. Мијашковићу)*; видети стр. 59. ове књиге.
- ¹³⁹ Председник Матице српске био је књижевник Јован Суботић.

- ¹⁴⁰ Реч је о Светозаревом раду *Реални правац у науци и живоју* (видети III књигу овог издања, стр. 3-98).
- ¹⁴¹ Уредник *Матице* (1865-1870) био је Антоније Хаџић.
- ¹⁴² Реч је, у ствари, о хонорару, који се онда називао наградом.
- ¹⁴³ Прештампавамо и овде ово Марковићево писмо Јовану Павловићу, уреднику листа *Панчевац* (видети стр. 28. ове књиге), јер сматрамо да оно по свом садржају то свакако заслужује. До сада се, наиме, с обзиром на то да је било у саставу његовог чланка *Са скујшићине* (уз фусноту уредника), на њега и није обраћана пажња, што је, свакако, неправично према самом Светозару Марковићу.
- ¹⁴⁴ Како су избори одржани 6. августа, а дебата о кнежевој адреси вођена 10-11. септембра 1871. године, тиме се ближе датира и писање овог писма; настало је, дакле, између 11. и 23. септембра 1871. године. Оба поменуто чланка штампана су у овој књизи (видети стр. 28-30 и 36-42); други чланак скраћен је у наслову и гласи *Народна скујшићина (Пред изборе народних посланика)*; о тим написима видети више у белешци 158 V књиге овог издања.
- ¹⁴⁵ Јован Бошковић био је онда секретар Матице српске.
- ¹⁴⁶ Видети белешку 140.
- ¹⁴⁷ То је било 18. октобра 1871, поменуто писмо Светозара Марковића Миши Димитријевићу није сачувано. Марковић је, очито, морао бити у великој материјалној неприлици кад овако упорно тражи „неколико тричавих форината“, како сам у писму каже, што, дакако, није ни чудно с обзиром на трошкове око листа, а он практично без икаквих прихода (о овоме има података и у III књизи).
- ¹⁴⁸ Милорад Медаковић, онда на служби у руском конзулату у Београду.
- ¹⁴⁹ Реч је о познатом политичару Стевчи Михаиловићу.
- ¹⁵⁰ Ристићев обавештајцац, у овом случају Тома Павловић, имао је неке службене везе са руским конзулатом; „газда“ је руски конзул Шишкин.
- ¹⁵¹ Тодор Туцаковић, крагујевачки трговац, одбио је кандидатуру за посланика на изборима 1871. године.
- ¹⁵² Никола Христић, министар унутрашњих дела за владе кнеза Михаила Обреновића.
- ¹⁵³ Реч је о Милојку Раденковићу, посланичком кандидату кога је полиција наметнула на изборима у Јагодини као противкандидата Јеврему Марковићу, а затим и изабрала (видети белешку 15 у овој књизи).
- ¹⁵⁴ Дописник *Раденика* (бр. 43, од 11. IX 1871, 172-173) пренео је опширно жустрју полемику о састављању скупштинске адресе кнезу, као и закључак председника Живка Карабиберовића да ће одбор за адресу, састављен од десет посланика из већ изабрана три скупштинска одбора, два секретара и председника радити следећег дана (8. септембра), иако је празник, на адреси, а седницу одложио за 9. септембар у 8 часова пре подне. То је дало повода „колотеристима“, тј. присталицама Илије Гарашанина и осталој опозицији да очекују дужу расправу и више времена до доношења адресе. Она је изгласана на седници од 13. септембра.
- ¹⁵⁵ Видети извештај *Радениковог* дописника о раду скупштине, бр. 43, од 11. септембра 1871, стр. 172-173 (додатак броју).
- ¹⁵⁶ Гавран је подруглив надимак Илије Гарашанина; поменути број *Руже* није сачуван (изгорео је заједно са осталим бројевима из 1871. године приликом уништења Народне библиотеке за време нацистичког бомбардовања Београда, априла 1941. године).
- ¹⁵⁷ „Млади Гавран“ је Милутин Гарашанин.
- ¹⁵⁸ Кавур је вероватно Гига Гершић.

¹⁵⁹ Алузије у *Ружи* на рачун бивше кнегиње Персиде Карађорђевић.

¹⁶⁰ Алузија на тобожње везе *Панчевца* са бившим кнезом Александром Карађорђевићем, који је онда живео у Бечу; *Ружа* је подметала *Врађолану*, *Раденику* и *Панчевцу* да су плаћенички листови династије Карађорђевић.

¹⁶¹ Реч је о Државној контроли.

¹⁶² Народни посланици добили су две врсте пасквила, једну штампану а друге писане руком. Поред свих напора полиције, није пронађен аутор штампане пасквила, нити где је штампана (Земун, Панчево). Има, међутим, индиција да је аутор штампане пасквила Светозар Марковић и да је то био разлог његове емиграције у Нови Сад, те из тога разлога уносимо документе везане за „пашквилу“, мада се у вези са њима изричито не помиње Светозар Марковић (видети и стр. 147-151, 153-154, 175-176. ове књиге, као и, Ђорђе Игњатовић, *Светозар Марковић и његови истомисленици* у „*Врађолану*“, *Зборник Историјског музеја Србије*, 23, Београд 1986, 48-49). Поменути пасквила није сачувана.

¹⁶³ Видети белешку 162.

¹⁶⁴ Видети белешку 156.

¹⁶⁵ Поменути пасквила имале су веома велики одјек не само у Кнежевини, но и ван Србије, и то двојако: веома негативан у листовима који су заступали политику намесничке владе или били плаћени из тајних фондова (*Србски народ*, на пример) и позивитан у листовима напредне оријентације.

^{165a} Конзисторија београдска, духовни суд Митрополије београдске уведен стално у време митрополита Петра 1833-1859; радио и у време кнеза Милоша, од 1822. г.

¹⁶⁶ Реч је о Панци Јовановићу, министру финансија у намесничкој влади.

¹⁶⁷ Из овог извештаја се види да намесничка полиција није успела брзо да дође до штампане пасквила. Овде се први пут доводе у везу с пасквилима (штампаним) „чланови *Раденика*“ и Јеврем Марковић као преносилац (бродом) преко Смедерева. Пошто је било могуће набавити пасквилу у Земуну, вероватно је она тамо и штампана.

¹⁶⁸ И у другим документима и у штампи говори се о дописницима *Раденика* са седнице Народне скупштине у Крагујевцу. Могуће је да их је заиста било више и да нису правили белешке, јер нису били пронађени кад су неки посланици тражили да им се забрани приступ због наводно неистинитог извештавања о раду Скупштине. Највероватније, један од њих је био Сретен Анђелковић, који је касније морао да емигрира из Србије у Војводину; они су, по свој прилици, пажљиво пратили ток седнице, а потом, на основу запамћене дискусије, састављали извештаје које је *Раденик* објављивао. Ови извештаји су опширнији од званичних протокола, а често су садржавали и поједине дискусије о којима није било ни речи у званичним протоколима, нити у влади наклоњеним листовима (*Јединство*, *Видован*; видети и белешку 30).

¹⁶⁹ Уз ове документе о узапћењу а потом и забрани 50. броја листа *Раденик*, од 30. септембра 1871. године, сачуван је у прилогу и цензурисани примерак овог броја, који је први пут пронађен тек 1975. године (видети др Михаило Бјелица, *Забрана „Раденика“*, *Зборник Историјског музеја Србије*, бр. 11-12, Београд, 1975, стр. 129-136+1). Приликом репринт-издања овог листа у додатку је штампан и овај број (видети *Раденик*, година I, 1871, *Раденик*, година II, 1872, фототипско издање, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић“, Београд, 1976, стр. XXXV-XXXVIII, са цензорским белешкама црвеним мастилом). Инкриминисани чланак *Опширни адвокат и народна скупштина* написао је познати шабачки адвокат Јован Милинковић-Алавантић. Чланак је поново штампан у *Јавности* (бр 1-6, 2. I-13. I 1874) уз следећу примедбу: „Овај чланак био је штампан у 50. бр. *Раденика*, па га је полиција уапсила. Сад га износимо опет

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

А

Абердар видети Кујунџић
Милан Абердар
Авакумовић браћа Алекса и
Петар,
Авакумовић Јован, 176, 183, 276
Аврамовић Алекса, 150
Аврамовић Петар, 150
Алавантић видети Милинковић
Алавантић Јован
Александар II, руски цар, 57,
220
Алексић Анта (Анте), 260, 262,
263, 265, 266
Анастасовић Анђелко, 196
Анастасовић Аранђел, 197
Анђелковић Коча, 268
Анђелковић Сретен, 272
Аншелар Едуар, 222 – 224
Аноним, 145, 146, 149, 152, 163,
168, 172
Аранђел, кмет, 279
Аранђеловић, 277
Аранђеловић Тодор, 12
Арнаутовић Ђорђе, 13
Аца, апотекар из Беорада, 149
Ацивоштац, видети Каравелов
Љубен

Б

Баба Дуда, видети Дуда
Баић Риста, 163
Бан Матија, 242

Бар Жил (Bare Jules), 98
Бах Александер (Bach
Alexander), 44, 45
Бах Вјекослав (Bach V.), 264
Бедековић барон, 109
Белимарковић Јован, 7
Бизмарк Ото фон (Bismarck
Otto von), 83
Бирон принц (Biron Ernest
Johann, Fürst von Courland), 241
Бјелетић др Добросав, III, VI,
VII
Бјелица др Михаило, 272
Благојевић др Обрен, V
Блазнавац (Петровић)
Миливоје, 5, 7, 149, 153
Блазнавац Милоје, 215
Богојевић Димитрије, 172
Богutowић, 157
Божић Клемент, 263
Бошковић Јован, 141, 142, 198,
201, 205, 208, 213, 271, 179,
280, 281, 285
Бошковић Стојан, 277, 278
Брајковић Глигорије, 285
Бранковић Вук, 214
Брачинац Милан, 201, 230
Бркић М. Стојан, 175, 206, 209,
215, 217
Бурбон(ци) (Bourbons)
династија, 129
Бурмутић, 157

- В
 Вале Жил (Vallès Jules), 297
 Валента доктор, 167
 Васић Игњат, 259
 Великић Коста, 30, 196, 199, 201, 226, 229, 262, 274, 277
 Величковић Мита, 177, 179, 180
 Весовић Танасије, 275
 Виктор Имануил (Виторио Емануеле II) (Vittorio Emanuele), 108
 Вилхелм краљ, 109
 Вићентијевић Милош, 275, 282
 Вујовић, 146
 Вукић Ива, 10
 Вукичевић Лончар, 153
 Вуковић Периша, 215, 232
 Вукомановић Милосав, 166, 201
 Вулетић др Витомир, VI, 283
 Вулић Милоје, 166
 Вучић Перишић Тома, 214, 232, 233, 280, 281
- Г
 Гавран, видети Гарашанин Илија
 Гакстхаузен, видети Хакстхаузен
 Галилеј Галилео (Galilei Galileo), 94, 107, 250
 Галифет Гастон А. А. (Gaston A. A. marquis de Gallifet), 108
 Гарашанин Милутин звани „Млади Гавран“, 146, 271
 Гарашанин Илија звани „Гавран“, 5, 8, 9, 11, 146, 149, 152, 271
 Гарибалди Ђузепе (Garibaldi Giuseppe), 82, 108, 127, 250, 251
 Гемшић, 157
 Гершић Гига Глигоријевић, 242, 271
 Глинка Дмитриј Глигоријевич, 49
- Голубовић Алекса, 196, 197
 Гргур (Грегорије) XIII папа, 48
 Гркић Маријан, 277
 Грковић Павле, 200, 202, 232, 278
 Грудич Коста, 285
- Д
 Дамјановић (Дамњановић) Миле, 166, 213, 215, 218, 219, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 280, 281, 284, 285
 Дамјановић др Перо, III, VI, 259, 286
 Деак Ференц (Deák Ferenc), 109
 Делапорт (Delaporte), 253 – 256
 Делбрик Мартин Фридрих Рудолф фон (Delbrück Martin Friedrich Rudolf von), 97
 Делеон Ашер, 286
 Димитријевић Миша, 141, 142, 271
 Димитријевић др Сергије, III, 265
 Димић Митко (Митка), 11
 Добровојевић Алекс, 163
 Дон Карлос V Бубонски (Don Carlos), 204, 268
 Донић Димо, 196
 Драгашевић Јован, 265
 Дракон, 231
 Дубовац др Јован, VI
 Дуда („Дудина фамилија“), 150
 Дудуловић, хајдук, 32
 Душан, цар, 280
- Ђ
 Ђорђевић др Владан, 283
- Е
 Елизе-Рекли Жан-Жак (Рекли-Елизе Жан-Жак), (Reclus-

- Élisée Jean-Jacques), Енгелс Фридрих (Engels Friedrich), 268, 286
- Ж
 Живановић Живан, 259, 264, 278
 Живковић Радомир, VII
 Живковић Сима, 209, 221
 Жујовић Живојин, 71, 116, 169
 Журд Франсоа (Jourde François), 96, 125
- З
 Звонимир хрватски краљ, 46
 Змај видети Јовановић Јован Змај
- И
 Игњатовић др Ђорђе, VI, 265, 267, 272, 273, 276, 281, 282
 Иго Виктор (Hugo Victor), 127
 Изабела II, 268
 Илић, 157
 Исус видети Христос Исус
- Ј
 Јаков поп, 151
 Јанићијевић Стева, 10
 Јанко, прота, 274
 Јевђовић Благоје, хајдук, 32, 33
 Јевђовић Никола, хајдук, 32, 33
 Јеремић Воја, 265
 Јова прота, видети Јовановић Јован прота из Јагодине
 Јовановић Ђ. А., секретар Народне скупштине, 206
 Јовановић И. Владимир, 8, 259, 283
 Јовановић Ђ. Димитрије, 49, 235, 264
 Јовановић Добривоје, 277, 278
 Јовановић Јован Змај, 82, 267, 285
- Јовановић Јован, јагодински протојереј, 3, 5, 259
 Јовановић Коста, 170, 171, 274
 Јовановић Милан, 153
 Јовановић Милош,
 Јовановић Настас (Анастас), 167
 Јовановић Панта, 150, 269, 272
 Јовановић Радомир, 162
 Јовановић Ранко, 175, 202, 215, 226, 227, 232, 282
 Јовић експедитор МУД, 183
 Јулије Цезар (Gaius Julius Caesar), 48, 264
 Јунг Артур (Young Arthur), 73
- К
 Кавур Камилло Бенсоди конте д' (Cavour conte Camillo Ben-sodi), 146, 271
 Калај Бенјамин (Kállay Benjamin), 273, 276,
 Каљевић Љубомир Љуба, 8, 29, 30, 31, 147, 150, 164, 198, 199, 200, 202, 204, 207, 220, 221, 223, 230, 231, 242, 261, 266, 273, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285
 Каншин Д., 73, 75, 77, 78
 Кара-Биберовић Живко, 8, 9, 196, 206, 207, 209, 213, 217, 218, 219, 220, 221, 229, 235, 260, 271, 274, 280, 281, 283, 285
 Каравелов Љубен, 285
 Карађорђевићи династија, 6, 7, 8, 9, 11, 214, 260, 280, 281
 Карађорђе Петровић, 268
 Карамарковић Мато, 198, 199, 202, 208, 280
 Карастојановић Милош, 172
 Карло X (Charles X), 93
 Касијан видети Стој(и)шић Касијан

- Кастелар Емилио (Castelar Emilio), 127
 Катић Петар, 166, 175, 215, 274
 Качаревевић Драгић, 259
 Кватерник Еуген, 45, 104, 248, 249, 264
 Кетле Адолф (Quetelet Adolphe), 112
 Ковановић Милан 200, 215, 218, 227, 233, 277
 Ковачевић Божидар, 267
 Ковачевић П., писар, 274
 Којић Маша, 254
 Кољевић општински писар у Београду, 173
 Комерички Фрањо, VI
 Контцен, 190
 Косовљанин Јова, 12
 Крестић др Василије, 273
 Кујунџић Милан Абердар, 242
 Кукић Ч. Марјан, 166, 233
 Кулман инж., 78,
 Курбе Гистав (Courbet Gustave), 96
 Куртовић Пеја, 163
- Л
- Лазар Хребелановић кнез, 281
 Лазаревић Марко, 28, 140
 Лазевић Милија, 202
 Лаиновић Андрија, 283
 Лангранд Андре Димонсо (Langrande André Dumonceau), 97, 98
 Лаферијер Жан (Laferrière Jean), 22
 Левашер-Диркле инж., 78
 Лесирк, 255
 Либкнехт Вилхелм (Liebknecht Wilhelm), 264
 Луј Бонапарта (Наполеон III) (Napoleon III Louis Bonaparte), 93, 108, 129, 268
- Луј Филип Жозеф дик д' Орлеан (Louis Philippe Joseph duc d' Orleans), 9, 93
 Лукић Арса 8, 9, 31, 175, 199, 201, 205, 208, 215, 226, 262, 265, 274, 277, 279, 280, 281, 285
 Лукић Д. др Радомир, III - VI
- Љ
- Љочић Ђура, 20, 177, 242, 277, 282
- М
- Магдаленић Светозар, 162, 181, 183, 184
 Маклелан Вудфорд (McClellan D. Woodford), 264
 Малетић Ђорђе, 199, 201, 202, 207, 215, 226, 227, 279, 281, 283
 Малтус Томас Роберт (Malthus Thomas Robert), 115
 Маравић Миле, 263
 Марић Јевта, 215
 Марјановић Милена, 281
 Марковић Атанасије, 196
 Марковић Р. Зарија, хајдук, 32
 Марковић Јеврем (Јефрем), 11, 12, 144, 146, 150, 167, 180, 196, 199, 202, 203, 204, 223, 260, 265, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 282, 285
 Марковић Марија, 277
 Марковић др Михаило, IV, V
 Марковић Радоје, 277
 Марковић Р. Светозар, I-VII, 139, 140, 141, 142, 145, 150, 162, 167, 169, 173, 177, 179, 180, 181, 183, 184, 223, 225, 242, 250, 254, 259-286
 Марковић Тодор, 285
 Маркс Карл (Marx Karl), 265, 268, 286

- Мартиновић Младен, 175, 215
 Масгонић, 147,
 Матејић Саво, 196, 197
 Матић др Димитрије, 153, 269, 274
 Матић Душан академик, III
 Мацини Ђузепе (Mazzini Giuseppe), 24, 82, 126, 127, 128, 251
 Мацура др Милош, IV
 Мацаревевић Васа (Васа), 202, 215, 233, 285
 Медаковић Милорад, 145, 271
 Мијаиловић Ненад, 204, 205
 Мијалко, видети Раденковић Мијалко
 Мијатовић Чедомил, 59, 60, 61, 71, 80, 236, 238, 241, 265, 266, 267, 270, 285
 Мил Џон Стјуарт (Mill John Stuart), 55
 Милан Обреновић кнез и краљ, 7, 36, 37, 145, 146, 167, 171, 183, 194, 214, 216, 221, 225, 230, 231, 235, 260, 261, 267, 271, 273
 Миливојевић хајдук, 32
 Милијић Радисав, 166
 Милинковић Јован видети Милинковић Алавантић Јован,
 Милинковић Алавантић Јован, 162, 172, 181, 182, 183, 184, 272, 275
 Милинковић Алавантић Ј. Милинко, 275
 Милинковић Алавантић Ј. Милован, 275
 Милка пиљарица из Земуна, 150
 Миловановић Димитрије, 166, 191, 206, 209, 217, 235
 Миловановић Милан 166, 285
 Миливојевић Новица, хајдук 32
- Милојковић Радивоје, 7, 146, 148, 149, 150, 153, 161, 162, 167, 176, 260, 265, 283
 Милошевић Радован 227; 230
 Милошевић Светлана, II
 Милошић видети Поповић Милош
 „Министар грађевине 1871. у Србији“ видети Белимарковић Јован
 Мирић Јевта, 215
 Митић Мирослав, VII
 Митровић Ђорђе, III, VI, 275, 281, 286
 Митровић Јеремија, 267
 Мићић Јован, 173
 Михаило митрополит београдски, 170, 262, 274
 Михаило Обреновић кнез, 3. 145, 179, 259, 261, 262, 271, 275, 280, 281, 284
 Михаиловић др Коста,
 Михаиловић Паја Павле, видети Михајловић Павле Паја
 Михајловић Ненад, 227
 Михајловић Павле Паја, 259, 275, 276
 Михајловић (Михаиловић) Стевча, 145, 271, 275
 Михаљевић, 268
 Мишел Клеманс Лујза (Michel Clémence Louise), 253-256, 286
 Мишкатовић Јован, 263
 Муркрофт, путник 26
 Муси, 255
- Н
- Наполеон I Бонапарта (Napoléon I Bonaparte), 10, 104
 Наполеон III видети Луј Бонапарта
 Недељковић др Душан, III
 Недељковић Никола, 28, 140

- Недић Живко, 28, 29, 199, 202, 205, 208, 215, 235, 279
 Ненадовић М. Љубомир, 275
 Ненадовић Младен, 151
 Несторовић Сима, 201
 Никетић Ј. Михаило, 285
 Никетић Ј. Светозар, 242, 267
 Николај Александрович руски цар, 130
 Николајевић С. Александар (Александер), 175, 199, 201, 206, 209, 215, 216, 217, 218, 235, 277, 281
 Нинић Коста, 153
 Новаковић Јован, 175, 201, 215
 Новаковић Стојан, 260, 269
- О
- Обреновићи династија, 7, 8, 13, 157, 158, 216, 233, 259, 281
 Ординер Едуард (Oridnaire Eduard), 125
 Орлеанци (Orléans) династија, 129
 Остојић Ивко, 115, 227, 232, 233
- П
- Павловић Јован, штампар, 270
 Павловић Тома, 271
 Панта, видети Јовановић
 Панта Пантић Анта, 166, 199, 207, 221, 225, 226, 227, 233, 277, 279, 283, 285
 Параментић, 157
 Пауновић Петар, 11
 Пелагић Васа (Васо), 275
 Пердоне, инж. 72, 75, 78
 Перишић Гајо, 146
 Перишић адвокат (Шабач), 163
 Перковац Иван, 263
 Перовић Радослав, 260
 Персида Карађорђевић, кнегиња, 146, 271
- Петар I Карађорђевић, 281
 Петковић А.(лекса), 166, 197, 200, 206, 208, 209, 214, 217, 218, 220, 221, 225, 232, 233, 235, 277, 278, 281, 282, 283, 285
 Петровић Ј. Вукашин, 266
 Петровић Ђока, 10
 Пешић Јанићије, 166
 Пијановић др Петар, VII
 Пије IX папа (Pius), 98
 Пилић-Ракић др Вера, VI
 Писањук мр Михаило, VI
 Писарек др Хенрик (Pisarek Henryk), 268
 Попов др Чедомир, III, VI, 283
 Поповић Антоније, 32
 Поповић Коста, 161, 231, 278, 284, 285
 Поповић Мата, 3, 259
 Поповић Милош, 242, 285
 Поповић др Петар, III
 Поповић Д. Стеван, 261
 Поповић Д. Стеван Црни, 71, 266
 Прокић И. Мил. (ош), 217
 Прота Јова, видети Јовановић
 Јован прота из Јагодине
 Протић Аксентије, 49, 264
 Прудон Пјер Жозеф (Proudhon Pjerre Joseph), 83, 129
 П. С. С., видети Срећковић С. Панта
 Пурић Јанко, писар, 154
- Р
- Раденић др Андрија, 267
 Раденковић Мијалко, 5, 11, 12, 196, 197, 198, 199, 201, 202, 203, 205, 206, 260, 271, 276, 279
 Раденковић Милојко, 144, 146
 Радонић (Радоњић) Стојадин, 232, 274, 282

- Радосављевић М. Војин 166, 226
 Рајковић Лаза, 11
 Раковић, хајдук, 33
 Ранђел, кмет, 12
 Ранковић Драгутин, VII
 Рекли Елизе Жан Жак (Reclus Jean-Jacques-Élisée), 96, 125
 Реџепагић др Јашар, III, VI
 Ристић др Јован, 5, 145, 146, 149, 152, 163, 168, 170, 172, 271
 Ровински Аполонович Павел, 267
 Рожа Шандор (Rozsa Sándor), 127, 251
 Розен видети Ружић Михаило,
 Росел Луј (Rossel Louis), 96, 97, 108, 125, 126, 127, 129, 250
 Ротшилд Мајер Амшел (Rotschild Meyer Amschel), 119
 Рошер Вилхелм (Roscher Wilhelm), 26
 Рош(е)фор Анри (Rochefort Henri), 126, 250
 Ружић Розен Михаило, 242, 273
- С
- Савић Икодин, хајдук, 32
 Сараф-Костиница, 167
 Свети Андреја, 3, 259
 Свети Димитрије (Митар), 142
 Свети Никола, 6, 259
 Сима, члан Конзисторије (Београд), 150
 Симић Мијаило, 181, 184
 Симић Никола, 175, 206, 209, 215, 217, 235
 Симић, 150
 Симон Жил (Simon Jules), 25
 Скерлић др Јован, 275, 276
 С. П., видети Поповић Стеван Црни
 Спасић др Живомир, 265
 Спасић Милан, 153
 Спасић Милован, 29, 205, 215
 Спасић Милутин, 10, 175, 215
- Срећковић С. Панта, 63, 207, 215, 229, 231, 232, 266, 279, 280, 284
 Станић М. Стефан, 181, 184
 Станковић Милош, 32
 Станојевић Јаков, 146
 Старчевић др Анте, 46, 102, 104, 249, 263
 Стева, поп, 147
 Стевановић Драг. срески писар, 162
 Стојановић Л. Ж., судија, 159, 160
 Стојанчевић др Владимир, III, VI
 Стојић Милан, 231, 232, 284, 285
 Стојковић др Андрија, III, VI
 Стој(и)шић А. Касијан, 154, 175, 191, 198, 200, 206, 208, 209, 215, 217, 235, 278, 279, 281
 Столповић Е., писар, 159, 160
 Суботић Јован, 270
- Т
- Тјер Луј Адолф (Thiers Louis Adolphe), 93, 96, 108, 125, 255, 268
 Тодоровић др Драгоје, VI
 Тот Јанош (Tóth János), 109
 Тривунац (Трифунац) Милосав (Милисав), 166, 215, 227, 283
 Туцаковић Д. Јаков, 144, 146, 147, 148, 150, 151, 153, 154, 161, 167, 233, 265
 Туцаковић Тодор, 3, 13, 146, 259, 271
- Ђ
- Ђелешевић Ђ. Михајло, издавач „Руже“, 8, 146, 242
 Ђипрић из Београда, 182

- Гирковић Милан, 166, 226, 235, 284, 285
- У
- Умјанин, социјалист, 266
- Утјешеновић Острожински Огњеслав, 51
- Ф
- Фавр Жил (Favre Jules), 126, 127, 128, 251
- Фере Шарл Теофил (Ferré Charles Théophile), 108, 126, 127, 250, 255
- Филиповић адвокат, 154
- Фрања Јосиф II (Franz Josef II) цар, 57, 221, 225, 233
- Х
- Хабзбурзи (Хабзбурговци, Habsburger), 45, 105, 132
- Хакстхаузен Август (Наххаузен August), 51, 264
- Хартвиг Мирко, Хаџи-Воштац (књиж.), Хаџић Антоније, 139, 141, 270
- Хаџић С. Владимир, 201, 207, 215, 226, 230, 231, 235, 285
- Хаџић Јован (псеудоним Милош Светић), Хаџић Тома, 150, 242, 278
- Хартвиг Мирко, 263
- Хуго Виктор видети Иго Виктор
- Хирш Макс барон (Hirsch Ti-vadar Max), 59, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 265, 285
- Христић Никола, 5, 11, 145, 271
- Христос Исус, 32, 98, 250, 270, 284
- Хус Јан (Hus Jan), 107, 250, 251
- Ц
- Цветановић Јованча, 12, 278
- Цоловић Никола, 17
- Црногорац Коста, 148, 150, 153
- Ч
- Чернишевски Николај Гаврилович, 115
- Чика Љуба видети Ненадовић М. Љубомир
- Чкребић инж. Душан, III, VI
- Чумић Аћим, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 146, 148, 149, 150, 153, 259
- Ш
- Шарп инж., 78
- Шишкин, руски конзул у Београду, 145, 271, 283

РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ ИМЕНА

- А
- Авала, 80
- Алексинац, 71, 74, 75, 88
- Алексиначка бања, 13, 260
- Америка јужна, 17
- Америка северна, 17, 22, 65, 74, 126, 246
- Ариље, 32, 262
- Асирија, 26
- Аустрија, 22, 46, 51, 52, 83, 84, 90, 103, 109, 110, 130, 132, 134, 249, 263, 264, 268, 270
- Аустро-Угарска, 35, 46, 60, 91, 130, 131, 132, 133, 270, 273, 275, 276
- Б
- Баварска, 23
- Беден, 23, 211
- Беденска,
- Балкан(ско полуострво), 62, 84
- Банат, 70
- Белгија, 22, 55, 97, 98, 125
- Београд, 6, 8, 9, 10, 11, 16, 28, 34, 47, 62, 63, 71, 74, 80, 83, 87, 88, 89, 95, 100, 117, 122, 130, 134, 139, 140, 141, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 154, 155, 159, 160, 161, 163, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 190, 194, 196, 210, 217, 219, 222, 227, 232, 235, 236,
- 248, 259, 260, 262, 264, 265, 267, 271, 273, 275, 276, 281, 282, 283, 286
- Берлин, 97
- Беч, 62, 65, 87, 125, 248, 263
- Бока Которска, 46, 90, 104
- Босна, 33, 104, 195, 263, 276
- Брисел, 98
- Бугарска, 50, 104
- В
- Вавилонија, 26
- Ваљево, 175, 181, 182, 183, 184
- Велика Британија, 267
- Версај, 96, 97, 125, 253
- Виртемберг, 23
- Влашка, 22, 87, 210
- Војводина, 272, 273, 275
- Врачар (у Београду), 214, 281
- Г
- Галиција, 132
- Германија, видети Немачка
- Градиште, 6, 9, 13
- Грчка, 22
- Д
- Далмација, 104
- Данска, 22
- Дарданели, 179
- Дивљаци, 32
- Дон, 51
- Драгачево, 32

- Дрина, 107, 127
 Дунав, 63, 65, 71, 273
- Е**
 Европа (Запад), 18, 22, 24, 33, 53, 54, 56, 60, 64, 66, 67, 68, 70, 71, 77, 79, 82, 83, 89, 94, 95, 97, 98, 103, 106, 109, 110, 125, 127, 134, 135, 165, 194, 210, 211, 246, 251, 268
 Енглеска 22, 27, 50, 53, 54, 55, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 84, 93, 109, 246, 266, 268, 273
- Ж**
 Женева, 245, 286
 Житковац, 175
- З**
 Загреб, 102, 248, 263, 264, 268
 Зајечар, 17, 153
 Запад, видети Европа
 Земун, 63, 147, 150, 272
 Златибор, 32
- И**
 Индија, 17, 26, 60, 126,
 Ирска, 268
 Иса, 253
 Италија, 55, 73, 96, 132, 239, 251, 183
- Ј**
 Јагодина, 5, 6, 11, 12, 71, 145, 180, 196, 197, 198, 199, 202, 203, 206, 259, 260, 264, 271, 274, 276, 277, 278, 279
 Јапан, 122, 126
 Јасеница, 63
 Југославија, 50, 51, 52, 55, 133, 134, 263
- Јудеја, 87, 97
- К**
 Кавказ, 264
 Каиро, 100
 Калкута, 69
 Кандија, 90
 Карановац, видети Краљево
 Кина, 104, 126
 Китај, видети Кина
 Косово, 214
 Крагујевац, 5, 13, 28, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 153, 164, 166, 196, 207, 213, 218, 220, 229, 237, 259, 264, 271, 272, 273, 277, 282
 Крајина (босанска), 35, 113
 Краљево (Карановац), 175, 260
 Крањска (покрајина), 130
 Крим, 84, 267
 Крупањ, 123
 Крушевац, 71, 175
 Кучајна, 124
- Л**
 Лајпциг, 71
 Лапово, 175
 Латвија, 32
 Левач, 277
 Ливадија (на Криму), 267
 Лидија, 26
 Лион, 75
 Лозана, 246, 286
 Лозница, 218, 259, 282
 Лондон, 63, 69, 245, 286
- Љ**
 Љубичево, 122
- М**
 Мађарска, 27, 35, 44, 45, 46, 84, 104, 105, 109, 131, 132, 249, 263

- Мајданпек, 124
 Мајевица, 263
 Македонија, 104
 Марсеј, 74
 Минхен, 98, 268
 Монмартр (у Паризу), 253
 Морава, 34, 72, 79, 260, 266
 Моравица, 32
 Моравска, 132
 Москва, 74
 Мулино (6Moulin), 253
 Мучањ, 32, 33, 262
- Н**
 Немачка, 23, 46, 47, 49, 55, 83, 84, 96, 97, 98, 109, 132, 211, 269
 Ница, 100
 Нови Сад, 141, 167, 272, 273, 283,
 Норвегија (Норвешка), 23
- О**
 Обреновац, 172, 181, 184
 Огулин, 44, 45
 Отел-де-Вил, 253
 Отоманска, видети Турска
- П**
 Панчево, 14, 31, 43, 140, 146, 147, 161, 163, 172, 181, 225, 233, 259, 263, 270, 271, 272, 273, 276, 283, 285
 Париз, 74, 96, 106, 129, 146, 225, 250, 251, 253, 254, 256, 264, 265, 267, 268, 281, 286, 287
 Персија, 26
 Петроград, 74
 Пешта, 6, 63
 Пиволија, 264
 Пирот, 276
 Плашко, 248
 Подриње, 113, 122, 125
 Пожаревац, 122, 173, 265
- Пожега ужичка, 32
 Пољска, 130, 132
 Поморавље, 63, 64, 266
 Португалија, 22
 Посавина, 181
 Приштина, 241
 Пруска, (Прусија, Прајска), 22, 51, 84, 90, 99, 109, 110, 129
- Р**
 Раковица (Хрватска), 102, 248, 249, 264
 Риги (брдо у Швајцарској), 80
 Рим, 49, 98
 Румунија, 240
 Русија, 50, 51, 55, 57, 66, 76, 77, 78, 83, 84, 85, 89, 91, 110, 221, 264, 266, 271, 283
- С**
 Сабанта, 277
 Сава, 63, 65, 71, 275
 Сарајево, 24, 32, 195, 263, 276, 280
 Сатора (Сатара), 255, 256, 268
 Седан, 109
 Сент Етјен (6St. Etienne), 75
 Сисак, 263
 Скопље, 283
 Словачка, 131
 Смедерево, 3, 6, 9, 10, 11, 113, 150, 167, 175, 272, 273, 276
 Солун, 62, 239
 Србија, 3, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 15, 17, 23, 24, 28, 29, 32, 34, 37, 41, 42, 44, 45, 47, 50, 52, 53, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 74, 78, 80, 85, 87, 89, 90, 100, 103, 105, 108, 110, 115, 118, 122, 124, 128, 129, 130, 133, 134, 135, 136, 152, 156, 163, 173, 180, 187, 212, 214, 215, 216, 221, 223, 225, 233, 237, 240, 241, 245, 251,

- 252, 259, 261, 262, 263, 264,
265, 266, 268, 270, 274, 275,
280, 284
- Стамбол, видети Цариград
Студеница, 34, 262, 263
- Т
- Тимок, 88
Топчидер (у Београду), 5, 31,
122, 214, 215, 259, 261, 262, 281
Трст, 65
Трстеник, 175
Турска, 24, 26, 27, 32, 46, 58, 60,
85, 87, 90, 103, 104, 130, 133,
134, 135, 195, 215, 240, 263,
265, 268, 276
- Њ
- Њуприја, 175
- У
- Угарска, видети Мађарска
Ужице, 16, 32, 33, 34, 71, 113,
164, 262, 263
Украјина, 264
Урал, 51
- Ф
- Француска, 9, 10, 22, 25, 53-54,
55, 69, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 83,
84, 87, 93, 94, 96, 97, 99, 109,
112, 128, 134, 210, 246, 247,
251, 268, 269, 283
- Х
- Хамбург, 63, 71
Хановер, 264
Херцеговина, 90, 104
Хималаји, 26
Холандија, 23
Хрватска, 35, 44, 45, 46, 50, 105,
109, 130, 132, 249, 263, 264, 270
- Ц
- Цариград, 65, 240
Цетиње, 267
Цирих, 22, 139, 266
Црна Гора, 84, 90, 133, 264, 268
Црна река, 113
- Ч
- Чешка, 130, 132
- Ш
- Шабач, 6, 9, 63, 113, 163, 172, 181,
182, 183, 184, 214, 229, 235,
260, 266, 272, 284
Швајцарска, 22, 80, 266
Шведска, 22
Шпанија, 22, 55, 96, 104, 134, 268
Шумадија, 90, 104

RÉSUMÉ

Avec la publication du VI^è volume des *Oeuvres complètes* s'achève la soi-disante „phase de Belgrade“ de la vie et de l'activité de Svetozar Marković. La structure de ce volume est identique à celle de toutes les autres de cette édition et elle comprend: I. les oeuvres de Marković, II. ses lettres, III. les documents concernant sa vie et son travail et IV. les contributions, les textes polémiques et autres qui mettent en lumière sa vie ses activités.

La *1ère partie* du livre, sous le titre *Les Articles*, comprend 29 textes de Marković publiés dans la période du 29 août au 30 décembre 1871 dans les journaux et les revues, *Pančevac* (3), *Volksstaat* (1) et la plupart d'eux (25) dans *Radenik*, premier journal socialiste dans les Balkans, fondé par Svetozar Marković qui avait été également son premier rédacteur (le propriétaire et le rédacteur nominal du journal était Djura Ljočić).

Le sujet principal des textes de Marković dans ce volume était le suivant. D'une manière très systématique, à la base de ses propres expériences et/ou des informations sûres de ses proches collaborateurs, Marković suivait d'une manière critique le travail de l'Assemblée nationale serbe. Son attention était le plus souvent attirée par les problèmes de l'élection et de l'activité des députés, leur attitude lorsqu'ils discutaient et apportaient les décisions, au cours de l'adoption du budget, du contrôle des organes du pouvoir, dans les rapports de „l'opposition de principe“ envers la liberté de la presse - dans tous ces domaines Marković plaide pour les réformes radicales des rapports économiques et de la vie de la société serbe, des organes juridiques, de la police, de l'instruction publique, de l'église, etc. En critiquant les étroitesse du système bourgeois, il propose les méthodes socialistes pour la résolution des besoins populaires, comme par exemple la libre coopération, la terre appartenant à ceux qui la labourent et la gouvernement individuellement ou en coopération, de sorte que le paysan ne peut pas devenir le journalier d'autrui. Bien entendu, l'attention de Marković était surtout attirée par la „crise économique“ en Serbie et il trouvait ses raisons en elle-même, „dans notre organisme économique“, tandis qu'il considérait que les raisons extérieures étaient seulement secondaires, jamais décisives.

Ensuite viennent les polémiques de Marković avec un journal semi-officiel du gouvernement serbe, *Jedinstvo*. Il traitait les sujets économiques, politiques et sociaux, comme par exemple le rôle des magasins villageois, les propositions des

lois, la question de la Constitution, la rentabilité des chemins de fer en Serbie, etc. Il y avait une opinion caractéristique de Svetozar Marković et des socialistes serbes (surtout dans la polémique avec l'économiste et homme politique bourgeois Čedomilj Mijatović, et autres) que la Serbie, son économie et la sauvegarde de son indépendance avaient beaucoup plus besoin de nombreuses autres institutions pour gouverner les forces de la nature, pour améliorer le travail humain et créer les valeurs matérielles et spirituelles nécessaires - beaucoup plus que le chemin de fer; cette constatation avait été appuyée par l'argument qu'un „meilleur transport de voyageurs à lui-seul ne peut pas changer“ „les conditions générales de l'agriculture“ et des autres activités économiques et culturelles sous les rapports capitalistes, mais que, au contraire, le développement du chemin de fer (auquel l'Europe insiste) au sein d'une Serbie sous-développée dans le domaine économique, aurait facilité l'infiltration et la suprématie des capitalistes étrangers par la production dans l'agriculture et le droit de disposer de la terre, des usines, du commerce, etc. Il fallait donc remettre la construction du chemin de fer en Serbie, dédié au transport international, pour un temps où „le peuple serbe sera libre et uni“.

Svetozar Marković écrivait ensuite qu'il avait cessé d'écrire dans le journal socialiste *Radenik* sur les événements et les personnalités politiques et diplomatiques de l'Europe et du monde car ces textes pouvaient correspondre au goût des petits bourgeois, mais ils ne pouvaient pas influencer sur l'amélioration l'état social des couches les plus larges de la société. Les préparatifs des changements radicaux dans la société serbe demandaient l'étude du degré de leur développement et des textes objectifs écrits sur „les idées et les intérêts de différents partis“, du souverain et du peuple, la connaissance „de l'organisation de la force sociale, militaire et autres“, „le décroissement de la moralité dans la classe „supérieure“, et sur d'autres problèmes socio-politiques importants; cette exposition de tous les problèmes mentionnés devrait servir à faire voir „quelle est notre position (celle du peuple serbe) à l'heure actuelle“ et ce que nous devons faire pour améliorer la vie du peuple serbe, en utilisant les réformes ainsi que les changements radicaux voire révolutionnaires dans les rapports intérieurs et extérieurs. Ses écrits dans le journal *Volksstaat* sont consacrés aux sujets en dehors de la Serbie, et à la situation et aux événements en Autriche-Hongrie et en Turquie les articles suivants: *Belgrade le 13 novembre*, *Belgrade le 17 novembre*, *Belgrade le 26 novembre*, *Situation politique*, *Belgrade le 23 décembre*, *Belgrade le 27 décembre*. Les sujets principaux de ces articles sont l'état social et la politique de l'Autriche-Hongrie et de la Turquie, en y soulignant surtout à quoi la Serbie pourrait s'attendre ayant en vue sa position géopolitique „entre ces deux Etats ennemis“; Svetozar Marković y souligne à plusieurs reprises que la perspective révolutionnaire se trouve dans la lutte pour la libération des peuples balkaniques et que leur moyen pour cette lutte est leur coopération générale, en tant que combattants égaux pour la liberté et le progrès.

En rapport avec cela Svetozar Marković avait écrit aussi sur la situation en Croatie (*Parti populaire croate*, *Combat à la frontière*, *Révolte et révolution*). En écrivant sur la révolte manquée à Ogulin, connue sous le nom de l'insurrection de Rakovica, organisée par Eugen Kvaternik (qui l'avait payé de sa tête) le 8 octobre 1871 ayant comme but l'unification de la province militaire des frontières (Vojna krajina) et de la Croatie, et de leur séparation de l'Autriche-Hongrie, Svetozar

Marković soutenait les intérêts des „insurgés“ et avait saisi cette occasion pour donner son opinion sur le sens et la différence entre la „révolte“ et la „révolution“; il soutenait le droit des peuples à la lutte contre les oppresseurs sans égard aux prescriptions juridiques des Etats qui en sont menacés.

Enfin, dans ses articles *Hommes étranges* et *Entretien sur les hommes étranges* Svetozar Marković défend la Commune de Paris en glorifiant l'héroïsme et le haut moral de ses combattants pour les idéaux sociaux, en ne cachant pas sa conviction que „la moralité se trouvait du côté de la Commune“ et non pas du côté de ses adversaires qui l'avaient noyée dans le sang.

L'apparition du journal satirique *Vragolan* auquel il collaborait lui-même, Svetozar Marković considérait comme bon moyen de propagande des idées socialistes, mais (dans l'article *Nouveaux principes sociaux*) il critiquait la non-objectivité et l'insulte comme attitude inadmissible envers les hommes (ayant en vue une personnalité concrète - le poète Zmaj) et les institutions, entre hommes civilisés, dans le cas même des adversaires politiques - en d'autres termes, suivant l'opinion de Marković, la satire doit se baser aussi sur la vérité pour pouvoir avoir l'influence sur l'amélioration des maux sociaux et des tempéraments, et la fonction du rappel aux principes moraux plus hauts auxquels il faut aspirer.

La IIe partie de ce VIe volume sous le titre des *Lettres* contient seulement quatre lettres de la correspondance très riche de Marković de cette période. En fait, comme résultat des persécutions des socialistes serbes, considérés comme „ennemis d'Etat“, ses lettres ont été souvent détruites exprès pour ne pas tomber entre les mains de la police comme matériel accusatoire. Dans les lettres publiées ici, le lecteur trouvera aussi quelques données intéressantes sur la vie et l'activité de Marković.

C' est pour les mêmes raisons que la IIIe partie (Documents) contient un nombre restreint de documents, car nombreux en étaient détruits et certains restés inaccessibles aux rédacteurs. C' est à cause de cela qu' on a inclus dans ce volume pour la première fois les dénonciations anonymes des confidents officiels et privés des régents, du gouvernement serbe et de certains hommes politiques influents. On y a publié également la date exacte de la naissance de Svetozar Marković, donnée précieuse qui était jusqu' à maintenant sujet de nombreuses disputes et de nombreux traités et livres.

La IVe partie, *Contributions*, contient seulement les plus importants textes polémiques et les extraits du *Protocole* de l'Assemblée nationale de Serbie, qui peuvent nous expliquer l'essence, la largeur et la profondeur ainsi que les échos de l'activité théorique et pratique, socio-politique et culturelle de Svetozar Marković et de son mouvement socialiste. Dans le but de refréner cette activité „subversive“ à l'Etat bourgeois serbe, certains députés avaient voté pour un amendement au Code pénal qui avait le devoir de sanctionner chaque critique des autorités et de ses représentants (ce qu' on appelle aujourd'hui délit verbal). Les protocoles de l'Assemblée nationale contiennent encore des matériaux beaucoup plus grands qui

mettent en lumière l'influence du mouvement de Marković sur les courants de la pensée socio-politique et de la pratique de cette époque, mais ils ne pouvaient pas être inclus vu le volume limité de ce livre.

Les Notes des rédacteurs - bien que limités par rapport au volume du livre - seront utiles aux lecteurs et aux spécialistes qui s'occupent de la vie et de l'activité de Svetozar Marković.

TABLES DES MATIÈRES

Notes à ce volume	IX
<i>I. Articles</i>	
Les dernières élections en Serbie pour l'Assemblée	3
De nouveau sur les magasins de village	15
Sagesse de „Jedinstvo“	21
Sur la liberté. Suivant Jules Simon	25
De l'Assemblée	28
Les haïdouks dans la région de Užice	32
Parti populaire croate	35
L'Assemblée nationale (à la veille des élections des députés)	36
Combat à la frontière	44
Article pour <i>Volksstaat</i>	47
Propriété de la terre	49
Belgrade, le 22 octobre	58
De nouveau sur le chemin de fer (à la place de réponse à M. Č. Mijatović à ses attaques contre „Radenik“)	59
Belgrade le 5 novembre	80
„Nouveaux principes sociaux“	82
Belgrade le 13 novembre	83
Objectivité de „Jedinstvo“	86
Belgrade le 17 novembre	89
L'opposition et la presse libre	92
Belgrade le 26 novembre	95
La crise économique	99
Révolte et révolution	102
„Hommes étranges“	106
Situation politique	109
Rapports des ministres	111
Entretien sur les „hommes étranges“	125
Belgrade le 23 décembre	130
Belgrade le 27 décembre	134
<i>II. Lettres</i>	
Svetozar Marković - au président de Matica srpska, Belgrade, le 21 septembre 1871	139

Svetozar Marković - au rédacteur de <i>Pančevac</i> , Belgrade, septembre 1871	140
Svetozar Marković - à Jovan Bošković, Belgrade, le 2 octobre 1871.	141
Svetozar Marković - à Jovan Bošković, Belgrade, le 26 octobre 1871.	142
III. <i>Documents</i>	
Anonyme - à Jovan Ristić, Belgrade, le 13 septembre 1871.	145
Anonyme - à Jovan Ristić, Belgrade, le 14 septembre 1871.. . . .	146
Jakov Tucaković - à Radivoje Milojković, Belgrade, le 17 septembre 1871.	147
Jakov Tucaković - à Radivoje Milojković, Belgrade, le 21 septembre 1871.	148
Anonyme - à Jovan Ristić, Belgrade, le 22 septembre 1871.. . . .	149
Jakov Tucaković - à Radivoje Milojković, Belgrade, le 23 septembre 1871.	150
Anonyme - à Jovan Ristić, Belgrade, le 24 septembre 1871.. . . .	152
Jakov Tucaković - à Radivoje Milojković, Belgrade, le 26 septembre 1871.	153
Autorités administratives de la ville de Belgrade - à la Cour de la ville de Belgrade (Saisie du numéro 50 de <i>Radenik</i>), Belgrade, le 1 ^{er} octobre 1871.. . . .	155
Cour de la ville de Belgrade - aux autorités administratives de la ville de Belgrade, Belgrade, le 5 octobre 1871.. . . .	159
Jakov Tucaković - à Radivoje Milojković, Belgrade, le 3 octobre 1871.	161
Drag. Stevanović - à Radivoje Milojković, Obrenovac, le 3 octobre 1871.	162
Anonyme - à Jovan Ristić, Belgrade, le 7 octobre 1871.. . . .	163
Interpellation de Ljubomir Kaljević à l'occasion de la saisie de certains articles de <i>Radenik</i> , Kragujevac, le 9 octobre 1871.. . . .	164
Interpellation d'un groupe de députés par laquelle on demande la saisie de <i>Radenik</i> , Kragujevac, le 11 octobre 1871.	165
Jakov Tucaković - à Radivoje Milojković, Belgrade, le 12 octobre 1871.. . . .	167
Anonyme - à Jovan Ristić, Belgrade, le 15 octobre 1871.. . . .	168
Reçu signé par Svetozar Marković pour un volume de <i>Letopis de Matica srpska</i> , Novi Sad, le 15 octobre 1871	169
Kosta Jovanović - à Jovan Ristić, Belgrade, le 26 octobre 1871	170
Anonyme - à Jovan Ristić, Belgrade, le 28 octobre 1871.. . . .	172
Certificat de citoyenneté de Svetozar Marković, Belgrade, le 3 novembre 1871.	173
Ministère des affaires intérieures - aux autorités administratives de la ville de Belgrade, Belgrade, le 24 novembre 1871	175
Demande de Svetozar Marković aux autorités administratives de la ville de Belgrade pour obtenir la permission de la rédaction et de l'édition du journal <i>Radenik</i> , Belgrade, le 29 novembre 1871.	177
Supplément à la demande de Svetozar Marković aux autorités administratives de la ville de Belgrade pour la permission de la rédaction et de l'édition du journal <i>Radenik</i> , Belgrade, le 3 décembre 1871.. . . .	179
Arrêté des autorités administratives de la ville de Belgrade concernant la demande de Svetozar Marković pour la permission de la rédaction et de l'édition du journal <i>Radenik</i> , Belgrade, le 3 décembre 1871.	180

Préfecture de Valjevo - au ministre des affaires intérieures, Belgrade, le 17 décembre 1871	181
Télégramme de Jovan Milinković - au ministre des affaires intérieures, Valjevo, le 19 décembre 1871.	182
Ministère des affaires intérieures - à la Préfecture de Valjevo, Belgrade, le 21 décembre 1871	183
Préfecture de Valjevo - au ministre des affaires intérieures, Valjevo, le 22 décembre 1871	184
IV. <i>Contributions</i>	
À Belgrade, le 30 août.. . . .	187
À Belgrade, le 1 ^{er} septembre	190
À Belgrade, le 6 septembre.	194
Election du député populaire à Jagodina. Extraits du <i>Protocol de l'Assemblée nationale</i>	196
Débat dans l'Assemblée nationale sur les écrits de <i>Radenik</i> . Extraits du <i>Protocole de l'Assemblée nationale</i>	207
À Belgrade, le 16 septembre.	210
Proposition et débat à l'Assemblée nationale sur l'amendement au Code pénal pour empêcher la propagation de la „nouvelle religion de la commune“. Extraits du <i>Protocole de l'Assemblée nationale</i>	213
Reprise à l'ordre du jour de l'Assemblée nationale de l'amendement du Code pénal. Extrait du <i>Protocole de l'Assemblée nationale</i>	218
Débat à l'Assemblée nationale à l'occasion de l'interpellation de Ljubomir Kaljević concernant la saisie de certains textes publiés dans <i>Radenik</i> . Extrait du <i>Protocole de l'Assemblée nationale</i>	220
Rapport du Comité législatif et le débat à l'Assemblée nationale concernant la proposition de l'amendement du Code pénal qui empêcherait la propagation de la „nouvelle religion de la commune“. Extrait du <i>Protocole de l'Assemblée nationale</i>	229
À Belgrade, le 23 octobre.	236
De nouveau sur le chemin de fer. Réponse à „ <i>Radenik</i> “ au numéro 57.	237
Cent coups de bâton.. . . .	242
<i>Radenik</i> sur la location du chemin de fer.. . . .	243
Conclusions de la conférence internationale des ouvriers de Londres.. . . .	245
Zagreb, le 16 novembre.. . . .	248
Journal <i>Jedinstvo</i> sur l'article de Marković <i>Hommes étrangers</i>	250
Condamnation de Louise Michel.. . . .	253
V. <i>Notes des rédacteurs</i>	
<i>Registre des noms propres</i>	289
<i>Registre des noms géographiques</i>	297
Résumé.. . . .	301
Table des matières.. . . .	305
Liste des illustrations.	309

СПИСАК ИЛУСТРАЦИЈА

Портрет Светозара Марковића из времена студија на Великој школи	XI
Ђура Љочић, један од најближих сарадника Светозара Марковића, први номинални уредник листа <i>Рагеник</i>	20
Насловна страна листа <i>Volksstaata</i> са Марковићевим дописом из Београда: <i>Man schreibt uns aus Belgrad d.d.</i>	48
Зграда у Крагујевцу у којој је заседала Народна скупштина	166
Уверење о држављанству Светозара Марковића	174
Молба Светозара Марковића Управи вароши Београд за дозволу преузимања уређивања и издавања листа <i>Рагеник</i>	178
Трг Републике у Београду на којем је и зграда у којој је била редакција листа <i>Рагеник</i>	179
Странице из извештаја Едуара Анжелара, француског изасланика у Београду о листу <i>Рагеник</i>	222, 223, 224
Љубомир Каљевић	228
Страница из <i>Пројкола Народне скупштинине</i>	234
Последња страница <i>Младе Србадије</i> из 1871. године са написом о прогонима напредних људи и листова оног доба	252
Маша Којић, један од ретких Срба учесника Париске комуне	254
Манифестације у Паризу поводом проглашења Париске комуне	256

САДРЖАЈ

Напомене уз ову књигу	IX
<i>I. Чланци</i>	
Последњи скупштински избори у „Србији“	3
Опет сеоски дућани	15
Мудрост „Јединства“	21
Нешто о слободи. По Жил Симону	25
Са скупштине	28
Хајдуци у ужичком крају	32
Хрватска народна странка	35
Народна скупштина. (Пред изборе народних посланика)	36
Борба у граници	44
Допис Фолксштату	47
Својина земље	49
Београд 22. Октомбра	58
Опет жељезница. (Место одговора г. Ч. Мијатовићу на његове нападаје на „Раденика“.)	59
Београд 5. Новембра	80
„Нова социјална начела“	82
Београд 13. Новембра	83
Објективност „Јединства“	86
Београд 17. Новембра	89
Опозиција и слободна штампа	92
Београд 26. Новембра	95
Економска криза	99
Буна и револуција	102
„Необични људи“	106
Политичка ситуација	109
Министарски извештаји	111
Разговор о „необичним људима“	125
Београд 23. Децембра	130
Београд 27. Децембра	134
<i>II Писма</i>	
Светозар Марковић – председнику Матице српске, Београд, 21. септембра 1871. г.	139

Светозар Марковић – уреднику Панчевца, Београд, септембра 1871. 140
 Светозар Марковић – Јовану Бошковићу, Београд, 2. октобра 1871. г. 141
 Светозар Марковић – Јовану Бошковићу, Београд, 26. октобра 1871. 142

III *Документи*

Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 13. септембра 1871. 145
 Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 14. септембра 1871. 146
 Јаков Туцаковић – Радивоју Милојковићу, Београд,
 17. септембра 1871. 147
 Јаков Туцаковић – Радивоју Милојковићу, Београд,
 21. септембра 1871. 148
 Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 22. септембра 1871. 149
 Јаков Туцаковић – Радивоју Милојковићу, Београд,
 23. септембра 1871. 150
 Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 24. септембра 1871. 152
 Јаков Туцаковић – Радивоју Милојковићу, Београд
 2. септембра 1871. 153
 Управа вароши Београда – Суду вароши Београда. Забрана 50. броја
 Раденика, Београд, 1. октобра 1871. 155
 Суд вароши Београда – Управи вароши Београда,
 Београд, 5. октобра 1871. 159
 Јаков Туцаковић – Радивоју Милојковићу, Београд,
 3. октобра 1871. 161
 Драг. Стевановић – Радивоју Милојковићу, Обреновац,
 3. октобра 1871. 162
 Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 7. октобра 1871. 163
 Интерпелација Љубомира Каљевића поводом забране неких
 текстова у Раденику, Крагујевац, 9. октобра 1871. 164
 Интерпелација групе посланика којом се тражи забрана Раденика,
 Крагујевац, 11. октобра 1871. 165
 Јаков Туцаковић – Радивоју Милојковићу, Београд, 12. октобра 1871. 167
 Аноним – Јовану Ристићу, Београд, 15. октобра 1871. 168
 Реверс Светозара Марковића за примљену књигу Летописа Матице
 српске, Нови Сад, 15. октобра 1871. 169
 Коста Јовановић – Јовану Ристићу, Београд, 26. октобра 1871. 170
 Аноним - Јовану Ристићу, Београд, 28. октобра 1871. 172
 Уверење о држављанству Светозара Марковића,
 Београд, 3. новембра 1871. 173
 Министар унутрашњих дела – Управи вароши Београда,
 Београд, 24. новембра 1871. 175
 Молба Светозара Марковића – Управи вароши Београда за
 преузимања уредништва листа Раденик, Београд, 29. новембра 1871. 177
 Допуна молбе Светозара Марковића Управи вароши Београда за
 преузимања уредништва листа Раденик, Београд, 3. децембра 1871. ... 179
 Решење Управе вароши Београда по захтеву Светозара Марковића
 да преузме уређивање листа Раденик, Београд, 3. децембра 1871. 180
 Начелство округа ваљевског – министру унутрашњих дела,
 Ваљево, 17. децембра 1871. 181

Телеграм Јована Милинковића – министру унутрашњих дела,
 Ваљево, 19. децембра 1871. 182
 Министар унутрашњих дела – Начелству ваљевском,
 Београд, 21. октобра 1871. 183
 Начелство округа ваљевског – министру унутрашњих дела,
 Ваљево, 22. децембра 1871. 184
 IV *Прилози* 187
 У Београду, 30. Августа 190
 У Београду, 1. Септембра 194
 У Београду, 6. Септембра 194
 Избори за народног посланика у Јагодина 1871. изводи
 из *Пројокола Народне скупштине* 196
 Расправа у Народној скупштини о писању Раденика Изводи из
Пројокола Народне скупштине 207
 У Београду, 16. Септембра 210
 Предлог и расправа у Народној скупштини о допуни Казненог
 закона којим би се спречило проповедање „нове вере комуне“.
 Извод из Протокола Народне скупштине 213
 Поновно покретање питања у Народној скупштини о допуни
 Казненог закона. Извод из Протокола Народне скупштине 218
 Расправа у Народној скупштини поводом интерпелације
 Љубомира Каљевића на забрану неких текстова у Раденику.
 Извод из Протокола Народне скупштине 220
 Извештај Законодавног одбора и расправа у Народној скупштини
 поводом предлога допуне Казненог закона којом би се спречило
 проповедање „нове вере комуне“. Извод из Протокола Народне
 скупштине 229
 У Београду, 23. Октобра 236
 Опет о железници. Одговор Раденику на 57. број 237
 Сто батина 242
 Раденик о рентирању железнице 243
 Закључци лондонске међународне радничке конференције 245
 Загреб, 16. Новембра 248
 Лист Јединство о Марковићевом чланку Необични људи 250
 Осуда Лујзе Мишел 253
 V *Белешке љуређивача* 257
 Регистар личних имена 289
 Регистар географских имена 297
 Résumé 301
 Table des matieres. 305
 Списак илустрација 309
 Садржај 311

Обим: 20 ¹/₂ штампарских табака
Формат: 17x24 cm
Тираж: 2.000 примерака
Слог: „Просвета“ - Ниш
Штампа: ДИГП „Просвета“ - Ниш

